

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

ЗУБЧЕНКО Надія Ігорівна

УДК 341.232.4: (351.765+351.779)

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВ У СФЕРІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТУ ВІД
ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Короткий Тимур Робертович,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТУ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ	15
1.1. Розвиток доктрини міжнародного права у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.....	15
1.2. Етико-філософське підґрунтя правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.....	29
1.3. Зміст та співвідношення понять «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження»	45
Висновки до першого розділу	58
РОЗДІЛ 2. РІВНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТУ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ	64
2.1. Загальна характеристика рівнів міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.....	64
2.2. Універсальний механізм співробітництва у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.....	75
2.3. Регіональне співробітництво у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.....	89
2.4. Компетенція Європейського Союзу у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.....	113
Висновки до другого розділу	118

РОЗДІЛ 3. СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЗАХИСТУ ЇХ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ	123
3.1. Правове регулювання забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження.....	123
3.2. Правове регулювання забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження.....	133
3.3. Правове регулювання забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження.....	143
3.4. Правове регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження під час перевезення	154
3.5. Правове регулювання забезпечення добробуту тварин, що використовуються для експериментів та інших наукових цілей, та захисту їх від жорстокого поводження.....	160
Висновки до третього розділу	170
РОЗДІЛ 4. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТУ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ	174
4.1. Загальні питання імплементації міжнародно-правових норм щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження	174
4.2. Імплементація міжнародно-правових норм та адаптація до права ЄС національних стандартів щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження в Україні	189
Висновки до четвертого розділу	207
ВИСНОВКИ.....	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ	221

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АСЕАН - Асоціація держав Південно-Східної Азії

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ЄС – Європейський Союз

МЕБ – Всесвітня організація охорони здоров'я тварин

МКК – Міжнародна китобійна комісія

МФСР – Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

СОТ – Світова організація торгівлі

ФАО – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН

ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього середовища

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Актуальність теми. Основними тенденціями суспільного розвитку впродовж XX-XXI століть є гуманізація та екологізація суспільних відносин. Одним із проявів цих тенденцій стало закріплення передовсім в етичних, а далі – у правових нормах гуманного поводження з тваринами. У національному, а потім і в міжнародному праві, знайшла відображення концепція добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження здійснюється як на універсальному, так і на регіональному рівні, у рамках міжнародних організацій.

Найефективнішим у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження є європейське регіональне співробітництво на рівні РЄ та ЄС. Саме у рамках РЄ була розроблена система міжнародних конвенцій з питань добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р., Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах 1978 р., Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. ЄС здійснює правове регулювання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження низкою директив та іншими актами з окремих питань добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Наявність великого обсягу міжнародного нормативного матеріалу і різноманітних форм міжнародного співробітництва зумовлює потребу комплексного дослідження міжнародно-правового співробітництва держав у

сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Додає значущості дослідженню необхідність імплементації в Україні положень Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. Питання приєднання України до інших конвенцій та адаптація вітчизняного права до європейських норм у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження досі є актуальними.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися в працях В. А. Агафонова, П. В. Безобразова, О. В. Буткевич, С. Вайза (S. Wise), Т. Н. Павлової, Т. Р. Короткого, Р. Райдера (R. Ryder), Т. Рігана (T. Regan), П. Сінгера (P. Singer), Д. Фавр (D. Favre), М. Епплбі (M. C. Appleby) – у частині загальних принципів правового регулювання поводження з тваринами та етико-філософських аспектів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження; кримінально-правові аспекти захисту тварин від жорстокого поводження висвітлені у працях О. В. Богатової, Н. І. Браташової, І. А. Головка, А. О. Данилевського, С. Ф. Денисова, Д. О. Калмикова, В. Китаєвої, А. Кожанова, В. А. Копиляна, Я. О. Левандовського, І. І. Лобова, В. С. Мірошніченка, О. В. Саратової; цивільно-правові аспекти проблеми досліджувалися у роботах Дж. Вапнек (J. Varnek), О. Ієвіні, Д. Е. Захарова, Т. М. Малої, М. С. Сорокіна, М. Чепмена (M. Chapman); адміністративно-правове регулювання поводження з тваринами вивчали І. М. Берегеля, Н. С. Бондаренко, А. О. Данилевський, Д. О. Калмиков, В. О. Турська. Міжнародно-правове регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження аналізували Б. В. Бабін, О. В. Буткевич, П. Ван Ольстен (P. Von Holstein), О. О. Гріненко, М. Н. Копилов, Т. Р. Короткий, О. В. Києвець, М. О. Медведєва, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель.

У працях указаних авторів відображені лише окремі аспекти міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що й зумовлює потребу комплексного осмислення визначеної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися в рамках виконання плану науково-дослідницької роботи кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія» «Прогресивний розвиток міжнародного права в умовах глобалізації правового простору» на 2011–2015 роки, що є складовою плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 роки (номер державної реєстрації 0110U000671).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є виявлення особливостей та закономірностей розвитку і здійснення міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі задачі:

охарактеризувати етико-філософські засади міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;

проаналізувати правовий зміст і співвідношення понять «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження»;

виявити цілі, завдання та рівні міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;

визначити та охарактеризувати інструменти міжнародно-правового регулювання в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;

дослідити механізми міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на універсальному та регіональному рівнях;

охарактеризувати міжнародно-правові стандарти забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в європейському правовому просторі;

дослідити особливості імплементації міжнародно-правових норм у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;

розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо імплементації міжнародно-правових норм та стандартів добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у законодавство України.

Об'єктом дослідження виступає добробут тварин та захист їх від жорстокого поводження як сфера міжнародно-правового співробітництва.

Предметом дослідження є становлення та специфіка міжнародно-правового регулювання у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням мети та задач дослідження, його об'єкта та предмета. Під час дослідження використовувався комплекс загальнонаукових та спеціальних наукових методів, серед яких: формально-юридичний метод – для аналізу юридичного складу міжнародних та національних актів у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (пп. 1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.5, 4.2); порівняльно-правовий метод, за допомогою якого виявлено

співвідношення основних категорій добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, співвідношення універсальних та регіональних стандартів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (пп. 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1 –3.5); метод прогнозування та моделювання використовувався для розробки рекомендацій для підвищення ефективності міжнародно-правового співробітництва із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (пп. 1.3, 2.4, 3.1–3.5); метод системного аналізу дозволив дослідити міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, виділити його окремі елементи, рівні, структуру (пп. 1.3, 2.1–2.4, 3.1–3.5); історико-правовий та діалектичний методи сприяли виявленню особливостей еволюції та розвитку сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (пп. 1.1, 1.2, 2.1). Також були використані філософські методи дослідження: аналізу, синтезу, системного аналізу.

Теоретичну основу дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних вчених, що розробляють проблематику теорії міжнародного права, міжнародного права навколишнього середовища, серед яких В. Ф. Антипенко, К. А. Бекашев, В. Г. Буткевич, М. В. Буроменський, П. Ван Ольстен (P. Von Holstein), М. М. Гнатовський, О. О. Гріненко, В. Н. Денисов, О. В. Задорожній, Н. А. Зелінська, О. В. Києвець, І. І. Лукашук, О. О. Мережко, Д. Фавр (D. Favre), Д. Фрейзер (D. Fraser).

Нормативну та емпіричну базу роботи склали міжнародні договори, акти міжнародних організацій, право ЄС, внутрішньодержавні нормативно-правові акти, акти міжнародного «м'якого права».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням теоретичних і

практичних аспектів міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. У рамках проведеного дослідження отримані такі результати, що характеризуються науковою новизною:

уперше:

обґрунтовано наявність самостійного міжнародно-правового інституту забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження такими обставинами: комплексність, самостійність об'єкта регулювання, значний масив нормативного матеріалу, системний характер принципів міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;

виявлено етико-філософські та еколого-правові засади міжнародно-правового забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, зокрема, обґрунтовано необхідність переходу від антропоцентричного до природоцентричного підходу в регулюванні забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на міжнародному та національному рівнях;

надано дефініцію понять «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, які є одночасно базовими категоріями, принципами і цілями правового регулювання і діяльності із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на універсальному, регіональному та національному рівнях;

здійснено класифікацію інструментів міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження за такими підставами: рівні регулювання, юридична сила, предметна сфера тощо;

виявлено співвідношення універсального та регіонального регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження з домінуванням регіональних стандартів у європейському правовому просторі, де склалась унікальна система взаємодії регіонального та наднаціонального механізмів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, яка включає європейські конвенції щодо поводження з тваринами, акти ЄС та національне законодавство;

удосконалено:

положення щодо компетенції міжнародних міжурядових організацій (зокрема, ФАО та МЕБ) та діяльності міжнародних неурядових організацій (WSPA, IFAW) у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;

концептуальні підходи до регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в доктрині міжнародного права;

уявлення про зміст стандартів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в європейському правовому просторі;

розуміння особливостей правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на універсальному та регіональному рівнях;

набули подальшого розвитку:

положення про необхідність усунення прогалин у міжнародно-правовому регулюванні забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження та важливості прийняття універсальних конвенцій з питань гуманного поводження з тваринами;

обґрунтування необхідності участі України в конвенціях РЄ у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (Європейській конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні

1968 р., Європейській конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., Європейській конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1978 р.);

уявлення про зміст міжнародно-правових зобов'язань України з питань забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження та ступінь їх реалізації, аналіз яких свідчить про формальний підхід до імплементації міжнародно-правових норм з питань забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, та відсутність реально діючих механізмів з забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;

пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення механізму імплементації міжнародно-правових норм у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у законодавство України.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення, пропозиції, рекомендації можуть бути використані у: *науково-дослідній роботі* – для поглиблення наукових знань і створення необхідної теоретичної бази з питань міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження; *освітній діяльності* – для підготовки та вдосконалення навчальних та навчально-методичних посібників, підручників, курсів лекцій, при викладанні нормативних дисциплін та спецкурсів у вищих навчальних закладах, зокрема таких: «Міжнародне публічне право», «Міжнародне право навколишнього середовища», «Право Європейського Союзу», «Екологічне право України», «Порівняльне екологічне право»; *практичній (правотворчій) сфері* – у процесі розробки нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання питань,

пов'язаних з реалізацією міжнародно-правових зобов'язань України в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, і для приведення діючого законодавства України у відповідність із міжнародно-правовими нормами та адаптації до права ЄС у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане особисто, усі результати роботи, висновки, положення та рекомендації сформульовані на основі особистих досліджень автора. У співавторстві опубліковано одну наукову статтю, в якій автором особисто розкрито положення щодо актуальності та основних напрямів міжнародно-правового регулювання сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертаційного дослідження розглядалися на науково-практичних конференціях та круглих столах: Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); міжнародній конференції «Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського» (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.; м. Одеса, 8–9 листопада 2013 р.); міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.; м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.; м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.); міжнародно-правових читаннях «Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України: проблеми ратифікації Європейської конвенції про захист домашніх тварин» (м. Київ, 18 червня 2013 р.);

щорічній звітно-виборній конференції Асоціації зоозахисних організацій України (м. Луцьк, 28 вересня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Евразийская интеграция: правовой и образовательный аспекты» (м. Новосибірськ, 3–5 грудня 2014 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження знайшли відображення у 18 публікаціях, у тому числі 9 статтях, 7 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях з юридичних наук, 2 – у зарубіжних виданнях; 7 тезах доповідей на науково-практичних конференціях та інших роботах. У співавторстві з доцентом Т. Р. Коротким укладено 2 бібліографічних видання із тематики дослідження.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТУ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

1.1. Розвиток доктрини міжнародного права у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження

Міжнародне право у своєму розвитку не тільки надбає нові норми, інститути, напрямки, механізми, іманентно йому властиві, але й сприймає тенденції внутрішньодержавного правового регулювання [15, с. 250; 16, с. 209, 268-269; 99, с. 115, 117; 33, с. 66], що притаманні цивілізованим націям. Ми не дарма використовуємо формулювання класичного міжнародного права – «цивілізовані нації» – на наше глибоке переконання, цивілізованою нацією може вважатися, у тому числі, якщо їй властиве гуманне ставлення до тварин. Через норми міжнародного права ці правила, перше сформульовані як етичні, мають «цивілізувати» наступні [106]. Саме націю, оскільки в сфері поводження з тваринами недостатньо правових приписів, це культура, традиції, мораль, які можуть бути варварськими, і не тільки по відношенню до тварин, а й по відношенню до людини. Проте лише єдність морального і правового регулювання дозволяє найефективніше забезпечити соціальний результат. Тому ми бачимо необхідним і важливим дослідження генези етичного та нормативного регулювання забезпечення добробуту тварин і захисту їх від жорстокого поводження з акцентом на міжнародно-правовому регулюванні, і проблем імплементації міжнародно-правових норм у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження [84].

Безперечно, у сучасному світі гуманне ставлення до тварин є одним з ключових показників цивілізованості суспільства [31, с. 12; 83, с. 329-330].

Європейська спільнота підтвердила своє прагнення захистити тварин від жорстокості шляхом прийняття таких міжнародно-правових актів, як Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. (переглянута в 2003 р.) [39], Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р. [40], Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р. [41], Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. [38] (далі – європейські конвенції щодо поводження з тваринами).

Але як на універсальному, так і на внутрішньодержавному рівні правове регулювання забезпечення добробуту тварин та захист їх від жорстокого поводження потребує розвитку та вдосконалення [31, с.12], а міжнародно-правові акти з питань поводження з тваринами мають бути імплементовані до законодавства значної кількості держав, у тому числі й України [19, с. 2], також необхідне підвищення праворозуміння в сфері забезпечення добробуту тварин [85, с. 35, 38] – всі ці питання нагально мають бути вирішені. Не є виключенням і правова доктрина – рівень наукової дослідженості проблематики поводження з тваринами є досить невиразним та одноплановим.

Проблематиці міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження присвячена порівняно невелика кількість досліджень [87, с. 27; 80, с. 33-35]. При цьому, варто наголосити, що вітчизняні вчені приділяли мало уваги міжнародно-правовому регулюванню поводження з тваринами, у той час як зарубіжні дослідники заклали теоретичні засади міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження [80, с. 8-24]. Так, у бібліографії Т. Р. Короткого та Н. І. Зубченко «Добробут тварин та захист їх від жорстокого поводження» [80] нараховується 450 праць вітчизняних та закордонних дослідників з проблематики забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. З них 70 % (315

найменувань) складають роботи, присвячені теоретичним засадам забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, історичному підґрунтя, розвитку концепції прав тварин тощо. 17,8% розглянутих досліджень стосуються кримінально-правових аспектів забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження; 2,8% присвячено цивільно-правовому регулюванню забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Міжнародно-правовому регулюванню забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження приділена увага в 5,8% досліджень, указаних у бібліографії. 3,6 % робіт актуалізують проблеми забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в Україні.

Таким чином, доктринальні міжнародно-правові джерела можливо поділити на декілька груп: 1) дослідження питання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в рамках міжнародного права навколишнього середовища; 2) дослідження питання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження як окремої сфери міжнародно-правового регулювання.

З іншого боку доктринальні правові джерела можна поділити на зосереджені на міжнародно-правовому регулюванні та на такі, що піднімають питання різногалузевого правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (кримінально-правові, адміністративно-правові тощо). Крім того, виражена класифікація доктринальних правових джерел на такі, що розглядають або добробут тварин, або захист тварин від жорстокого поводження, або комплексно добробут тварин та захист тварин від жорстокого поводження.

У рамках вивчення розвитку доктрини міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження нами проаналізовано найґрунтовніші та основоположні наукові праці [241; 469; 373; 417; 18, с. 5-11], проте слід звернути увагу, що в доктрині

міжнародного права дослідження в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження проводяться, як правило, у зв'язку з проблематикою охорони навколишнього середовища та відносяться до відповідної галузі міжнародного права – міжнародного права навколишнього середовища [44, с. 30-33; 107, с. 7; 109, с. 63; 81, с. 189; 18, с. 5]. Так, у довідковому посібнику «Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды и природных ресурсов» [111] Є. А. Висторобець, поряд з іншими питаннями міжнародного права навколишнього середовища, розглядає питання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорсткого поводження. Автор детально зупиняється на міжнародних договорах, що регламентують захист тварин та збереження рідкісних видів, характеризує міжнародні організації, до сфери інтересів яких належить забезпечення добробуту тварин та захист їх від жорстокого поводження; серед іншого відзначається, що міжнародно-правове регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження належать до питань міжнародного права навколишнього середовища [111].

Але, на відміну від інших інститутів міжнародного права навколишнього середовища, у сфері міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження відсутні універсальні міжнародно-правові акти [19, с. 7]. Це, на наш погляд, підтверджує необхідність розвитку співробітництва держав на універсальному рівні в напрямку міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

У 2013 році великий колектив авторів з країн пострадянського простору розпочав роботу над укладанням бібліографічного видання «Антология интерэкоправа» [4]. Видання представляє собою каталогізацію наукових публікацій, присвячених міжнародному праву навколишнього середовища, а також забезпечення доступу до повного тексту (посилання в мережі Інтернет).

Окрема увага приділена проблематиці забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження засобами міжнародного права. «Антологія» налічує близько 50 джерел, що так чи інакше зачіпають проблему поводження з тваринами. Більше половини цих джерел включають проблематику забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження до загальних питань міжнародного права навколишнього середовища; 8 джерел розглядають проблему у контексті комерційних операцій (торгівля, перевезення тощо); зарубіжні дослідження тяжіють до поняття «добробут тварин», вітчизняні – до поняття «захист тварин від жорстокого поводження» [4, с. 208, 263, 304, 376, 416, 443, 447, 474, 486, 489, 561, 569, 588, 600, 605].

Для ефективного забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження необхідне відповідне правове регулювання, як національне, так і міжнародне. Так, міжнародна міжурядова організація – МЕБ (World Organization for Animal Health (OIE)) [515] – постійно лоббіює прийняття нового законодавства в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. У рамках діяльності МЕБ постійно видається науковий журнал «OIE Scientific and Technical Review» [403], де точаться дискусії з найгостріших питань поводження з тваринами. З точки зору нашого дослідження інтерес представляє Випуск 24 (2) «Animal Welfare: global issues, trends and challenges» (2005 р.), де було представлено кілька публікацій з питань міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та регіональних аспектів співробітництва держав у сфері добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження [205]. Низку статей присвячено науковому обґрунтуванню добробуту сільськогосподарських тварин [287], домашніх тварин [395], лабораторних тварин [216], диких тварин [352], водних тварин [340]. Значна увага приділена регіональному співробітництву у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження:

Європі [241], Америці [469], Африці [373], Близькому Сходу [189], Азії, Далекому Сходу та Океанії [417]. Відзначається роль міжнародного співробітництва в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорсткого поводження – роль неурядових організацій [538], Всесвітньої ветеринарної асоціації [290], Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин [406] тощо. Відображені питання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження під час міжнародних перевезень [338; 393; 232], забою [481], регулювання чисельності та контролю за хворобами [323; 369], використання в дослідних та інших наукових цілях [325], у продовольчому секторі [235]. Висловлюються думки щодо стратегічного розвитку забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження [369], покращення засад поводження з тваринами у державах, що розвиваються [227; 220].

Серед досліджень європейської системи забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження особливо вирізняються праці В. Капорале [241]. У статті «Global perspectives on animal welfare: Europe» В. Капорале, Б. Алессандріні, П. Далла Вілла, С. Дел Папа надають огляд найактуальніших заходів, що проводяться РЄ та ЄС у галузі забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження. Автори надають загальну характеристику конвенційних механізмів РЄ в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження, наголошуючи на прогресивному характері цих документів. За думкою вчених, прийняття цих документів заклало засади міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження. Окрему увагу приділено правовому регулюванню забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження у ЄС. Автори виділяють навчання з використанням веб-ресурсів як інструмент для гармонізації тлумачення і застосування законодавства в галузі забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження. Дослідники вважають, що ефективність

європейського регулювання зумовлена низкою факторів, таких, як розвинуті технології у тваринництві та експериментах, ефективна експлуатація дикої природи, розуміння потреб тварин. Підкреслюється роль громадянського суспільства, яке наполягає на необхідності прийняття нового законодавства з питань добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що окремо б регламентувало роль тварин у різних життєвих ситуаціях, чи то виробництво продуктів харчування, робота або розваги.

В. Капорале, Б. Алессандріні, П. Далла Вілла, С. Дел Папа вважають, що «РЄ та ЄС створили сучасну та повноцінну базу норм та регламентів, пов'язаних з розведенням, перевезенням, забоєм та утриманням домашніх, диких, сільськогосподарських та лабораторних тварин» [241, с. 567].

Указана стаття та інші статті вказаного випуску наголошують на необхідності міжнародного співробітництва в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, ставлячи за приклад систему, що склалася у РЄ та ЄС.

У дослідженні Х. Рохас, Л. Д. Стуардо та Д. Бенавідес [469] оглядають взаємодію держав Північної та Південної Америки в сфері добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження та окреслюють перспективи подальшого розвитку такого співробітництва. У статті аналізуються пріоритетні правові питання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, а саме: впровадження гуманного забою для споживчих цілей, правове регулювання боротьби з хворобами, стандарти ефективного виробництва продукції тваринного походження. Результати аналізу свідчать, що «рівень розвитку і забезпечення добробуту тварин і захисту їх від жорстокого поводження відрізняється від країни до країни, у той же час усі ці країни співпрацюють задля досягнення спільної мети забезпечення добробуту тварин» [469, с. 563]. Автори стверджують, що країни Північної та Південної Америки велику увагу приділяють добробуту сільськогосподарських тварин як

однієї з основних потужностей виробництва та ринку. При цьому дослідники наголошують на необхідності співпраці держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на універсальному рівні з подальшим переходом до регіональної співпраці. Таким чином, пріоритет та роль каталізатора міжнародного співробітництва у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, за думкою дослідників, має віддаватися універсальному рівню співробітництва.

В. Н. Масіга та С. Манюа вважають, що в державах Африки отримання прибутку від використання тварин та інтенсивне тваринництво переважають над гуманним ставленням до тварин [373]. Дослідники наголошують, що дуже часто мають місце прояви жорстокого поводження з тваринами: негуманне полювання, фізичне виснаження сільськогосподарських тварин, браконьєрське винищення рідкісних диких видів, і цей перелік можна продовжувати. У рамках міждержавного співробітництва держави Африки намагаються вирішити питання збереження місць мешкання диких тварин, проте через зростання населення і підвищення попиту на землі сільськогосподарського призначення, заповідні території неухильно зменшуються. Як указують дослідники, на відміну від розвинутих країн, скоординованої політики та правової співпраці у сфері забезпечення добробуту тварин у державах Африки немає, прийняті лише деякі нормативні акти добробуту тварин в окремих державах [207; 503] та деякі спроби міжнародно-правової співпраці в сфері захисту дикої фауни [456]. Автори статті вважають, що «побутові питання і питання забезпечення захисту тварин потрібно вирішувати за допомогою політичного і міжнародно-правового співробітництва, інформованості громадськості, участі держав та міжнародних організацій у питаннях захисту тварин» [373, с. 579-580].

В Азії та на Далекому Сході визнається проблема жорстокого поводження з тваринами сільськогосподарського призначення, з тваринами при забої, при використанні під час розважальних заходів. «Уряди країн Азії

ініціювали роботу Палати добробуту тварин та намагалися створити ефективне законодавство для запобігання жорстокому поводженню з тваринами, проте ці зусилля або були незначними, або стивалися з браком фінансів та персоналу, неспроможністю імплементувати існуючі міжнародні норми у власне законодавство» [417, с. 597]. І хоча «держави поступово налагоджують співпрацю в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, гуманне ставлення до тварин неможливо визначити тенденцією законодавства цих держав», – наголошують С. Рахман, Л. Уолкер, В. Рікеттс [417]. Вони відзначають деякий прогрес у забезпеченні добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що був досягнутий за допомогою стратегій та програм ветеринарного забезпечення та підвищення обізнаності суспільства. Існують громадські освітні програми, збільшується роль міжнародних засобів масової інформації, зростає попит на екологічний туризм. Для вирішення проблеми добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у країнах Азії, Далекого Сходу та Океанії автор пропонує прийняття універсальних міжнародних стандартів, які б реалізовувалися різним чином залежно від рівня економічного розвитку держави та індивідуальних державних пріоритетів.

Значну увагу привертають роботи знаного захисника тварин, професора Мічіганського університету, автора проекту «Animal Law Info» [194] Девіда Фавра (D. Favre). Останні двадцять років Д. Фавр розробляє концепцію прав тварин. У рамках цього дослідження інтерес представляє стаття «Living property: a new status for animals within the legal system» [311] («Живе майно: новий статус тварин у правовій системі»). У даній публікації автор стверджує, що тварини можуть мати власні права; це припущення підтверджується наявністю кримінального переслідування жорстокого поводження з тваринами. Д. Фавр наголошує на необхідності введення у правовий обіг четвертої категорії майна – «живе майно», це нововведення могло б закріпити права

тварин. Автор наголошує на необхідності подальших наукових досліджень юридичного обґрунтування прав тварин. Безперечно, на шляху закріплення нового правового статусу тварин можуть виникнути перепони, але Д. Фавр закликає до об'єднання зусиль задля створення універсального рівня правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту від жорстокого поводження [311, с. 1024-1026].

На розвиток теми створення універсального рівня правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження вважаємо за необхідне вказати на статтю К. Оттер, С. О'Саліван та С. Росс «Laying the Foundations for an International Animal Protection Regime» [402]. Учені розглядають імовірні форми міжнародно-правового режиму захисту тварин, наголошуючи на тому, що сьогодні такого режиму не існує, а серед усіх варіантів подальшого розвитку співробітництва у цій сфері виокремлюються дві моделі [402, с. 54]. Перша модель – це продовження діяльності МЕБ; друга ж модель – це співробітництво в рамках ООН (зокрема, за можливості у рамках спеціальної організації) [402, с. 54-55]. Автори стверджують, що перша модель є оптимальною для інтересів сільського господарства, у той час як друга більше імпонує захисникам тварин узагалі. Тим не менш, дослідники стверджують, що обидва можливі режими захисту тварин на міжнародному рівні врешті-решт можуть використовуватися виключно для людських цілей, а не на захист тварин.

У дослідженні колективу авторів за загальним керівництвом В. Г. Дідика «Правове регулювання відносин у сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні» [132] у розділі 12 «Правове регулювання захисту природи і біорізноманіття в законодавстві ЄС та України» розглядаються проблемні аспекти збереження та охорони біорізноманіття, правової охорони об'єктів дикої флори і фауни в ЄС та в Україні. Наголошується, що «необхідним компонентом збереження біорізноманіття у законодавстві [Європейського]

Співтовариства є збереження видів дикої флори та фауни і природних середовищ існування. Доцільно визначити, що загальними принципами не тільки для законодавства ЄС та України, але і для міжнародної практики в галузі охорони дикої природи є, по-перше, жорстка охорона таких видів флори і фауни, природних середовищ їх існування, що знаходяться під загрозою зникнення; по-друге, охорона таких видів, що не знаходяться під загрозою зникнення, але можуть зникнути; по-третє, охорона тих видів, що становлять цінність для держави та на національному рівні підлягають державній охороні» [132, с. 335]. Авторський колектив убачає узгодженість та відповідність норм законодавства України в сфері охорони об'єктів дикої флори і фауни нормам законодавства ЄС у досліджуваній сфері, зокрема, стосовно принципів та основних заходів такої охорони.

Для української школи міжнародного права дослідження тематики забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження є досить новим. Лише на початку 2000-х років почалися перші спроби формування проблематики добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на територіях пострадянських держав як наукової сфери [84, с. 361]. Основні дослідження щодо статусу тварин проходили в кримінально-правовій науці [80, с. 31-40] в силу того, що вітчизняна правова доктрина визнає лише поняття захисту тварин від жорстокого поводження [87, с. 17-26; 51]. Але в останні десять років ця проблематика привертає увагу вітчизняних фахівців з міжнародного права [6; 31; 129].

О. В. Буткевич у дослідженнях міжнародно-правового регулювання у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження [17; 21; 18; 19] зазначає, що «на міжнародно-правовому рівні зоозахист можна розглядати в контексті екологічного права...; ...він пройшов шлях від антропоцентричного до природоцентричного підходу» [19, с.7]. О. В. Буткевич пропонує розглядати декілька етапів розвитку та становлення міжнародно-

правового регулювання в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження: 1 – захист рідкісних тварин, а також захист тварин, що мають певну цінність для людини; 2 – формування міжнародного захисту екологічних прав людини (і охорона біорізноманіття як складової життя людини); 3 – захист тварин як істот, здатних відчувати [19, с.8]. Таким чином наголошується на тезі щодо необхідності міжнародного співробітництва у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження і поступової адаптації законодавства України до загальноприйнятих міжнародних стандартів.

Саме Україна має низку проблем забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: жорстоке поводження з бездомними тваринами, знущання над тваринами у зоопарках, рух «догхантерів», проблеми використання тварин в експериментах і т. д. [176; 23; 134; 36; 114; 121]. Ця проблема породжує необхідність вирішення проблеми як імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство, так і практики його застосування. Актуальності проблема набуває ще й в рамках європейського вектору інтеграції України, що тягне за собою зближення та гармонізацію вітчизняного законодавства із правом ЄС, а також приведення його у відповідність до існуючих міжнародних стандартів [85, с.33-34]. Додатковим стимулом для розвитку такого напрямку дослідження, як міжнародно-правове забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, стала ратифікація Україною Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. Ця подія спричинила сплеск правового інтересу до дослідження як проблем правового регулювання в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на універсальному та регіональному рівні, так і вдосконалення законодавства України в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, включаючи імплементацію норм зазначеної конвенції.

Т. Р. Коротким було зроблено декілька різнопланових публікацій щодо забезпечення добробуту домашніх тварин в Україні, а також щодо інституціоналізації зоозахисного руху в Україні [88; 85]. Дослідник наголошує на необхідності залучення до зоозахисного руху в Україні юристів, особливо в сфері міжнародного права, що могли б створити правові передумови і умови пропаганди гуманного ставлення до тварин, формування праворозуміння і правової культури, яка б могла протидіяти жорстокому поводженню з тваринами [85].

З метою обговорення юридичних проблем забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження були проведені Міжнародно-правові читання «Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами і їх захист та практика України: проблеми ратифікації Європейської конвенції про захист домашніх тварин» (Київ, Інститут міжнародних відносин, 18 червня 2013 р.), за матеріалами якого було видано спецвипуск Українського часопису міжнародного права [166].

У Читаннях взяли участь провідні вчені-міжнародники України – Б. В. Бабін [6], О. В. Буткевич [18], О. О. Гріненко [31], а також дослідники, що займаються проблематикою поводження з тваринами в інших галузях права та інститутів міжнародного права – В. А. Копилян [75], О. М. Спектор [157], Н. В. Хендель [171], А. С. Шелудченкова [181]. Були розглянуті питання широкого спектру – від етико-філософських засад добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, від характеристики законодавства окремих держав і до визначення міжнародно-правових стандартів забезпечення добробуту тварин і захисту їх від жорстокого поводження.

Таким чином, доктринальні міжнародно-правові джерела можливо поділити на декілька груп: 1) дослідження питання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в рамках міжнародного права навколишнього

середовища; 2) дослідження питання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження як окремої сфери міжнародно-правового регулювання.

З іншого боку доктринальні правові джерела можна поділити на зосереджені на міжнародно-правовому регулюванні та на такі, що піднімають питання різногалузевого правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (кримінально-правові, адміністративно-правові тощо). Крім того, виражена класифікація доктринальних правових джерел на такі, що розглядають або добробут тварин, або захист тварин від жорстокого поводження, або комплексно добробут тварин та захист тварин від жорстокого поводження.

У більшості проаналізованих досліджень з міжнародно-правових аспектів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження зазначається необхідність розробки та прийняття універсальних міжнародних договорів, що могли б регламентувати питання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Проте тематика міжнародного права навколишнього середовища та особливо тематика сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження не може бути віднесена до однієї галузі міжнародного чи національного права. Тому ми наполягаємо на наявності комплексного правового інституту міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Також слід відзначити, що забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження носить міждисциплінарний характер та потребує залучення категорій та принципів філософії та етики щодо цінності будь-якого життя і співвідношення суспільства і природи, наявності в тварин прав, правові норми в цій сфері дуже залежать від етичних приписів. Також існує тісний зв'язок з ветеринарними та санітарно-епідеміологічними питаннями, які, в свою чергу, врегульовані правовими нормами.

1.2. Етико-філософське підґрунття правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження

Питання взаємини людини і тварини в даний час перестали бути міркуваннями про моральні засади діяльності людини. Протидія жорстокості по відношенню до тварин стала серйозним чинником суспільного, політичного та економічного життя багатьох країн. Аналіз національного законодавства зарубіжних країн [200; 491; 334; 370] свідчить про те, що протидія неналежному поводженню з тваринами є досить важливою проблемою сучасного суспільства [53].

Передумовами виникнення такої сфери правового регулювання, як забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, став розвиток етико-філософських концепцій добробуту тварин та їх захисту. Саме тому ця сфера є тим випадком, коли прослідковуються і виявляються тенденції переходу від етико-філософських учень до конкретного правового регулювання [84], тому значним є аналіз етико-філософського підґрунття правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження та інших пов'язаних з цим концепцій.

Питання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження знайшли відображення в працях багатьох філософів (А. Швейцер, Дж. Локк, І. Кант), письменників (Б. Шоу [480], Е. Сетон-Томпсон, М. Прішвін), політиків (А. Лінкольн, М. Ганді), значної кількості юристів. Від ідей про самоцінність природи, необхідність її збереження, цінність будь-якого живого організму намітився перехід до обґрунтування необхідності гуманного поводження з тваринами як її невід'ємної частини [79, с.173]. Звісно, першочергово основна увага приділялася домашнім та сільськогосподарським тваринам, але згодом і тварини, що знаходяться у природньому середовищі,

стали об'єктом захисту, причому як на рівні національного, так і міжнародного права.

Ідеї видатних філософів-гуманістів не могли не зачіпати таку сферу, як відношення до природи в цілому, і до тварин зокрема. Перші концепції необхідності гуманного поводження з тваринами зародилися ще у Давньому світі і надалі отримували розвиток у філософських працях [102; 415; 407].

Уперше про необхідність захищати тварин згадується в едиктах давньоіндійського імператора Ашоки (273 р. до н. е. – 232 р. до н. е.), який, законодавчо відстоюючи позиції буддизму, додержувався принципу ненасильства. Заборонялося не обов'язкове вбивство чи калічення тварин, таврування тварин, полювання заради втіхи. Законодавчо закріплювався статус закладів для лікування тварин та засобів лікування. Наслідуючи буддистські устої, Ашока стверджував: «Дхарма примножилася двома засобами: завдяки заснованим на дхармі велінням, і завдяки перевихованню. З цих двох, веління дають мало, тоді як переконання дає багато. Грунтуючись на дхармі, я повелів захищати тварин, і багато іншого. Але саме завдяки перевихованню в народі зросла дхарма не вбивати живих істот і не шкодити їм» [498]. Законодавчо закріплені релігійно-філософські переконання Ашоки, звичайно, відносяться до антропоцентричних, оскільки відстоюють релігійну заборону жорстокості до тварин з позиції захисту релігійної моралі, але для свого часу ці переконання мали досить прогресивний характер, зокрема, з боку закладів для лікування тварин.

Мислителі Давньої Греції та Давнього Риму виражали небажаність жорстокого поводження з тваринами, проте не визнавали за тваринами певних прав. Сенека наголошував на тому, що тварини як творіння природи наділені «здатністю пристосовуватися і любов'ю до себе» [102]. Тим тварини здатні засвоювати знання, надані природою, а отже, мається на увазі, що тварини є деякою мірою мислячими істотами.

Піфагор вважав убивство тварин узагалі неприпустимим: «Ті, хто вбиває тварин для того, щоб їсти їх плоть, можуть не задумуючись знищити собі подібних» [415]. Ця теза підтверджувалася філософом та його послідовниками тим, що душа може переселятися у будь-яке тіло, і тварини в тому числі, а тому знущання над твариною чи вбивство її рівноцінне вбивству людини. Позиція Піфагора є дещо антропоцентричною, оскільки спрямована перш за все на збереження душі людини і морального імперативу скоєння вбивства.

Давньогрецький філософ Плутарх присвятив декілька своїх праць тваринам, їх поведінці та поводженню з ними. Будучи вегетаріанцем, Плутарх наголошував на забороні мучення тварин, оскільки вважав, що тварини, як і люди, мають душу. Філософ обґрунтовував, що «ми не можемо заявляти прав на тварин, що існують на суші...; при умертвінні вони ... заставляють нас стидатися нашого вчинка» [407]. Отже, Плутарх одним з перших заклав основи природоцентричного поводження з тваринами, концентруючись насамперед на душі тварини.

У Середньовіччі філософська думка підпорядковувала тварин людині (згідно біблійним концепціям), що закріплювалося божественною ієрархією, де людина знаходилася на верхівці ієрархії. Тварини вважалися бездушними, оскільки не могли користуватися людською мовою, тому вони не вважалися гідними поваги. Жорстокі дії людини щодо тварин (полювання і навіть переслідування інквізицією) вважалися прийнятними [322].

Епоха Просвітництва, навпаки, заклала основи сучасного розуміння гуманного поводження з тваринами, і численні вчені та філософи звертали свою увагу на проблему жорстокості до тварин.

Французький філософ Вольтер уже у XVII столітті попереджував сучасників про необхідність заборони покидати домашніх тварин: «Зроби ж сам висновок щодо собаки, який втратив свого господаря, з жалібним виттям шукав його по всіх дорогах, який входить до будинку стривожений, неспокійний,

спускається, піднімається сходами, ходить з однієї кімнати в іншу і, нарешті, знайшовши господаря в його кабінеті, висловлює йому свою радість веселим гавканням, стрибками, ласками» [525]. Таким чином, Вольтер наголошує на відповідальності людини за тварину, а його філософія знайшла відображення у сучасних концепціях прав тварин [52]. Зокрема, філософські погляди Вольтера щодо тварин, не отримавши нормативного відображення у французькому законодавстві, були запозичені англійським Актом добробуту тварин [200]. У подальшому філософські ідеї та їх нормативне закріплення передували закріпленню в міжнародному праві базових принципів поводження з тваринами, наприклад, заборона покидати тварину (базовий принцип, закріплений у ч. 2 ст. 3 Європейської конвенції про захист домашніх тварин [38]).

Обґрунтовуючи саме існування тварин, Вольтер пропагує їх здатність відчувати, заперечує необхідність дослідів над тваринами (вівісекцію зокрема): «Варвари хапають цього собаку, який так незмірно перевершує людину в дружбі; вони прив'язують його до столу, вони розрізають живцем, щоб показати тобі його артеріальні вени. Ти виявляєш в ньому такі ж органи чуття, які є в тобі. Відповідай ти, який вважає, що організм – машина, невже природа вклала в цю тварину органи чуття, щоб вона нічого не відчувала? Невже вона володіє нервами для того, щоб бути бездушною? Не приписуй природі таке безрозсудне протиріччя» [525].

Таким чином, Вольтер установлює філософський імператив цінності життя, у тому числі і тварини, оскільки тварина, на його погляд, є істотою, що відчуває, а виходячи з цього – не заслуговує знущань над собою як над творінням природи. У подальшому теза Вольтера щодо визначення тварин як істот, здатних відчувати, отримала розвиток і закріплення у численних актах добробуту тварин європейських держав, як було вказано вище.

У першій половині XX століття під впливом, у тому числі і філософії Вольтера, актуалізується проблематика захисту тварин від жорстокого поводження, і як основна висувається ідея про необхідність заборони експериментів над тваринами (вівісекція). Численні вчені та письменники дотримувалися думки, що вівісекція суперечить моральним устоям суспільства і має бути заборонена через наявність у тварин права на життя і здоров'я (див. [292; 490; 540]). У кінці XIX – на початку XX століття у Великобританії проти вівісекції виступали такі письменники, як А. Теннісон (що був віце-президентом Національного антивівісекційного товариства) і Р. Браунінг, Дж. Голсуорсі, Т. Харди; цей рух підтримали видатні актори, художники, виступав проти вівісекції Б. Шоу. У подальшому ця ідея переросла у концепцію прав тварин, а також була частково закріплена в Актах добробуту тварин Великої Британії, причому, наприклад, антивівісекційне законодавство у Британії з'явилося раніше за інші норми [200; 502; 405], 229].

Жан-Жак Руссо у своїй праці «Розсуд про походження нерівності між людьми» (1754 р.) стверджував, що тварини мають природні права не тому що розумні, а тому що здатні відчувати: «Таким чином, ми покінчимо і з давніми спорами про причетність тварин до природного закону: бо ясно, що, будучи позбавлені знань і свободи, вони не можуть визнавати цей закон; але оскільки вони мають з нашою природою щось спільне, оскільки і вони обдаровані здатністю відчувати, то можна вважати, що вони також повинні бути причетні до природного права і що на людині лежать по відношенню до них певного роду обов'язки. Справді, виходить, що якщо я зобов'язаний не заподіювати ніякого зла мені подібного, то не стільки тому, що він є істота мисляча, скільки тому, що він є істота, що відчуває: це якість, загальна і для тварини, і для людини, повинна, щонайменше, давати першому з них право не піддаватися марно мукам з вини іншого» [152]. З цього випливає, що Жан-Жак Руссо, обґрунтовуючи необхідність захисту тварин, наголошує на їх природних

правах, які майже ідентичні правам людини. Більш того, філософ наділяє людину обов'язком не заподіювати шкоду тваринам нарівні з людиною. Цю концепцію Ж. Ж. Руссо в подальшому використовували в своїх працях сучасні захисники прав тварин, стверджуючи, що тварини наділені такими ж природними правами, як і людина, наприклад, Д. Фавр [311; 310], Д. Фрейзер [317; 318; 319; 320], Е. Лінзі [368] та ін.

Британський учений та філософ Джон Локк прослідковував прямий зв'язок між жорстоким поведженням з тваринами і насиллям над людьми (ця теза знаходить відображення у сучасних дослідженнях з кримінології та кримінального права, наприклад [63; 76; 117; 96; 177; 30; 34; 125; 221; 539]. У своїй праці «Думки про виховання» [98] Дж. Локк, подібно Вольтеру стверджує, що тварини здатні відчувати, і є невірним спричиняти їм непотрібні страждання. Учений виражав думку щодо виховання у дітей моральності, і зокрема, перешкоджати жорсткому поведженню дітей з тваринами, оскільки це спричинить шкоду самим дітям: «я вважаю, що потрібно тут за ними слідкувати, і якщо у них проявляється схильність до такої жорстокості, вчити їх протилежному поведженню; оскільки під впливом звички мучити і вбивати тварин їх душа буде поступово грубіти також і по відношенню до людей» [98]. Таким чином, Дж. Локк обґрунтовує гуманне поведження з тваринами з позицій антропоцентризму, оскільки вважає, що жорстокість до тварин «псує» людину, спотворює її уявлення про мораль.

Іммануїл Кант узагалі відкидав ідею будь-яких обов'язків людей перед тваринами. Подібно Дж. Локку, І. Кант вважав жорстоке поведження з тваринами «поганим вчинком», «лише з тієї причини, що жорстокість шкодить самому людству». Учений вважав, що у людей є обов'язки лише одне до одного, а «жорстокість до тварин суперечить зобов'язанню людини перед самою собою, тому що вбиває в ній співчуття до чужих страждань, яке дуже корисне у відносинах з іншими людьми» [353]. Тобто, вчений також стає на бік

антропоцентризму в сфері поводження з тваринами, проте все одно наголошує на необхідності захисту тварин.

Відомий італійський юрист, соціолог, філософ І. Бентам висловив своєрідний підхід до обґрунтування необхідності утвердження прав тварин: «Прийде той день, коли всі представники тваринного світу здобудуть ті невід'ємні права, порушити які насмілиться лише влада тиранії ... В один прекрасний день ми усвідомимо, нарешті, що кількість кінцівок, якість хутра або будова хребта не є підставами, достатніми для визначення долі живої істоти. Що ж іще може служити критерієм для визначення тієї грані, яку нам не дозволено переступати?» [8]. Тим самим виражалася думка щодо необхідності закріплення за тваринами певних природних прав [див. 385], ураховуючи їх здатність відчувати. Ця ідея в подальшому отримала розвиток у сучасній концепції прав тварин.

Усе більший розвиток у світовому товаристві отримує етика «благочинності перед життям» А. Швейцера, в якій немає розділення на вищу чи нижчу, чи на більш цінне чи менш цінне життя. На думку вченого, для глибоко моральної людини кожна форма життя священна. Особливу увагу А. Швейцер приділяв подоланню антропоморфної обмеженості своїх попередників, розповсюдженню біблійської заповіді «не убий» за межі міжлюдських відносин. «Людину можна назвати моральною лише тоді, коли життя для неї настільки священне, що вона цінує життя рослин і тварин на рівні з життям свого ближнього, і коли вона з готовністю присвячує себе допомозі всім живим істотам, які цієї допомоги потребують» [180]. Цією думкою А. Швейцер установлював власний моральний імператив неспричинення зла і болю живим істотам, указував на цінність будь-якого життя. Ідеї А. Швейцера в подальшому отримали розвиток як у національному законодавстві багатьох держав, так і у міжнародно-правових актах щодо поводження з тваринами, зокрема, у європейських конвенціях щодо поводження з тваринами (ст. ст. 3, 4

Європейської конвенції про захист домашніх тварин, ст. 3 Європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах).

Не залишилися поза увагою А. Швейцера і досліді на тваринах. Учений гостро критикував проведення експериментів без застосування знеболення чи жорстокими методами: «Ті люди, які проводять експерименти над тваринами, пов'язані з розробкою нових операцій або із застосуванням нових медикаментів, ті, які прищеплюють тваринам хвороби, щоб використовувати потім отримані результати для лікування людей, ніколи не повинні взагалі заспокоювати себе тим, що їх жорстокі дії переслідують шляхетні цілі. У кожному окремому випадку вони повинні зважити, чи існує насправді необхідність приносити цю тварину в жертву людству. Вони повинні бути постійно стурбовані тим, щоб послабити біль, наскільки це можливо. Як часто ще кошунствують в науково-дослідних інститутах, не застосовуючи наркозу, щоб позбавити себе від зайвих турбот і заощадити час! Як багато робимо ми ще зла, коли піддаємо тварин жахливим мукам, щоб продемонструвати студентам і без того добре відомі явища!» [179]. Викладені філософом принципи стали затребуваними для прийняття у 70-80 рр. XX ст. низки міжнародних документів щодо поводження з тваринами, зокрема, Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р., Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р. тощо.

Основні релігії світу також пропагують гуманне поводження з тваринами. Християнство, проповідуючи любов до всього живого, не виключає захист тварин від жорстокого поводження і навіть наголошує на святості будь-якого життя. Християнство є взаємовідносинами між Богом і людиною; але, на противагу цієї тези, варто відзначити, що людина поставлена володарювати над усім світом не у сенсі споживання, а у сенсі турботи про довкілля [182; 410].

Православна традиція християнського віросповідання засуджує будь-які негативні прояви жорстокості, у тому числі і до тварин. Православний Переказ зберіг велику кількість прикладів і настанов святих (Власія Севастійського, Сергія Радонезького, Серафіма Саровського та ін.). Найвлучніше ставлення до тварин у православній традиції відображає вислів царя Соломона: «Праведний опікується і про життя скота свого» [54]. Доповненням до цього є уявлення преподобного Сілуана Афонського: «Деякі прив'язуються до тварин, але цим вони ображають Творця, бо людина покликана вічно жити з Господом, царювати з ним і любити Єдиного Бога. До тварин не повинно мати пристрасті, але повинно тільки мати серце, що милує всяку тварь» [159]. Тим самим наголошується, що православ'я будує концепцію поводження з тваринами, як з істотами нижчими за ієрархією, але не допускає жорстокості до тварин. Більш того, жорстоке поводження з тваринами є порушенням шостої заповіді («не вбий») і визнається гріхом [122].

Католицизм підкреслює присутність Бога у кожній істоті. Франциск Асизький взагалі вважав тварин своїми «братами і сестрами» [91]. Але, католицьке віросповідання, як і християнство в цілому, не визнає за тваринами прав, лише наголошує на неприпустимості жорстокості до них з позиції захисту моралі. Е. Лінзі вказує, що «створіння існує на славу Божу, тобто, воно має цінність, крім оцінки його корисності для людини. Саме в цьому сенсі ми можемо сказати, що воно має самостійну цінність. Уявити, що Бог створив увесь всесвіт тільки для користі і задоволення людини, було б ознакою глупоти» [368].

Таким чином, християнське коріння європейських цінностей [303], що включають повагу до всього живого, у тому числі і до тварин, природно відображено у правових нормах, зокрема, у європейських конвенціях щодо поводження з тваринами.

Ісламська традиція вважає, що всі істоти залежать від Аллаха, і більше за всіх Аллах любить тих, хто робить добро іншим істотам. У священному Одкровенні Корану про тварин говориться в різних контекстах: в одних аятах Аллах нагадує про чудеса своїх творінь, в інших – про свою милість і велику щедрість, про те, як він вшанував людину і підкорив їй тварин, щоб вона користувався ними на благо собі. Проте Коран говорить нам про те, що тварини живуть своїми громадами, вони мають почуття, вони п'ють і їдять, а отже, відчують і мають переваги [162]. «У плані почуттів вони нічим не відрізняються від людини: їх відмінність від людей лише в тому, що на них не покладаються обов'язки виконання пророчих законів, посланих в Священних Книгах, тому що вони позбавлені того високого ступеня розуму і здатності глибоко мислити, яка дана людині» [105]. Таким чином, з одного боку ісламська релігійна традиція дотримується антропоцентричної концепції щодо тварин, і наголошує на призначенні тварин для задоволення потреб людини, а з іншого – визнає тварин істотами, що відчують. До того ж якщо розглядати складові Корану як правові документи, то можна зробити висновок, що релігійні норми ісламу щодо тварин мають характер правових норм, а отже, є загальнообов'язковими для тих, хто сповідує іслам.

Буддизм проголошує два принципи – неспричинення шкоди всім живим істотам і доброта та любов до всіх живих істот. Яскравим прикладом застосування буддистської концепції поводження з тваринами, що отримала законодавче закріплення, є вищезгадані едикти давньоіндійського імператора Ашоки [498]; більш сучасний приклад – суворе дотримання буддистських принципів із обов'язковою відмовою від продуктів тваринного походження і заборона вбивства тварин. Індуїзм, близький за походженням до буддизму, проповідуючи переродження душ, утверджує заборону на вбивство тварин узагалі. Більш того, особливе місце в індуїстській релігії займає корова. Відгалуженням індуїзму є кришнаїзм, який суворо забороняє будь-яке насилля

над тваринами і проголошує корову священною твариною. Далай-Лама Тензін Джайтсо стверджує, що «неважливо, чи належать вони (живі істоти) до більш високих форм, таких, як людина, або нижчих, таких, як тварини, всі істоти, у першу чергу, шукають миру, спокою і безпеки. Життя так само дороге безгласному створінню, як і людині» [499]. Правовим відображенням цих релігійних приписів є діюче законодавство Індії [413].

Історичний досвід свідчить, що мораль, включаючи релігійну, постійно грала роль інструменту зовнішньої політики [100, с.91]. Взаємодією з мораллю пройнятий увесь процес функціонування міжнародного права [100, с.93]. Не є виключенням і нова сфера міжнародного права – поводження з тваринами, оскільки відношення до тварин першочергово регламентовано моральними принципами, а вже потім моральне отримало нормативне закріплення, у тому числі і в міжнародному праві.

Поступовий розвиток правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження обумовив необхідність теоретичного обґрунтування закріплення в праві нових суспільних відносин, зокрема щодо тварин. Актуалізація нових об'єктів правового регулювання, як, наприклад, поводження з тваринами, виявила відсутність будь-якого механізму захисту тварин, за винятком деяких національних актів. Саме тому почали з'являтися нові концепції поводження з тваринами та пропозиції щодо їх нормативного закріплення у міжнародному праві.

Концепція прав тварин за кордоном була висунута в другій половині XIX століття і сьогодні має декілька інтерпретацій [284; 371; 330]. Т. Ріган обґрунтовує права тварин з позицій логіки, оскільки тварини мають право на задоволення потреб і реалізацію своїх природних цілей. На думку Т. Рігана, «оскільки тварини мають моральний статус (тобто статус «істота»), то вони мають і права» [433; 434; 435; 436; 437]. П. Сінгер вважає фундаментальний принцип філософії – рівне дотримання інтересів – прийнятним і по відношенню

до тварин [482; 483; 484; 374]. Е. Лінзі відстоює права тварин з позицій християнської релігії. Він розглядає три аспекти відношення до тварин: повага до життя, до живої істоти, відповідальність людини перед тваринами і права тварин [324]. У своїх розсудах Е. Лінзі спирається на філософію А. Швейцера, додатково обґрунтовуючи свої доводи посиланнями на релігійні тексти.

Найглибше дослідження статусу тварин було проведено головою Королівського товариства по запобіганню жорстокості до тварин, доктором психології Р. Райдером у книзі «Революція тварин» (1989 р.). Р. Райдер простежує історію розвитку руху захисту тварин, починаючи від історії ставлення людини до тварин у давніх цивілізаціях і закінчуючи сучасною концепцією прав тварин [475].

У цілому, слід вказати, що якщо мова заходить про права тварин, дослідники схиляються до думки, що тварини можуть мати природні права [185, с. 398], зокрема, право на життя; право на свободу; право на вільне пересування і обрання місця проживання; право на сприятливе навколишнє середовище; право на медичну допомогу.

Слід відзначити чималий вклад вітчизняних учених у питання філософсько-етичних аспектів поводження з тваринами. Починаючи приблизно з середини XIX століття, у Російській імперії постало питання про регулювання поводження з тваринами, внаслідок чого низка філософів, політиків, юристів виражали свою думку на це питання. Наприклад, інтерес представляють праці П. В. Безобразова [7; 123], В. В. Биховського [22], Я. О. Левандовського [95], видані наприкінці XIX – початку XX століття; вони звертають увагу на наявність прав у тварин і розвиток у людей співчуття і гуманності.

Засновником теорії прав тварин у вітчизняній практиці вважається Павло Володимирович Безобразов, що вперше у Росії опублікував книгу про права тварин, що так і звалася «О правах животных» (1903 р.). Учений, будучи архіваріусом Державної Думи Росії, проаналізував величезний шар зарубіжної

літератури, внаслідок чого дійшов логічного висновку, що всі тварини мають низку прав. П. Безобразов так обґрунтовує права тварин: «Приймаючи, що тварина сама себе пізнає чуттєвим сприйняттям і відчуттям, що воно саме себе визначає з власної сили, переслідуючи у своїй діяльності чуттєві цілі, цим самим тваринам відкривають доступ в святилище права. Хоча тварини не володіють повним самопізнанням і справжньою свободою, все таки вони розумні істоти і отже юридичні особи (...). Права тварин полягають у тому, що їм повинні бути надані всі умови для виконання свого чисто тваринного життя (право на безболісне існування, право на необхідні кошти прожитку)» [7, с. 68]. Також учений неодноразово наголошував на розвитку в людях співчуття та гуманності, при цьому під гуманністю П. Безобразов розумів любов і співчуття до всього живого, людей і тварин [13, с. 11]. Варто наголосити, що філософські погляди П. Безобразова, його заклики до створення правового регулювання поведження з тваринами, етичні заборони жорстокого поведження з тваринами отримали розвиток у вигляді створення численних (мало не в кожному великому місті) Товариств захисту тварин, які в своїй діяльності керувалися власними статутами [169; 131]. Ці статuti укладалися безпосередньо товариствами, а затверджувалися Міністерством внутрішніх справ, яке вносило власні пропозиції до статуту і перевіряло на відповідність діючому законодавству Російської імперії.

В. В. Биховський [22] та Я. О. Левандовський [96], уже наприкінці ХІХ століття розглядали жорстоке поведження з тваринами як передумову насильницького поведження з людьми, тобто бачили причинно-наслідковий зв'язок між проявом жорстокості до тварини із жорстокістю до людини. Насамперед, обидва дослідники наголошували на превентивних заходах, що мають бути застосовані задля запобігання проявам жорстокості у будь-якій сфері [96, с. 8].

У радянські часи формально проголошувалося, що держава сприяє створенню будь-яких добровільних товариств, спрямованих на «праве діло», зокрема, і захист тварин [див. також: 113]. Проте, незважаючи на існування великої кількості зоозахисних організацій, не можна констатувати, що їх діяльність відзначалася активністю. Другорядність відносин у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження – одна з рис радянської ментальності, правової та соціальної реальності [14]. У сучасній Україні ми спостерігаємо наслідки цих негативних явищ, починаючи від застарілого законодавства, бездіяльності державних органів, і закінчуючи небажанням сприймати позитивний закордонний досвід і нератифікацією існуючих міжнародно-правових інструментів (наприклад, європейських конвенцій щодо поводження з тваринами).

На пострадянському просторі у працях, В. А. Агафонова [1; 2], Є. В. Богатової [10; 11; 12], В. Є. Бореяка [13], О. В. Буткевич [17; 18; 19; 21], Т. Р. Короткого [80; 83; 84; 85; 86; 87; 88; 89; 90] розглядаються етичні та філософські основи поводження з тваринами, правове регулювання поводження з тваринами, у тому числі і міжнародно-правове, відповідальність за негуманне поводження з тваринами.

Таким чином, тенденція гуманізації суспільних відносин з переходом до міжнародного права відобразилася і на виникненні міжнародно-правового регулювання поводження з тваринами. Сучасна доктрина міжнародного права проголошує гуманізацію [79] та екологізацію [82] міжнародного права і міжнародних відносин, виводить на перший план усе більш нестандартні та важливі сфери правового регулювання. Виключенням не стала і сфера забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Питання ставлення до природи завжди були в центрі уваги філософів, але саме в XX столітті вони знайшли втілення в ряді концепцій та відображення в суспільних відносинах та генезі міжнародного права навколишнього

середовища. Гуманізація та екологізація суспільних відносин у певній мірі сприяла і гуманному ставленню до тварин [21, с. 3].

Як раніше стосовно прав людини, філософські ідеї гуманного відношення до тварин знайшли відображення у праві, першочергово у внутрішньодержавному, а потім у міжнародному. Аналогічні процеси проходять і сьогодні із закріплення стандартів добробуту тварин – першочергово у законодавстві окремих держав (Германія, Австрія, Великобританія, Фінляндія), а потім на регіональному рівні (РЄ), у діяльності міжнародних організацій [27; 112]. Наступним етапом має стати глобальний (універсальний) рівень упровадження стандартів поводження з тваринами, де добробут тварин стане необхідною вимогою для сучасної розвиненої держави, оскільки все більше значення набуває співробітництво держав, їх органів, міжнародних організацій у сфері захисту тварин та забезпечення їх гідного існування [90, с. 232].

Таким чином, слід відзначити, що ідеї про необхідність гуманного поводження з тваринами знайшли філософсько-етичне закріплення та системне обґрунтування у першій половині XX століття, і стали основою для суспільного руху із захисту тварин і обґрунтування необхідності нормативно-правової регламентації захисту тварин.

Історичний досвід свідчить, що мораль, включаючи релігійну, постійно грала роль інструменту зовнішньої політики. Взаємодією з мораллю пройнятий увесь процес функціонування міжнародного права. Не є виключенням і нова сфера міжнародного права – поводження з тваринами, оскільки відношення до тварин першочергово регламентовано моральними принципами, а вже потім моральне отримало нормативне закріплення, у тому числі і в міжнародному праві.

Поступовий розвиток правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження обумовив необхідність

теоретичного обґрунтування закріплення в праві нових суспільних відносин, зокрема щодо тварин. Актуалізація нових об'єктів правового регулювання, як, наприклад, поводження з тваринами, виявила відсутність будь-якого механізму захисту тварин, за винятком деяких національних актів. Саме тому почали з'являтися нові концепції поводження з тваринами та пропозиції щодо їх нормативного закріплення у міжнародному праві.

Необхідно визначити основні етапи етико-філософського обґрунтування забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: I етап – антична філософія поводження з тваринами, що визначалася антропоцентричним підходом; II етап – середньовічна філософія, яка характеризувалася релігійною орієнтацією та ієрархічним підпорядкуванням тварин людині; III етап – Просвітництво, яке розпочало перехід від антропоцентричного до природоцентричного підходу до статусу тварин, цей перехід відзначений появою обґрунтування статусу тварин як мислячих істот, їх прав тощо; IV етап –XIX-XX ст., які ознаменувалися прийняттям перших нормативних актів щодо поводження з тваринами (у деяких державах, наприклад, Великій Британії); V етап – сучасний, на якому з'явилися міжнародно-правові інструменти регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, а також концепції прав тварин.

На сучасному етапі тема гуманного ставлення до тварин значно актуалізувалася. Незважаючи на наявність філософсько-етичного імперативу гуманного ставлення до тварин та його закріплення, нагальною залишається проблема жорстокого поводження з тваринами. Жорстоке поводження з тваринами може проявлятися різними способами (заподіяння невинуватених страждань, заподіяння каліцтва, безпідставного умиротворення). На жаль, у правовому регулюванні неможливо передбачити всі випадки жорстокого поводження з тваринами, тому виникла концепція забезпечення «добробуту

тварин», що включає забезпечення гідних умов існування і утримання тварин, а також їх захист від жорстокого поводження.

1.3. Зміст та співвідношення понять «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження»

Категорійний апарат міжнародного права потребує чіткого визначення понять, якими треба оперувати в тих чи інших галузях та правових режимах. У контексті дослідження інтерес представляє співвідношення двох базових понять у сфері міжнародного регулювання поводження з тваринами – «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження». Існує проблема розмежування двох указаних понять у силу різноманітного застосування їх у міжнародних та національних актах.

Поняття «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» використовується у великій кількості досліджень, але їх співвідношення як двох пов'язаних процесів у їх взаємодії не враховується.

Проблематиці «добробуту тварин» присвячені здебільшого роботи зарубіжних дослідників [533; 293; 251; 470; 532; 523; 225; 351; 210; 477] (причому серед них не тільки юристи, а й політологи, філософи, історики та ветеринарні лікарі). Дослідники ж з пострадянських держав більш тяжіють до вживання терміну «захист тварин від жорстокого поводження» [127; 1; 14; 175; 172; 18]. Що стосується права, то термін «добробут тварин» вживається більше в міжнародному праві [38; 421; 527; 342], а в національному праві вживані як «добробут тварин» [200; 198; 248], так і «захист тварин від жорстокого поводження» [236; 370; 138].

Досліджуючи джерела з тематики поводження з тваринами, слід зазначити факт, що вживання термінології щодо поводження з тваринами

проходить своєрідний еволюційний шлях. Наприклад, при обґрунтуванні законодавчого закріплення правил поводження з тваринами (Велика Британія, Австрія, Бельгія, Швейцарія), був застосований підхід, орієнтований більше на захист тварин від жорстокого поводження (захист певних видів тварин, найчастіше сільськогосподарських [200]), ніж на загальний добробут, а потім уже законодавчі акти були переорієнтовані на забезпечення сприятливих умов життя для тварин.

У сучасному світі можна спостерігати неоднорідність в етапах становлення нормативного регулювання поводження з тваринами – наприклад, європейські держави вже давно пройшли еволюційний розвиток правового регулювання поводження з тваринами, у той час як держави СНД все ще знаходяться на стадії функціонування концептуально застарілого законодавства про захист тварин від жорстокого поводження.

Поступово поняття «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» набувають характеру базових у правових актах (зокрема, у європейських конвенціях щодо поводження з тваринами та у законодавстві низки європейських держав). Як наслідок, зазначені поняття діють як принципи, що лежать в основі побудови системи міжнародно-правового регулювання поводження з тваринами (наприклад, Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. встановлює правила утримання домашніх тварин, які ґрунтуються на закріплених у ст. 2 принципах добробуту тварин [38]).

Сучасний розвиток міжнародного права навколишнього середовища свідчить про все більш природоцентричний характер цієї галузі права [18, с. 6; 109, с. 70]. При цьому концепція поводження з тваринами поступово перейшла від постулату «тварини – частина навколишнього середовища» до ідеї «тварини – самостійний об'єкт захисту їх життя, продовження роду і добробуту» [13, с. 11]. На цьому наголошують дослідники міжнародного права навколишнього

середовища: «сучасні міжнародні договори та рішення міжнародних судів установлюють певні обмеження на антропогенну діяльність, таким чином визнаючи обмеження прав людини на користь зовнішнього для людини світу з позицій біоцентризму» [108, с.52, 20]. Як указує О. В. Буткевич, поступово в усіх основних і допоміжних джерелах міжнародного права встановлюється положення про захист тварин поза контекстом їх цінності для людини, а як окремої форми життя. Зоозахист набуває форми спільної турботи людства; окремі норми щодо захисту певних видів тварин набувають характеру норм *erga omnes* [19, с. 8].

Формування єдиного загальновизнаного визначення терміну «добробут тварин» є важливою запорукою успішного планування і розвитку відповідного наукового напрямку, розробки й прийняття регуляторних та законодавчих актів і належного їх впровадження.

Д. М. Брум (Broom D. M.) та К. Г. Джонсон (Johnson K. G.) ознаками визначення терміну «добробут тварин» виділяють:

добробут тварин має характеризувати стан тварини, а не те, що вона отримує. Людина своїми діями може покращити добробут тварин, але сама дія чи використані при цьому ресурси не є добробутом;

визначення добробуту тварин має передбачити його багато вимірність – має бути можливість оцінки добробуту тварин;

рівень добробуту має визначатися науково обґрунтованими методами і бути вільним від суб'єктивності;

добробут тварин слід вважати незадовільним, якщо тварина не може впоратися з негативними факторами зовнішнього середовища;

відсутність болю і страждання мають бути критеріями рівня добробуту тварин [230, с. 143].

М. С. Давкінс [280, с. 78] та Б. Е. Роллін [471] зазначають нагальність комплексного підходу до оцінки добробуту тварин і аналізують кілька напрямів

вирішення цього питання. По-перше, оцінка умов утримання тварин – як у довгостроковому терміні, так і у короткостроковому (перевезення, лікування тощо). По-друге, оцінка стану здоров'я тварин; по-третє, оцінка стану тварини порівняно із тваринами в менш обмежених умовах (стрес, поведінка тощо). По-четверте, оцінка у порівнянні із тваринами у природних умовах. По-п'яте, оцінка продуктивності тварин (але не враховуючи збільшення продуктивності за рахунок іммобілізації тварин). Добробут тварин має відображати стан ментального та фізичного здоров'я тварини, за якого вона існує у повній гармонії із зовнішнім середовищем [344].

Майже всі дослідники схиляються до думки, що добробут тварин визначається як стан і умови, за яких тварина має змогу поводитися відповідно до своєї природи та потреб [397]. Такий само підхід у визначенні добробуту тварин запропоновано МЕБ: «Добробут тварин – утримання тварин у таких умовах, коли вони, в основному, можуть бути вільними від хвороб, спроможні ефективно справлятися з негараздами зовнішнього середовища, здатні виражати різноманітність видової поведінки в умовах, придатних для догляду за ними та для їх використання. Загалом добробут тварин – це забезпечення їх фізичних потреб та умов для вираження притаманної їм поведінки. Забезпечення добробуту тварин є обов'язком людини і включає в себе забезпечення належних приміщень, годування, профілактики та лікування хвороб, відповідальної турботи, гуманного поводження» [184].

Таким чином, концепція добробуту тварин передбачає встановлення науково обґрунтованих рівнів забезпечення інтересів тварин, закріплення їх національними законодавчими та міжнародними нормами.

Існує декілька підходів до визначення змісту поняття «добробут тварин» [381, с. 89]. На наш погляд, їх слід умовно розділити на ветеринарний та екологічний підходи, які разом складають комплексний правовий (нормативний) підхід.

Ветеринарний підхід. У минулому ветеринари та фермери бачили добробут тварин в основному з точки зору тіла і фізичного здоров'я (житло, корми тощо) [223, с. 984]: унаслідок дослідження аспектів добробуту тварин також були сконцентровані на фізичних характеристиках [230]. Цей підхід використовується у деяких національних актах (закони Великобританії XIX століття [200; 502; 405; 229], також ряд директив та рекомендацій ЄС – Рекомендація 641 (1971) щодо добробуту тварин в умовах інтенсивного розведення [421], Директива СЕ 98/58/ЕС від 20 липня 1988 р. щодо захисту тварин, що утримуються на фермах [275]: ст. 3, 4: «Держава-член повинна встановити положення для гарантування, що власники або утримувачі застосують усі обґрунтовані кроки для забезпечення нормального існування тварин під їх опікою та гарантують, що ці тварини не піддаються зайвому болю, стражданню та шкоді. Ст. 4 Держава-член повинна гарантувати умови, відповідно до яких тварини (включаючи риб, рептилій та амфібій) розводитимуться та утримуватимуться з огляду на їх різновид та рівень їх розвитку, адаптацію та доместикацію, на їх фізіологічні та етологічні потреби відповідно до встановленого досвіду та наукового знання» [275]).

Тим не менш, взагалі не враховувалися психічні та психологічні стани тварини [341, с. 497]. Але більшість сучасних дослідників погоджується з тим твердженням, що у тварин є свої почуття і відчуття [233; 246; 288]. Наприклад, І. J. Н. Duncan висловлює думку, що добробут тварин повністю складається з поваги до їхніх почуттів; вираз ж цих почуттів вони практично втратили в процесі еволюції з метою захисту своїх первинних потреб [289, с. 5018]. Ця точка зору дозволяє припустити, що добробут тварин включає в себе дві основні складові: фізичну та морально-духовну, або емоційну. Нормативне закріплення поняття «добробут тварин» з позиції почуттів тварини («тварина є істотою, що відчуває») отримав у Договорі про функціонування ЄС (ст. 13) [253].

З іншої точки зору, добробут тварини вимірюється її поведінковими тенденціями, такими, як, наприклад, готовність до дій будь-якого роду як наслідків страху, розчарування і т. д. Ця думка настановлює на висновок, що добробут тварин є не що інше, як задоволення її поведінкових потреб [354]. Зазначений підхід вдало реалізовано у багатьох законодавчих актах європейських держав, наприклад, в Акті добробуту тварин Великобританії [200], Європейській конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р. (ст. 5: «Будь-яка тварина, що використовується або призначена для використання у тій чи іншій процедурі, забезпечується приміщенням, відповідним середовищем існування, якнайменш мінімальною свободою пересування, їжею, водою та доглядом, що відповідають вимогам її стану здоров'я та умовам утримання. Будь-яке обмеження можливостей тварини задовольняти свої фізіологічні та етологічні потреби має бути якнайменшим, коли це практично можливо») [40].

Третя точка зору, також пов'язана з вираженням почуттів, передбачає, що добробут тварин – це їх можливість жити за своєю природою, згідно природним поведінковим тенденціям. У цьому випадку прийнятною визнається певна шкода здоров'ю, така, як відчуття болю і холоду, страху [317]. Цей підхід реалізовано в проекті Універсальної декларації добробуту тварин 2005 р. [520].

Разом з тим всі дослідники сходяться в одному: всі фізичні, психічні, психологічні, природні аспекти життєдіяльності тварини об'єднані однією загальною етичною проблемою [321, с. 108]. Виходячи з перерахованих думок, у закордонній практиці ветеринарний підхід до поняття «добробут тварин» можливо визначити як сукупність фізичного і психологічного стану тварини, а також ступінь прояву її природних поведінкових тенденцій.

Згідно екологічного підходу, добробут тварини визначається здатністю тварини впоратися з оточуючим її простором. Дослідники даної позиції [377, 383] розглядають добробут тварин як сукупність кількох свобод: свобода від

голоду і спраги; свобода від дискомфорту; свобода від болю, травм і хвороб; свобода природної для тварини поведінки; свобода від страху і психічних травм.

З цього можна зробити висновок, що з цієї точки зору добробут полягає в першу чергу в фізичному здоров'ї, у свободі поведінки тварини [382]. Даної позиції дотримувалися розробники Всесвітньої декларації прав тварин (Universal Declaration of Animal Rights), яка була прийнята Міжнародною лігою прав тварин 23 вересня 1977 в Лондоні, 15 жовтня 1978 р. оголошена в паризькому штабі ЮНЕСКО. Вищевказані п'ять свобод в 1979 р. були внесені до Всесвітньої декларації прав тварин. До того ж концепція п'яти свобод була використана під час створення європейських конвенцій щодо поводження з тваринами [197].

Добробут тварин можна розглядати як ступінь урахування їх інтересів [543]. Ідеальним слід вважати рівень добробуту тварин, за якого повністю задовольняються всі їх інтереси – достаток у воді та їжі, комфортні умови зовнішнього середовища, свобода від хвороб і можливість виявляти поведінку, притаманну певному виду тварин [66, с. 130].

Отже, поняття добробуту тварин стосується широкого спектру сторін життя тварин. Забезпечення добробуту тварин слід починати з вивчення особливостей їх фізіології, поведінки. З урахуванням цих факторів і повинна будуватися стратегія поведінки людини в процесі створення умов існування для тварин та співіснування людини і тварини.

Нормативний аспект добробуту тварин полягає в офіційному закріпленні зазначеного поняття в будь-яких правових актах. У праві відображаються обидва вищезазначені підходи. У той же час, можна виокремити правовий (нормативний) підхід, що об'єднує ветеринарний та екологічний підходи, і закріплений у більшості правових документів з питань поводження з тваринами.

Серед міжнародних актів поняття «добробут тварин» розглядається у рішенні МЕБ 2001 року про включення добробуту тварин як нової ініціативи в стратегічний план. Це єдиний міжнародний акт «м'якого» права [178], який визначає поняття добробуту тварин. В інших міжнародних актах присутнє лише непряме визначення. Резолюція № 14 МЕБ 2002 р. деталізувала зазначене рішення і визначила, що «добробут тварин є складним, багатогранним питанням державної політики, яка включає важливі наукові, етичні, економічні та політичні аспекти» [399].

У цілому, поняття «добробут тварин» неоднозначне. Різні правові акти трактують даний термін по-різному. Наприклад, розглядаючи добробут тварин і спираючись при цьому на основні європейські конвенції щодо поводження з тваринами, слід визначити добробут тварин згідно з такими документами.

Відзначимо, що в Європейській конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. базові принципи комфортного для тварини транспортування включають спеціально обладнаний транспорт, тамування спраги і голоду тварини, спостереження за станом тварини і т. д. [526, с. 89]. В Європейській конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р., вказано, що тварини повинні утримуватися й забезпечуватися їжею, водою та доглядом відповідно до їх видової приналежності. Також має постійно враховуватися стан здоров'я тварини; є неприпустимим заподіяння страждань і болю, навіть під час забою тварини [524, с. 282]. В Європейській конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., вказано, що тварини, призначені для даних цілей, повинні бути розміщені з урахуванням мінімальних умов свободи пересування, споживання їжі, води, а також належного догляду відповідно до їх видових характеристик [336, с. 68].

У Європейській конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. визначені принципи добробуту тварин – ніхто не має права завдавати домашній тварині

біль або страждання; ніхто не може залишати тварину; будь-яка особа, яка утримує домашню тварину, несе відповідальність за її здоров'я і добробут, а також має забезпечувати умови життя, догляд та задоволення потреб тварини [38, 39, 40, 41] [487, с. 114].

У національному праві існує розмежування підходів до визначення поняття добробуту тварин, в кожній державі в дане поняття вкладається свій зміст, що включає як фізичні характеристики, так і психологічні. При цьому той чи інший нормативно-правовий акт робить акцент у бік тієї чи іншої характеристики, ставлячи її відповідно в пріоритет. Наприклад, Акт добробуту тварин Великобританії 2006 р. [200] у пріоритет ставить фізичний стан тварин, у той час як Акт добробуту тварин Швейцарії 1978 р. [491] акцентує увагу на психічному здоров'ї тварини.

Законодавство регулює питання добробуту тварин у трьох аспектах: розведення, перевезення та забій тварин. Головний принцип поводження з тваринами у законодавстві держав, полягає в тому, щоб не завдавати тваринам ніяких зайвих страждань. Принцип «не завдання страждань» і робить категорію «добробут тварин» базовою як для національного, так і для міжнародного права.

Окремо слід сказати про комплексне національне регулювання добробуту тварин. Деякі європейські держави, прагнучи до зміни ставлення до тварин на все більш гуманне, закріплюють їх статус на конституційному рівні. Зокрема, вперше вимога про добробут тварин на конституційному рівні закріпила Швейцарія. У 1994 році проведений в Швейцарії референдум змінив статус тварин з «речі» на «істот, що відчують». У 1999 р Конституція Швейцарії встановила повноваження держави щодо забезпечення добробуту тварин, що утримуються на фермах (ст. 80 Федеральної Конституції Швейцарської Конфедерації) [73].

У 2002 році Німеччина доповнила Конституцію положенням про добробут тварин, тим самим ставши однією з перших держав, які закріпили норми про поводження з тваринами на конституційному рівні (стаття 20а) [334]. Особливістю даного положення є наділення тварин базовими правами (право на життя і здоров'я).

Таким чином, категорія «добробут тварин» поступово набуває характеру принципу права, отримуючи нормативне закріплення як у національному праві, так і в міжнародному.

Захист тварин від жорстокого поводження як підхід, пов'язаний перш за все з тим, що поводження з тваринами є важливою стороною діяльності людини, яка зачіпає інтереси і почуття багатьох людей, відбивається на морально-етичному, соціальному та економічному житті суспільства. Жорстокість по відношенню до тварин сприяє формуванню у правопорушників почуття байдужості до страждань живих істот, породжує агресивність і насильство по відношенню до оточуючих, робить вплив на свідомість як осіб, що безпосередньо вчиняють жорстокі дії, так і осіб, які є очевидцями подібних діянь. Сучасна психологія і кримінологія переконливо показують взаємозв'язок жорстоких дій проти тварин і насильницьких злочинів проти людей [118, с. 72; 153, с. 134].

Розглядаючи іншу точку зору на поводження з тваринами – захист тварин від жорстокого поводження, слід зробити акцент на тому, що дане поняття в основному вживається саме в пострадянських державах. Це можна пояснити тим, що від початку законодавство пострадянських держав про поводження з тваринами має заборонний характер. На наш погляд, це пов'язано з правовою традицією пострадянських держав, що тяжіє до позитивістського розуміння права.

Поняття «захист тварин від жорстокого поводження» бере свій початок з дореволюційного часу. У книзі відомого російського вченого П. Безобразова

«Права тварин» чітко прослідковується концепція «захисту тварин»: «справедливість не може бути здійснена, якщо людина не візьме під свій захист тварин» [7, с. 67].

Сучасні вчені з держав СНД, зацікавлені в тематиці поводження з тваринами, також тяжіють більше до протидії жорстокості по відношенню до тварин. Наприклад, В. С. Мірошніченко вважає, що «жорстокість по відношенню до тварин сприяє формуванню у правопорушників почуття байдужості до страждань живих істот, породжує агресивність і насильство по відношенню до оточуючих, впливає на свідомість як осіб, що безпосередньо вчиняють жорстокі дії, так і осіб, які є очевидцями подібних діянь» [117, с. 56]. Тим самим, підтверджується гіпотеза, що вітчизняна правова доктрина тяжіє більше до захисту моральних інтересів людини, ніж до захисту тварин від жорстокого поводження.

Через нерозробленість тематики захисту тварин від жорстокого поводження неможливо говорити про різноманітність, а тим більше і про однаковість підходів до позначення даного терміну. Саме тому представляється можливим визначити «захист тварин від жорстокого поводження» як недопущення жорстокого поводження з твариною (спричинення страждань, отруєння і т. д.) з метою захисту людської моралі, тобто антропоцентричний вимір поводження з тваринами.

У цілому звертає на себе увагу антропоцентризм в підході до визначення «захисту від жорстокого поводження». По-перше, це встановлення людини вище за ієрархією живих істот, тим самим становлення її як «управителя» поводженням з тваринами. По-друге, жорстоке поводження є не що інше, як дія людини, а значить, захист від жорстокого поводження не може виникнути без прояву цього самого жорстокого поводження. Тому наявний круговорот дії, який замкнений на людській діяльності – правовій і неправомірній, взаємопов'язаних між собою.

Захист тварин у багатьох державах СНД не має законодавчого визначення. Наприклад, у Російській Федерації немає спеціального закону про захист тварин, але проект [149], що знаходиться на розгляді в Державній Думі, регламентує дане поняття як деякий комплекс дій, які заборонено застосовувати по відношенню до тварин. Будь-яке чітке визначення захисту або добробуту тварин відсутнє.

В Україні з 2006 року діє Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Даний акт хоча і не визначає безпосередньо поняття захисту від жорстокого поводження, проте, дає поняття про гуманне і про жорстоке поводження з тваринами. «Жорстоке поводження з тваринами - це знущання над тваринами, скоєне із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів». Гуманне ж ставлення до тварин – це дії, що відповідають вимогам захисту тварин від жорстокого поводження і передбачають доброзичливе ставлення до тварин, сприяння їх благу, покращення якості їх життя тощо [138].

Спрощено кажучи, правомірним, з точки зору вітчизняної доктрини права, є нежорстоке поводження з тваринами. У зв'язку з цим постає проблема визначення жорстокого поводження з тваринами у праві – кримінальному, адміністративному. Кримінальне право (ст. 299 КК України) встановлює певний перелік способів жорстокого поводження з тваринами, при цьому не вказується на вичерпність цього переліку. У свою чергу, ст. 89 КупАП також визначає жорстоке поводження з тваринами, але не називає конкретних способів жорстокого поводження. Тим самим наявна проблема дефініції жорстокого поводження для кожного випадку неналежного поводження з тваринами і неможливість використання норм кримінального і адміністративного права [60; 163].

Саме слово «захист» передбачає дію, а «добробут» – постає як результат даної дії. Зі сказаного можна визначити співвідношення понять «добробут тварин» і «захист тварин від жорстокого поводження» як співвідношення дії, що породжує результат. У цьому випадку антропоцентричний підхід до поводження з тваринами переходить в природоцентричний підхід. Це означає, що людська діяльність «захист тварин» поступово трансформується в кінцеву мету «добробут тварин» як результат зазначеної діяльності.

Таким чином, з вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

Поступово поняття «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» набувають характеру базових у правових актах (зокрема, у європейських конвенціях щодо поводження з тваринами та у законодавстві низки європейських держав). Як наслідок, зазначені поняття діють як принципи, що лежать в основі побудови системи міжнародно-правового регулювання поводження з тваринами (наприклад, Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. встановлює правила утримання домашніх тварин, які ґрунтуються на закріплених у ст. 2 принципах добробуту тварин

Існує декілька підходів до визначення змісту поняття «добробут тварин». Ветеринарний підхід до поняття «добробут тварин» можливо визначити як сукупність фізичного і психолого-психічного стану тварини, а також ступеня прояву її природних поведінкових тенденцій. Згідно екологічному (етологічному) підходу, добробут тварини визначається здатністю тварини впоратися з оточуючим її простором, як сукупність кількох свобод: свобода від голоду і спраги; свобода від дискомфорту; свобода від болю, травм і хвороб; свобода природної для тварини поведінки; свобода від страху і психічних травм. Правовий (нормативний) підхід об'єднує ветеринарний та екологічний підходи, і закріплений у більшості правових документів з питань поводження з тваринами.

«Захист тварин від жорстокого поводження» є недопущенням жорстокого поводження з твариною (спричинення страждань, отруєння і т.д.) з метою захисту людської моралі.

Звертає на себе увагу антропоцентризм в підході до визначення «захисту від жорстокого поводження». По-перше, це встановлення людини вище за ієрархією живих істот, тим самим становлення її як «управителя» поводженням з тваринами. По-друге, жорстоке поводження є не що інше, як дія людини, а значить, захист від жорстокого поводження не може виникнути без прояву цього самого жорстокого поводження. Тому наявний круговорот дії, який замкнений на людській діяльності – правовій і неправомірній, взаємопов'язаних між собою.

Варто наголосити, що у зарубіжному праві акцент робиться на належному поводженні з тваринами (добробут тварин), а у вітчизняному праві – на забороні певного способу поводження з твариною і криміналізації цього діяння.

У цілому, слід зробити акцент на тому, що вітчизняна доктрина розглядає поводження з тваринами в першу чергу як захист їх від жорстокого поводження. У цьому полягає антропоцентричний підхід, тобто орієнтування законодавства більше на захист суспільної моралі, почуттів людини, ніж на запобігання жорстокості по відношенню до тварин. Що стосується добробуту тварин, то в даному випадку має місце природоцентричний підхід, тобто в першу чергу запобігання негативного ставлення до тварин, а вже потім охорона інтересів людини.

Висновки до першого розділу

1. Гуманізація суспільних відносин виводить на перший план нові сфери правового регулювання, до яких відноситься забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Вітчизняна правова доктрина

щодо поводження з тваринами тяжіє до концепції «захист тварин від жорстокого поводження», що орієнтує законодавство більше на захист суспільної моралі, почуттів людини, ніж на забезпечення добробуту тварин як таких. Таким чином, вітчизняна доктрина переважно базується на антропоцентризмі, що відображено в діючому законодавстві. Зарубіжна доктрина використовує поняття «добробут тварин», що має на увазі запобігання негативного ставлення до тварин, та відображає баланс між інтересами як людини, так і тварини.

2. Розвиток ідей філософів-гуманістів про ставлення до природи загалом і до тварин зокрема, значно вплинув на правове регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. У кінці XIX – на початку XX століття були закладені основи філософського обґрунтування гуманізації суспільних відносин, і зокрема, відношення людини до природи. Від ідей про самоцінність природи, необхідності її збереження, цінності будь-якого живого організму намітився перехід до обґрунтування необхідності гуманного поводження з тваринами як її невід’ємної частини.

3. Сплеск інтересу до правового регулювання поводження з тваринами відбувся в кінці XIX – на початку XX століття, з’явилися нові думки щодо впровадження правового регулювання статусу тварин, зокрема, щодо їх прав, оспорування необхідності дослідів над тваринами, заборони жорстокого поводження з тваринами. Найбільший внесок у розвиток гуманного поводження з тваринами зробив А. Швейцер, який обстоював «етику благоговіння перед життям», не розділяючи життя на більш чи менш цінне. Дж. Локк та І. Кант вважали наслідком жорстокості до тварин схильність до насильства над людьми; Ж.-Ж. Руссо обґрунтовував наявність у тварин прав з позицій їх здатності відчувати. У сучасний період ці ідеї розвинули П. Сінгер, Т. Ріган та Е. Лінзі. Серед вітчизняних гуманістів виділяються правники П. Безобразов, В. Биховський та Я. Левандовський, які наприкінці XIX – на

початку XX ст. обґрунтували наявність прав у тварин та захист їх від жорстокого поводження.

4. Необхідно визначити основні етапи етико-філософського обґрунтування забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження:

I етап – антична філософія поводження з тваринами, що визначалася антропоцентричним підходом;

II етап – середньовічна філософія, яка характеризувалася релігійною орієнтацією та ієрархічним підпорядкуванням тварин людині;

III етап – Просвітництво, яке розпочало перехід від антропоцентричного до природоцентричного підходу до статусу тварин, цей перехід відзначений появою обґрунтування статусу тварин як мислячих істот, їх прав тощо;

IV етап – XIX-XX ст., які ознаменували прийняття перших нормативних актів щодо поводження з тваринами (у деяких державах, наприклад, Великій Британії);

V етап – сучасний, на якому з'явилися міжнародно-правові інструменти регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження і отримала розвиток концепція прав тварин.

5. На сучасному етапі тема гуманного ставлення до тварин значно актуалізувалася. Незважаючи на наявність філософсько-етичного імперативу гуманного ставлення до тварин та його закріплення, нагальною залишається проблема жорстокого поводження з тваринами. Жорстоке поводження з тваринами може проявлятися різними способами (заподіяння невинуватих страждань, заподіяння каліцтва, безпідставного умиртвіння). На жаль, у правовому регулюванні неможливо передбачити всі випадки жорстокого поводження з тваринами, тому виникла концепція забезпечення «добробуту тварин», що включає забезпечення гідних умов існування і утримання тварин, а також їх захист від жорстокого поводження.

6. Правові дослідження у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження можна класифікувати за предметною підставою: дослідження, що піднімають питання різногалузевого правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження; дослідження, акцентовані на захисті тварин від жорстокого поводження (зокрема, з кримінально-правового аспекту); спрямовані на висвітлення загальних питань міжнародного права навколишнього середовища (серед яких і питання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження); дослідження, що висвітлюють питання міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Вітчизняна доктрина міжнародного права мало приділяла увагу сфері поводження з тваринами, виводячи її на другорядний план, у той час як зарубіжні науковці заклали засади теоретичних досліджень у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Разом з тим неможливо не відмітити значний шар теоретичних розробок у сфері поводження з тваринами в інших правових площинах (зокрема, у кримінальному праві).

7. У сучасній філософській (а частково – і у правовій) доктрині поширене уявлення про наявність у тварин деяких природних прав: право на життя, на здоров'я, гідне поводження, свободу, ветеринарну допомогу та ін. Саме ці базові права є основою численних національних актів добробуту тварин і європейських конвенцій щодо поводження з тваринами.

Генезис моральних імперативів поводження з тваринами вплинув на утворення правових норм щодо поводження з тваринами. Виникли спочатку національні правові норми, потім відбулося створення регіональних стандартів поводження з тваринами. Регіональні стандарти вплинули на утворення універсального рівня поводження з тваринами, проте, попри існування

міжнародного співробітництва у сфері поводження з тваринами, універсальний рівень знаходиться на стадії формування.

8. У ході дослідження генезису, змісту та співвідношення понять «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» в правовій доктрині та практиці встановлено відсутність уніфікованого застосування цих понять у міжнародних та національних актах.

Поняття «добробут тварин» використовується здебільшого у зарубіжній доктрині та законодавстві центральноєвропейських держав. На пострадянському просторі у законодавстві та доктрині використовують термін «захист тварин від жорстокого поводження». У міжнародному праві вживаються обидва терміни, з тенденцією переходу до поняття «добробут тварин».

«Добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» є базовими принципами і категоріями правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Їх впровадження у міжнародно-правових необхідно для формування сучасних підходів до забезпечення гуманного поводження з тваринами. Одночасно зазначені категорії і принципи поступово стають засадами міжнародно-правового регулювання поводження з тваринами. Законодавство пострадянських держав потребує зміни вектору регулювання з концепції «захист тварин від жорстокого поводження» на концепцію «добробут тварин».

9. У більшості проаналізованих досліджень з міжнародно-правових аспектів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження зазначається необхідність розробки та прийняття універсальних міжнародних договорів, що могли б регламентувати питання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Проте тематика міжнародного права навколишнього середовища та особливо тематика сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження не

може бути віднесена до однієї галузі міжнародного чи національного права. Тому ми наполягаємо на наявності комплексного правового інституту міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

РОЗДІЛ 2.

РІВНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТУ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

2.1. Загальна характеристика рівнів міжнародно-правового співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження

В умовах глобалізації суспільних відносин їхнє регулювання характеризується багаторівневістю. Ця тенденція характерна як для правової, так і для неправової форм регулювання, для старих сфер і для нових галузей. Не стала виключенням і сфера поводження з тваринами, зокрема, забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, яка регулюється на універсальному, регіональному, інтеграційному та національному рівнях.

Важливо відзначити, що становлення міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження відбулося далеко не одразу. Спершу у найпрогресивніших в аспекті гуманізації суспільних відносин державах були прийняті законодавчі акти щодо поводження з тваринами, захисту їх від жорстокого поводження (наприклад, Велика Британія [200; 502; 405; 229], Бельгія [370], Німеччина [199]). Важливою тенденцією стало запровадження правового регулювання у вказаній сфері на рівні РЄ та ЄС, а вже потім виник універсальний рівень правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Але, варто зауважити, що на універсальному рівні існують або рекомендаційні акти, або такі, що непрямо стосуються забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

На універсальному рівні зі сферою забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження частково перетинається предмет міжнародних договорів щодо охорони тваринного світу, щодо охорони біорізноманіття, особливо в частині загальних положень, заборони жорстоких методів полювання тощо. Стаття 1 Конвенції про біологічне різноманіття проголошує метою міжнародного співробітництва в тому числі «збереження біологічного різноманіття, стале використання його компонентів» [70], що доводить акцентованість універсального рівня більш на охороні біорізноманіття, аніж на захисті від жорстокого поводження чи добробуті тварин. Але ці документи, виходячи з їх змісту (Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р. [70], Картагенський протокол про біологічну безпеку 2003 р. [62], Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення 1973 р. [68]), практично не зачіпають проблематики забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, а лише пропагують необхідність збереження видів тварин, без наголошення конкретних способів чи методів запобігання. Деякі конвенції містять загальні вимоги щодо заборони жорстокого поводження з тваринами (відповідно, у ст. 8 Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення 1973 р., наголошується, що «Сторони забезпечують, щоб у будь-який час транзиту, зберігання чи перевезення здійснювався належний догляд за всіма живими зразками з тим, щоб звести до мінімуму ризик пошкодження, загрози здоров'ю чи жорстокого поводження» [68]).

В області захисту окремих видів тваринного світу важливе місце також займають конвенції, що стосуються живих ресурсів: Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р. [71], Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення як середовища існування водоплавних птахів 1971 р. [67], Боннська конвенція про охорону дикої флори і фауни та

природних середовищ існування в Європі 1979 р. [256], Конвенція про охорону морських живих ресурсів Антарктики 1982 р. [72]. Проте вказані документи не мають спрямування на забезпечення добробуту тварин та захист їх від жорстокого поводження.

Але, необхідно зазначити, що деякі міжнародні договори з охорони тваринного світу та охорони біорізноманіття в той же час непрямим чином стосуються сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. У деяких міжнародних договорах існує заборона певних методів полювання, які визнаються жорстокими та негуманними. Наприклад, Угода між Європейським Співтовариством, Канадою і Російською Федерацією про міжнародні стандарти на гуманний вилов диких тварин 1998 р. [188] у ст. 7 п. (с) забороняє використання пасток та капканів, що не відповідають стандартам Угоди (додаток 1, п. 2, 3) і є негуманними. Також забороняється ввезення шкір та хутра, що були здобуті негуманним шляхом (ст. 13), до держав-сторін Угоди [187].

Охорона диких птахів здійснюється за допомогою універсальних і регіональних міжнародно-правових норм. Одним з важливих міжнародних договорів у цій області є Міжнародна конвенція про охорону птахів 1950 р. Держави-учасниці згідно з Конвенцією зобов'язані відобразити в своєму законодавстві положення, що забороняють або ставлять під контроль застосування пастки пташиного клею, пасток, гачків, мереж, отруєних приманок або дурманних засобів, кошів мережових для качок; дзеркал; рибальських сіток і т. д. (ст. 5). При цьому у ч. 1 ст. 5 наголошено на необхідності заборони цих засобів, аби не завдавати птахам непотрібних страждань [348]. Зобов'язання, що витікає із ст. 5 Конвенції, фактично покладає на національне законодавство все регулювання полювання на птахів та заборону жорстоких методів полювання, але в загальних рисах проголошує

необхідність таких заборон, тим самим закладаючи підґрунтя такого регулювання.

Міжнародна конвенція з регулювання китобійного промислу 1946 р. [110] передбачає охорону деяких видів китів від винищення [див. також: 326]. Міжнародна китобійна комісія щорічно затверджує додаток до Конвенції 1946 р., в якому визначаються охоронювані і не охоронювані види китів, а також установлюються відкриті і закриті сезони і райони промислу; розміри китів кожного виду, дозволених до забою; типи знарядь промислу; способи вимірювання та обліку кількості вбитих китів. У ст. V п. f міститься вказівка на визначення типів і специфікації знарядь, апаратури і засобів, що можуть застосовуватися для забою китів, а деталізація міститься у Додатку до конвенції, який періодично поновлюється [349]: ст. 6 Додатку до Конвенції містить заборону використання невибухових гарпунів (вибухові гарпуни, що наразі використовуються, вважаються гуманними, оскільки мають гарантувати миттєву та безболісну смерть тварини). З 1985 р. встановлено мораторій на вилов усіх видів китів (крім дрібних китів – малих полосатиків) для країн, що ведуть експедиційний промисел за допомогою флотилій, а з 1986 р. – з берегових китобійних станцій. Наразі обґрунтовується необхідність зміни способів забою, оскільки навіть дозволені вибухові гарпуни спричиняють страждання тварини, а, отже, є жорстоким методом вилову китоподібних [155, с. 174].

Конвенція про збереження тюленів Антарктики 1972 р. також містить вказівку на заборону жорстоких методів полювання на тюленів (ст. 3 п. h). Зокрема, мова йде про забезпечення гуманних методів полювання, що не спричиняють тюленим болю та страждань. Проте, жодної деталізації щодо того, які методи є гуманними, а які ні – не надається, оскільки Конвенція, хоча і містить додатки, не приділяє уваги цьому питанню. Фактично ж поза регулюванням залишаються тварини, що територіально не живуть в Антарктиці

(зокрема, на території Канадської Арктики, Гренландії тощо). На практиці ці тюлені (а особливо тюленята віком до 2 тижнів – через цінне хутро) зазнають найбільших страждань, оскільки, виходячи з доповідей представників міжнародних неурядових організацій (IFAW [315], Humane Society International [239], GreenPeace [496]), вбиваються загостреними штирями, забиттям палицями, проломлюванням черепа тощо. Але, наразі, окрім формальної заборони у національному законодавстві Канади [372] (яке взагалі-то фактично дозволяє жорстоке виловлення і забій тюленів, пропонуючи, крім іншого, палки зі спеціальними наконечниками для проломлювання черепу тварини (hakariks) – ст. 28), немає жодного правового акту, який би був спрямований на захист тюленів від жорстокого поводження.

Слід відзначити, що ст. 1 п. А Хартії Землі 2000 р. проголошує загальні зобов'язання людей щодо природи: «1. Поважати Землю і життя в усьому його розмаїтті. а. Усвідомити, що все живе є взаємозалежним і будь-яка форма життя має цінність, незалежно від її користі для людей. ...5. Охороняти та відроджувати цілісність екосистем Землі, звертаючи особливу увагу на біологічне розмаїття та природні процеси, що підтримують життя» [170]. Отже, встановлення на рівні міжнародного акту (хоча й декларативного характеру) мети міжнародного співробітництва – збереження біологічного різноманіття – є розширеним трактуванням положення про цінність усього живого, а також передумовою створення універсальних правових норм щодо поводження з тваринами.

Таким чином, залежно від спрямованості предмета регулювання на забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, універсальні міжнародні договори щодо тварин можна розділити на три групи: 1) міжнародні договори, які стосуються забезпечення біорізноманіття і практично не стосуються забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, тобто спрямовані на охорону фауни в цілому, охорону

біорізномаття, договори, що охороняють одну популяцію (вид) (Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р., Картагенський протокол про біологічну безпеку 2003 р., Угода про збереження білих ведмедів 1973 р.; Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р.); 2) міжнародні договори, які опосередковано зачіпають сферу забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження та забезпечують добробут тварин та їх захист від жорстокого поводження через положення, що забороняють жорстокі методи полювання (Конвенція про збереження тюленів Антарктики 1972 р. (ст. 3 п. h вказує на необхідність визначення певних типів і технічних даних знарядь лову, засобів, якими можна користуватися, що забезпечує гуманні способи забою [69], але при цьому немає жодного документу, що проголошував би неправомірним використання загострених палиць, залізних штирів тощо для забиття тюленів; Додаток 6 до Міжнародної конвенції про регулювання китобійного промислу 1946 р.; Міжнародна конвенція про охорону птахів 1950 р. ч. 1 ст. 5); 3) міжнародні договори, які містять мінімальні стандарти виробництва продукції з використанням тварин, включаючи норми щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження (наприклад, Угода про застосування санітарних та фітосанітарних норм 1994 р. СОТ [164] у ч. b ст. 3 Додатку А у визначенні міжнародних стандартів, інструкцій та рекомендацій у випадку охорони здоров'я тварин та запобігання зоонозам відсилає до стандартів МЕБ, що містяться у Кодексі здоров'я наземних тварин МЕБ). Оскільки Угода СОТ із застосування санітарних та фітосанітарних норм є обов'язковою для держав-членів СОТ, то міжнародні стандарти, зазначені в Угоді, також підлягають виконанню державами-членами СОТ.

Перша група міжнародних договорів лише констатує необхідність збереження видів тварин, при цьому не вказуючи на конкретні способи

забезпечення їх добробуту чи захисту їх від жорстокого поводження. Їх основна мета – збереження біорізноманіття.

Метою другої групи міжнародних договорів постає регулювання обігу та охорона окремих видів, як, наприклад, китів, тюленів, яке полягає в установленні правил видобутку зазначених тварин, засобів полювання (Конвенція про збереження тюленів Антарктики 1972 р. [69]; Міжнародна конвенція про регулювання китобійного промислу 1946 р. [110]). Ця група міжнародних договорів непрямо пов'язана із забезпеченням добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження через заборону жорстоких методів полювання на вищезазначені види тварин.

Метою третьої групи договорів є забезпечення виконання стандартів виробництва продукції з використанням тварин за умови дотримання стандартів забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Ці міжнародні договори містять норми щодо забезпечення добробуту тварин (Угода СОТ про застосування санітарних та фіто санітарних норм 1994 р., Кодекс здоров'я наземних тварин).

Таким чином, на універсальному рівні правового регулювання існує три напрямки взаємодії держав – охорона біорізноманіття (декларативне проголошення цінності будь-якого життя і через це положення – проголошення необхідності забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження), охорона фауни через приписи щодо способів полювання, утримання тварин у зоопарках тощо, та забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження через закріплення мінімальних стандартів виробництва продукції з використанням тварин.

Як уже зазначалося вище, єдиного спеціального універсального міжнародно-правового акту, який би регулював загальні положення про поводження з тваринами в цілому, досі не існує. Саме тому є неможливим

визначення чітких принципів та системи універсального рівня регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

На універсальному рівні в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження діє ряд міжнародних міжурядових організацій, що мають загальну компетенцію (щодо загальної та спеціальної компетенції міжнародних організацій див.: [119, с. 29] (ФАО, СОТ, ЮНЕП, ЮНЕСКО, Світовий банк), і одна, що має спеціальну компетенцію (МЕБ). Слід відзначити деякі природоохоронні конвенційні органи, які в межах своєї компетенції також забезпечують захист тварин від жорстокого поводження (наприклад, Міжнародна китобійна комісія, що контролює способи вилову китів). У рамках міжнародних міжурядових організацій універсального характеру прийняті лише документи, спрямовані на забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження непрямым шляхом, за винятком деяких актів ФАО та МЕБ.

Діяльність, пов'язану з питаннями гуманного поводження з тваринами, також проводять деякі міжнародні неурядові організації (Міжнародний фонд захисту тварин, РЕТА), які впливають і на міждержавне співробітництво шляхом створення передумов для прийняття міжнародних актів, а також консультування урядів з окремих питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Документи міжнародних неурядових організацій з питань забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження не носять ані нормативного, ані обов'язкового характеру. Як правило, вони містять рекомендовані практику і стандарти [49].

Другим рівнем регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження виступає регіональний. На цьому рівні прийнято ряд міжнародних угод з питань поводження з тваринами. Найрозробленішим у цій сфері є право РЄ [524]. Існує також наднаціональний рівень правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого

поводження – рівень ЄС [наприклад, 271; 270; 449]. Правова взаємодія РЄ та ЄС у доктрині міжнародного права отримала назву «європейський правовий простір», який, на думку М. М. Гнатовського, «є результатом взаємодії правових систем європейських держав з регіональними нормами міжнародного права та нормами, які створені шляхом правової діяльності європейських організацій (нормами права ЄС, РЄ)» [29, с. 64]. Такий підхід добре простежується і в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, і дозволяє розглянути правові акти РЄ та ЄС у їх взаємозв'язку.

Третій, внутрішньодержавний рівень, виокремлюється великим різноманіттям підходів, оскільки відсутня одноманітна практика держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Найрозробленішим і найпрогресивнішим представляється законодавство окремих європейських держав [90, с. 232].

Діяльність РЄ із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження бере свій початок з 60-х років ХХ століття, коли було ініційовано створення міжнародних угод, що стосуються добробуту тварин. У період з 1965 по 1990 рр. були сформульовані, підписані і набрали чинності чотири основні конвенції, спрямовані на забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародного перевезення 1968 р. (переглянута у 2003 р.), Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р., Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р.). Указані конвенції РЄ засновані на тому принципі, що людина для її власного добробуту «може, а іноді й повинна використовувати тварин, але вона має моральне зобов'язання забезпечити в розумних межах здоров'я і добробут тварин і у кожному окремому випадку не наражати їх на

зайвий ризик» [277]. Більшість держав-членів РЄ підписали ці конвенції, виразивши тим самим свою підтримку політиці РЄ в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Конвенції щодо поводження з тваринами РЄ стали першими міжнародними угодами, що містять засади транспортування, розведення і умертвіння тварин, так само як і їх використання в експериментах або при домашньому утриманні з метою забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Дані конвенції застосовуються практично більшістю держав РЄ як базисні документи для національного законодавства.

Таким чином, РЄ забезпечує встановлення стандартів добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження шляхом прийняття міжнародних конвенцій, а також рекомендаційних норм [425] і здійснює контроль за їх дотриманням за допомогою конвенційних механізмів. Політичні та технічні результати роботи з установлення стандартів у цій сфері залежать від тісної співпраці з державами-членами РЄ та неурядовими організаціями, що представляють ветеринарів, зоозахисників, сільгоспвиробників та науковців.

Право ЄС у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження утворює наднаціональний рівень правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Право ЄС у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження являє собою цілісну систему правових норм, що складається з норм національного права держав-членів, норм міжнародних договорів та норм права ЄС [367].

Національне законодавство держав утворює третій рівень регулювання. Більш того, низка держав у конституційних актах передбачила норми щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження [195]. У великій кількості держав світу існують національні нормативно-правові акти з питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого

поводження [390]. Україна не є винятком, оскільки 21 лютого 2006 р. був прийнятий Закон «Про захист тварин від жорстокого поводження» [139; 140]. Він став значним кроком назустріч становленню в Україні дійсно гуманного і цивілізованого суспільства. Прийняття Закону відобразило якісне зрушення в суспільній свідомості, коли проблема захисту тварин від жорстокого поводження перейшла до розряду соціально значущих.

Таким чином, тільки на регіональному рівні (зокрема, європейському) в базових документах з питань поводження з тваринами чітко визначені цілі і завдання, наприклад, в європейських конвенціях щодо поводження з тваринами. Крім того, регіональний рівень регулювання поводження з тваринами представлений іншими актами (директивами, регламентами, рекомендаціями), що діють в європейському правовому просторі.

Що стосується національного рівня регламентації поводження з тваринами, то цілі і завдання даного рівня обумовлюються безпосередньо в актах кожної окремої держави. Однак загальною метою більшості національних актів, що стосуються поводження з тваринами, є забезпечення їм умов існування відповідно їх видовим особливостям, і захист їх від жорстокого поводження.

Узагалі універсальний рівень характеризується не уніфікованим підходом до правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Незважаючи на низку міжнародних міжурядових організацій, до компетенції яких входять питання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, слід відзначити відсутність як єдиного уніфікованого акту, так і більш-менш цілісної системи міжнародно-правових норм у вказаній сфері.

Конвенції, спрямовані на охорону біорізноманіття та окремих видів тварин не мають на меті забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, але це не виключає наявності у них окремих норм

щодо добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження; одночасно напрямом регулювання є захист видів і популяцій від винищення і заборона жорстоких методів полювання на тварин. Слід зауважити, що не варто розглядати добробут тварин у широкому сенсі, включаючи до цього поняття охорону біорізноманіття і окремих видів тварин, оскільки це сучасна концепція і вона має власні принципи і підходи, які початково не були покладені до основи конвенцій щодо охорони фауни. Таким чином, ретроспективний підхід до цілей міжнародно-правових договорів щодо охорони біорізноманіття та окремих видів тварин, що мав місце у часи їх прийняття, наразі використовувати неприпустимо.

У той же час на регіональному рівні, в європейському правовому просторі, існує досить розвинена система міжнародно-правових актів у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження; тому варто зауважити, що система забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження відзначається більш розвинутим регіональним рівнем.

З урахування екологізації міжнародного права та природоцентричного підходу в міжнародному праві навколишнього середовища при розробці нових договорів необхідно враховувати не тільки мету – охорону біорізноманіття, але й забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

2.2. Універсальний механізм співробітництва у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження

Вирішення питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на інституційному рівні знаходиться у віданні міжнародних міжурядових організацій: МЕБ, ФАО, Світового банку, СОТ, ЮНЕСКО, ЮНЕП, ВООЗ та низки міжнародних неурядових організацій.

Єдиною міжнародною міжурядовою організацією, до спеціальної компетенції якої належить саме сфера забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, є МЕБ. Засноване 1924 року, Міжнародне Епізоотичне бюро до 2003 року зберігало свою історичну назву. Проте, з огляду на діяльність, у 2003 році організацію було перейменовано на Всесвітню організацію здоров'я тварин, але вона зберігла свою історичну аббревіатуру МЕБ.

Відповідно інформації на офіційному веб-сайті МЕБ, її метою є забезпечення добробуту тварин і прагнення покращення здоров'я тварин в усьому світі [514]. Організація також бореться як проти жорстокого поводження з тваринами в цілому, так і з конкретними його проявами.

МЕБ використовує науково-обґрунтований підхід для забезпечення кращої гарантії харчових продуктів тваринного походження та підвищення добробуту тварин [394; 218]. Перш за все, нормотворча діяльність МЕБ у цій області ґрунтується на усуненні потенційних небезпек, що існували до забою тварин і під час первинної переробки продукції (м'ясо, молоко, яйця та ін.), які можуть бути джерелом ризику для споживачів. Але неможливо не визнати, що й добробут тварин є одним з важливих напрямів діяльності МЕБ, як це вказано у Принципах МЕБ щодо добробуту тварин (OIE guiding principles on animal welfare) [401].

У рамках діяльності МЕБ (у співпраці з СОТ) прийнято Кодекс здоров'я наземних тварин МЕБ [493], який щорічно публікується з 1968 року. Він призначений для забезпечення ветеринарно-санітарної безпеки при веденні міжнародної торгівлі наземними тваринами і тваринницькою продукцією. Кодекс здоров'я наземних тварин призначено перш за все для реалізації комплексу заходів, що вживаються ветеринарними органами імпортуючої і експортуючої сторін, присікається можливе поширення збудників хвороб, небезпечних для тварин і людини. Але, деякі положення Кодексу здоров'я

наземних тварин стосуються питань стандартів утримання тварин, поводження з тваринами під час перевезення, забою тварин, які спрямовані перш за все на забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що закріплено в Розділі 7 Кодексу здоров'я наземних тварин.

Щорічне оновлення Кодексу здоров'я наземних тварин проводить Комісія з санітарних норм для наземних тварин [507]. Ця Комісія у складі шести обраних членів збирається двічі на рік для виконання своєї робочої програми. Підготовку нових глав і текстів Кодексу здоров'я наземних тварин у світлі останніх досягнень ветеринарної науки ведуть найбільш авторитетні у світі вчені і фахівці. Всі проекти підготовлених документів приймаються з урахуванням думки делегатів держав-членів МЕБ, які попередньо їх вивчають [411].

Кодекс здоров'я наземних тварин складається з двох томів. У кожному з них міститься словник з описом вживаних термінів і посібник з користування. Перший том складається з семи розділів і містить загальну інформацію з діагностики хвороб тварин, аналізу ризику при імпорті, оцінці роботи ветеринарних служб, загальні рекомендації з попередження та боротьби з хворобами, опис ветеринарної сертифікації, процедур при імпорті та експорті, ветеринарні аспекти охорони здоров'я населення, добробут тварин при утриманні, перевезенні та забої. Другий том конкретизує управління ризиками для здоров'я населення і тварин, пов'язаними з присутністю збудника того чи іншого захворювання в товарах і навколишньому середовищі. Він містить перелік товарів, що не несуть ризику, встановлює порядок визначення благополуччя країни або конкретного господарства щодо захворювання, дає рекомендації щодо імпорту тварин і продукції з цих тварин, наводить способи знищення збудника захворювання (глави 8-15 Тому 2) [494].

Положення щодо забезпечення добробуту наземних тварин містяться у Розділі 7 Кодексу здоров'я наземних тварин і передбачають рекомендації щодо

забезпечення добробуту тварин під час перевезення морським транспортом (підрозділ 7.2: умови утримання під час підготовки до перевезення (ст. 7.2.5, 7.2.7), завантаження тварин на транспорт (ст. 7.2.8), умови утримання на транспорті (7.2.2, 7.2.9), відповідальність та зобов'язання персоналу, що перевозить тварин (ст. 7.2.3)), наземним транспортом (підрозділ 7.3: умови утримання під час підготовки до перевезення (ст. 7.3.5, 7.3.7), завантаження тварин на транспорт (ст. 7.3.8), умови утримання на транспорті (7.3.2, 7.3.9), відповідальність та зобов'язання персоналу, що перевозить тварин (ст. 7.3.3)), повітряним транспортом (підрозділ 7.4: умови утримання під час підготовки до перевезення (ст. 7.4.5, 7.4.7), завантаження тварин на транспорт (ст. 7.4.8), умов утримання на транспорті (7.4.2, 7.4.9), відповідальність та зобов'язання персоналу, що перевозить тварин (ст. 7.4.3)). Окреме регулювання передбачено для забезпечення добробуту тварин під час забою та з забою тварин з метою контролю за хворобами (підрозділи 7.5 (ст. 7.5.2, 7.5.3, 7.5.4 щодо утримання та перевезення до місця забою, ст. 7.5.5 щодо забою вагітних тварин за необхідності, ст. 7.5.6 щод гуманних методів забою та 7.5.10 щодо заборонених методів забою) та 7.6 відповідно (ст. 7.6.3 щодо вимог до спеціалістів, ст. ст. 7.6.5-7.6.18 щодо гуманних методів убивства тварин для контролю за хворобами)). Новелою Кодексу здоров'я наземних тварин останніх років є включення підрозділу щодо забезпечення добробуту тварин під час контролю за їх чисельністю (зокрема, собак) – підрозділ 7.7 (ст. 7.7.4 щодо компетентних органів та осіб, що несуть відповідальність за чисельність бездомних собак, ст. 7.7.6 щодо заходів контролю, ст. 7.7.8 щодо гуманних способів зниження чисельності тварин). Не залишене поза увагою і забезпечення добробуту тварин, що призначені для експериментів (підрозділ 7.8: ст. 7.8.3 щодо пріоритету концепції «3R», ст. 7.8.6 щодо ветеринарного забезпечення експериментальних тварин, ст.ст. 7.8.9-7.8.10 щодо утримання та перевезення тварин). Окремо виведені положення щодо забезпечення добробуту великої

рогатої худоби для забою та молочної продукції, курей в умовах інтенсивного розведення (підрозділи 7.9, 7.11, 7.10 відповідно) [495].

Крім Кодексу здоров'я наземних тварин, існує Кодекс здоров'я водних тварин МЕБ [211]. Він регулярно публікується з 1995 року і є невід'ємною частиною системи нормативних документів МЕБ та СОТ. Кодекс здоров'я водних тварин призначений для забезпечення ветеринарно-санітарної безпеки при веденні міжнародної торгівлі рибою, земноводними, ракоподібними, молюсками і продукцією з них. Стандарти і рекомендації з цих заходів регулярно оновлюються [513]. Але, на відміну від вищезгаданого Кодексу здоров'я наземних тварин, даний документ містить лише норми щодо ветеринарних показників водних тварин та не приділяє чільну увагу забезпеченню добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Діяльність ФАО в контексті забезпечення добробуту тварин в основному спрямована на стандарти поводження з сільськогосподарськими тваринами [286]. У Статуті ФАО немає закріплення компетенції організації у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження [215].

Проте, з огляду на практичну діяльність ФАО, представляється можливим віднести забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження до компетенції ФАО, що мається на увазі. Слід указати на те, що більшості міжнародних організацій у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження властива «компетенція, що мається на увазі» [291]. Відповідно до цієї концепції, міжнародні організації для досягнення своїх цілей можуть виходити за рамки установчих актів на основі компетенції, що мається на увазі або внутрішньо властивої («іманентної») їм компетенції, яку можна логічно вивести з їх цілей і завдань [161].

У рамках ФАО існує спеціальна платформа «Gateway to farm animal welfare», яка об'єднує спеціалістів різних сфер з метою консолідації міжнародного права та національного законодавства, ветеринарної практики,

фермерської практики у сфері забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин. Статус платформи офіційно не визначений, вона представляє собою ресурс накопичення інформації щодо забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження експертами різних держав і спеціалізацій.

У Стратегії сталого розвитку сільськогосподарського тваринництва у державах, що розвиваються, підготовленою групою експертів під егідою ФАО визнається, що добробут тварин є центральним компонентом відповідального ведення тваринництва [534]. Використання принципу добробуту тварин покращує здоров'я, продуктивність тварин, дозволяє краще визначити відповідні умови їх утримання [489]. Тому ФАО сприяє забезпеченню добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у сільському господарстві та здійснює допомогу урядам держав, що розвиваються, у створенні умов для утримання тварин.

Як доречно вказує професор Д. Фрейзер, голова Програми добробуту тварин під егідою ФАО, та його колеги у доповіді на Зустрічі експертів ФАО у 2008 р., використання принципів добробуту тварин включає профілактику і лікування захворювань, попередження болю, стресу, встановлення умов утримання відповідно до видових вимог. Впровадження належної практики забезпечення добробуту тварин включає чотири напрями: поширення обізнаності з проблемами добробуту тварин і розуміння важливості їх вирішення для успішного ведення тваринництва; заохочення активної участі людей, що працюють з тваринами, до створення та розвитку стандартів поводження з тваринами; ознайомлення з особливими методами роботи з тваринами; забезпечення співробітництва різних міжнародних організацій, акціонерів, навчальних інституцій, державних органів, професійних організацій, задіяних у підтриманні добробуту тварин [240].

ФАО та інші організації включають добробут тварин як базовий елемент їх проектів за сприяння вирішення інших завдань, зокрема таких, як безпека продовольства, здоров'я людей і тварин, екологічна стійкість, охорона праці, розвиток сільської місцевості, соціальна справедливість. ФАО може кооперуватися і заохочує співпрацю з різноманітними організаціями. Виходячи з інформації, розміщеної на офіційному сайті ФАО, до організацій, зацікавлених у підтримці добробуту тварин, належать[249]: МЕБ, яка розробляє міжнародні стандарти добробуту тварин [400]; Регіональні Комісії та центри співпраці з питань добробуту тварин [398]; міжнародні спілки виробників тваринницької продукції, лідерів добробуту тварин у відповідних секторах, які мають можливість впливати на місцевих виробників; недержавні організації, включаючи ті, що займаються виключно забезпеченням добробуту тварин; державні організації, які підтримують навчання і поширення обізнаності з проблем добробуту тварин; окремі приватні компанії, які включають до свого відання добробут тварин як частину корпоративних програм соціальної відповідальності [191; 196].

Як указано в супровідному зверненні до платформи «Gateway to farm animal welfare», у сфері забезпечення добробуту тварин ФАО ставить перед собою наступні завдання: підвищення обізнаності та заохочення обміну інформацією про багатогранні аспекти добробуту тварин; підвищення обізнаності в питаннях добробуту тварин; полегшення доступу до результатів досліджень добробуту тварин, до відповідного законодавства і державних стратегій, кодексів, заходів, наукових і технічних публікацій, судової практики, проектів, навчань та можливостей фінансування, мультимедійних матеріалів, а також до експертів з питань захисту тварин, організацій, освітніх та науково-дослідних центрів; зміцнення синергії та заохочення партнерства між академічними колами та виробниками тваринницької продукції, державними установами, міжурядовими організаціями, неурядовими організаціями з питань

добробуту тварин, фінансовими інституціями і приватним сектором для полегшення діалогу та фінансування, виконання та комунікації щодо ініціатив, пов'язаних з питанням добробуту тварин [530].

ФАО відіграє значну роль у формуванні та запровадженні стандартів у питаннях забезпечення добробуту тварин, які кінцевою своєю метою мають імплементацію у національному законодавстві держав-членів [534].

ВООЗ, головним завданням якої є охорона здоров'я людини, безпосередньо в своїй діяльності торкається сфери захисту тварин, оскільки, по-перше, ВООЗ має справу з попередженням різних захворювань, які в тому числі передаються людині від тварин. По-друге, ВООЗ опікується питаннями фармакологічної галузі, яка тісно пов'язана з експериментами над тваринами.

Напрямки діяльності ВООЗ щодо тварин включають в себе: безпеку їжі (у деяких моментах по цьому напрямку ВООЗ співпрацює з ФАО) [28]; зоонози, а саме попередження захворювань, які передаються від тварин до людей (зокрема, через укуси [168], наприклад, сказ [124]); фармацевтичне виробництво та лабораторні тварини (ВООЗ значною мірою пов'язана разом з іншими міжнародними організаціями з проведенням дослідів на тваринах) [530]. Питання етики проведення досліджень з використанням тварин неодноразово ставилися в рамках як ВООЗ, так і багатьох неурядових організацій, наголошувалося на тому, що дослідження з використанням експериментальних тварин повинні проводитися з дотриманням певних моральних норм [468; 384; 151].

Основні морально-етичні принципи проведення біомедичних експериментів були сформульовані в результаті консультацій неурядової організації Міжнародною радою медичних наукових товариств (CIOMS), що об'єднує 64 міжнародні організації, 26 національних академій медичних наук і медичні дослідницькі ради багатьох країн, в Етичному кодексі (1985), що включає розділ «Міжнародні рекомендації з проведення медико-біологічних

досліджень з використанням тварин» [350]. У цьому документі для науковців та громадських організацій із захисту тварин сформульовано теоретичні засади та етичні правила, які можуть бути прийняті за основу при розробці регламентуючих заходів і нормативних документів щодо використання тварин для біомедичних досліджень [174, с. 114]. Після затвердження Міжнародних рекомендацій з проведення медико-біологічних досліджень з використанням тварин ВООЗ у 1985 р. [213], цей документ став основоположним для забезпечення добробуту експериментальних тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

У вказаному документі гуманне ставлення до експериментальних тварин проголошується моральним обов'язком учених і наголошується на небажаності використання тварин для наукових цілей, а також необхідності застосування таких методів дослідження, які не потребують узагалі використання тварин [57, с. 126]. Разом із тим, у даних принципах також підкреслюється, що не повинно бути таких обмежень, які незаконно перешкоджають розвитку біомедичної науки або проведенню необхідних біологічних тестувань, але в той же час, учені не повинні забувати про свій моральний обов'язок гуманного ставлення до тварин [213].

У 1981 р. Організація економічного співробітництва і розвитку (OECD), опублікувала збірку правил Good Laboratory Practice (OECD GLP Principles) [396]. Держави-члени OECD підписали угоду про взаємне прийняття опублікованих OECD принципів GLP і взаємне визнання результатів досліджень (OECD Council Decision on the Mutual Acceptance of Data For Assessment of Chemicals). Факт визнання даних досліджень країнами-членами OECD дозволяє запобігати дублюванню досліджень і знижує використання лабораторних тварин, тобто запобігає непродуктивному витрачання ресурсів [57, с. 123].

Один з провідних тематичних напрямків діяльності ЮНЕСКО в галузі соціальних та гуманітарних наук – етика науки і технології з акцентом на біоетику [156; 115]. Як відзначає дослідник та відомий зоозахисник Т. Н. Павлова, біоетика розглядає етичність поведінки людини по відношенню до тварин; цей напрямок деякі зарубіжні автори називають «біологічна» біоетика». Інший напрям біоетики – етика ставлення до людських істот; у цьому плані біоетика смикається з медичною етикою – деонтологією [126]. Таким чином, ЮНЕСКО має відношення до формування стандартів у сфері добробуту тварин з огляду на діяльність із створення теоретичних засад біоетики та співробітництва з іншими організаціями в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Серед документів ЮНЕСКО, в яких згадуються тварини, слід зазначити Всесвітню декларацію про біоетику та права людини (Universal Declaration on Bioethics and Human Rights) [521], ухвалену 19 жовтня 2005 року. У преамбулі цього документу записано, що люди є невід’ємною частиною біосфери, маючи важливу роль захищати одне одного та інші форми життя, особливо тварин [522]. Крім того, під егідою та за сприяння ЮНЕСКО була проголошена Всесвітня декларація прав тварин у 1978 р., а також переглянута і представлена у 1990 р. [519].

Окрему увагу привертає співпраця ЮНЕСКО і ЮНЕП у сфері збереження вищих приматів – проект ООН «Great Apes Survival Partnership» (GRASP) [332], заснований у 2001 році. Проект передбачає, перш за все, збереження біорізноманіття, проте, в рамках цього вирізняється напрямок запобігання незаконному продажу приматів або частин їх тіла [346]. Так, п. 7 Приорітетного плану GRASP на 2013-2016 рр. проголошує необхідність захисту вищих приматів від незаконного полювання та торгівлі, що непрямо стосується методів полювання, транспортування та умов утримання тварин. Запобігання

незаконній торгівлі приматами є одним з факторів запобігання жорстокому поводженню з ними [331].

Останнє десятиліття Група Світового банку / The World Bank Group активно співпрацює з іншими установами ООН та міжнародними організаціями у питаннях добробуту тварин. Така зацікавленість, перш за все, пов'язана з проблемами розвитку сільськогосподарської галузі, а саме у забезпеченні відповідної якості їжі. Але паралельно вирішуються питання забезпечення добробуту тварин, перш за все в сільському господарстві. Свою підтримку основним ідеям забезпечення добробуту тварин Світовий банк окреслив принаймні у двох повідомленнях – «Передова практика забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин» (2006 р.) [329] та «Створення бізнес-можливостей шляхом вдосконалення питань, пов'язаних з забезпеченням добробуту тварин» (2011 р.) [279]. У вказаних документах Світовий банк наголосив на доцільності забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, а також указав на необхідність розвитку цього напрямку діяльності в бізнесі. Зокрема, наголошено на тому, що розвиваючи напрямок забезпечення добробуту тварин, бізнес стає конкурентоспроможним, тим самим знижуючи витрати і підвищуючи продуктивність, задовольняючи потребу споживачів у безпеці продуктів тваринного походження [347].

Питаннями добробуту тварин займається і СОТ. Довгий час різні зоозахисні організації звинувачували СОТ у тому, що вона не звертала уваги на питання добробуту тварин [516]. Зараз на офіційному сайті СОТ указано, що: «Угоди СОТ дозволяють своїм членам вживати заходів щодо захисту не тільки навколишнього середовища, а й здоров'я населення, здоров'я тварин і рослин» [531]. Наразі в рамках співпраці СОТ та МЄБ використовується Кодекс здоров'я наземних тварин та Кодекс здоров'я водних тварин.

ЮНЕП [146; 511] напряму питаннями добробуту тварин не опікується, проте досить багато уваги в її діяльності приділяється збереженню біорозмаїття

в контексті проблем збереження існуючої екосистеми планети [289]. І для сфери напрацювання стандартів захисту тварин це має велике значення, оскільки зоозахисний рух покликаний допомагати як домашнім, так і диким тваринам. Так, ЮНЕП разом із ЮНЕСКО брала активну участь у Проєкті по збереженню вищих приматів (Great Apes Survival Project – GRASP) [332].

Важливо відзначити, що збереження приматів є не тільки частиною забезпечення збереження тварин, але й фактично відносить приматів до об'єктів тваринного світу, на яких полювання не представляється можливим навіть із чисто гуманних міркувань. Жорстоке умертвіння дорослих приматів та відлов дитинчат задля незаконної торгівлі є серйозним порушенням, а отже, постає питання про міжнародно-правову співпрацю щодо попередження цих правопорушень, установлення санкцій за полювання на приматів, а також створення умов для їх нормального існування [412].

Міжнародною діяльністю в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження займаються міжнародні неурядові організації (Міжнародний фонд захисту тварин, Всесвітнє товариство захисту тварин, РЕТА (Люди за етичне поводження з тваринами), які створюють передумови для створення міжнародних актів, а також впливають на національну політику забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Всесвітнє товариство захисту тварин – неурядова організація, що консультує уряди і лобіює прийняття гуманного законодавства про поводження з тваринами [542]. Зокрема, Всесвітнє товариство захисту тварин веде кампанію за підписання державами-членами ООН Всесвітньої декларації добробуту тварин (Universal Declaration on Animal Welfare) [541].

Декларація була підготовлена в 2003 р. за участю низки міжнародних організацій [3; 78; 32]. У 2003 р. (після Конференції з добробуту тварин у Манілі) і в 2005 р. (обговорення в Коста-Ріці) до проєкту Декларації були

внесені поправки; чимало учасників обговорень висловилися на підтримку підписання Декларації. У 2011 р. був складений остаточний проект Декларації з урахуванням поправок. Станом на 2015 р. проект знаходився на обговоренні в Економічній і Соціальній Раді ООН (для розгляду Декларації в ООН необхідно, щоб її схвалила одна чи декілька держав, які мають можливість поставити її на обговорення у Економічній і Соціальній Раді ООН. Коли Декларацію схвалить Економічна і Соціальна Рада, вона буде передана на розгляд Генеральної Асамблеї ООН [26]).

Декларація спрямована на утвердження ряду принципів, спрямованих на захист тварин від жорстокого поводження. Зокрема, її положення стосуються запобігання жорстокого поводження з тваринами, просування стандартів добробуту тварин (зокрема, тварин, що утримуються на фермах, домашніх тварин, тварин, що використовуються в науково-дослідних цілях). У разі її підписання державами-членами ООН Декларація стане основним констатуючим документом, що визнає існування обов'язків людини по відношенню до тварин. Результатом підписання Декларації має стати включення в національне законодавство держав-членів ООН актів про добробут тварин, що передбачають принципи взаємодії людини і тварин [476].

До основних положень проекту Декларації належить: визнання за тваринами невід'ємного права життя (ст. 1); добробут тварин включає забезпечення їх здоров'я (отже, і підвищення ролі ветеринарії у підтримці здоров'я тварин) (ст. 2); визнання існування в багатьох державах систем забезпечення добробуту тварин (у тому числі, захисту від жорстокого поводження), і прагнення до їх уніфікації (ст. 6); установлення універсальних принципів добробуту тварин: 1) Добробут тварин повинен бути загальною метою для держав; 2) Стандарти добробуту тварин, установлені в кожній державі, повинні визнаватися, дотримуватися і вдосконалюватися на міжнародному та національному рівнях; 3) Держави повинні вживати

відповідні заходи для запобігання жорстокого поводження з тваринами; 4) Стандарти добробуту тварин будуть надалі розвиватися й удосконалюватися (ст. 4).

На думку експертів, Всесвітня декларація добробуту тварин дасть можливість урядам продемонструвати свою готовність піклуватися про добробут тварин [310, с. 42]. Декларація може стати основою для внесення змін в міжнародну і державну політику і в законодавство про захист тварин. Її прийняття також сприятиме вдосконаленню системи контролю за дотриманням заходів з охорони тварин і пропаганді гуманного ставлення до тварин у всьому світі [345].

Всесвітня декларація добробуту тварин не містить обов'язкових приписів і не передбачає санкцій за її порушення. Однак вона в разі прийняття стане джерелом норм «м'якого права», що мають важливе значення в сучасному механізмі міжнародно-правового регулювання, особливо в разі прийняття відповідних норм міжнародного права [392, с. 99]. Надалі можлива як розробка міжнародних угод на універсальному рівні в галузі захисту тварин, наприклад, Конвенції про добробут тварин, так і формування звичаєвих міжнародно-правових норм, як це мало місце з міжнародно-правовою регламентацією захисту прав людини.

Таким чином, наразі відсутня скоординована політика у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на універсальному рівні. Проекти та документи, в яких про тварин згадується, не мають на меті розробку єдиних стандартів у цій сфері, добробут тварин є супровідним компонентом при розв'язанні загальних проблем. Окремі організації мають власні повноваження в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: у рамках МЕБ регулярно видається Кодекс здоров'я наземних тварин, який містить окремі положення щодо перевезення тварин, забою та розведення; ЮНЕП разом з ЮНЕСКО бере

активну участь у Проекті по збереженню вищих приматів; Всесвітня організація охорони здоров'я сприяє добробуту лабораторних та експериментальних тварин. Діяльність ФАО спрямована на підвищення обізнаності щодо добробуту тварин, допомогу у складанні державних стратегій добробуту тварин, заохочення співробітництва щодо ініціатив, пов'язаних із забезпеченням добробуту тварин.

Міжнародні неурядові організації також впливають на співробітництво у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження шляхом лобіювання прийняття міжнародних та національних актів щодо поводження з тваринами.

2.3. Регіональне співробітництво у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження

Уже з середини XX століття держави почали об'єднуватися і укладати регіональні угоди щодо забезпечення добробуту тварин, захисту їх від жорстокого поводження, охорони тваринного світувцілому і певних видів зокрема.

Найрозробленішою є європейська система забезпечення добробуту тварин і захисту їх від жорстокого поводження. В Європі діє два типи правової регламентації – на рівні наднаціональної інституції (ЄС) і на рівні міжнародної організації зі спеціальними цілями (РЄ).

Однак, крім європейської системи, існують ще декілька, зокрема, - умовно названі – американська, африканська та азіатська. Міжнародно-правове співробітництво держав цих регіонів спрямоване виключно на збереження біорізноманіття, навіть без указівок на заборону певних методів полювання, але

важливою формою є співробітництво у рамках регіональних стратегій добробуту тварин [219].

Серед інших виділяється азіатський регіон, де ключовим аспектом співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження є розвиток регіональної Стратегії добробуту тварин для Азії, Далекого Сходу та Океанії 2008 року. Кожні 2 роки проходить перегляд положень стратегії та її цілей. Держави-члени узгоджують свої дії в сфері добробуту тварин з положеннями стратегії; наразі діє Регіональна стратегія добробуту тварин для Азії, Далекого Сходу та Океанії МЕБ [500].

Стратегія була прийнята під егідою МЕБ, і розроблена Регіональною комісією МЕБ для Азії, Далекого Сходу та Океанії. Основним принципом Стратегії є бачення, що пріоритетом є створення «регіону, де добробут тварин поважається, заохочується і поступово розширюється одночасно з прагненням до прогресу і соціально-економічного розвитку» [388]. Це бачення відображене у пріоритетних цілях та завданнях Стратегії, а також створює можливості для проведення конкретних заходів із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в Азії.

Існуюча Стратегія базується на положеннях першого видання 2008 р. Перша редакція Стратегії була схвалена МЕБ у травні 2008 р. як еталонна модель для інших регіональних стратегій МЕБ. У 2001 р. МЕБ вирішила включити ініціативу забезпечення добробуту тварин до власного Третього стратегічного плану на 2001-2005 рр. і заснувала групу ad hoc для розгляду всіх питань, що стосуються добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Наприкінці 2001 року зазначена група підготувала звіт, за результатами чого була створена постійна Робоча група з добробуту тварин (у 2002 р.). Першим і пріоритетним завданням Робочої групи стала підготовка проекту заяви МЕБ про місію та керівні принципи добробуту тварин [Наразі під «керівними принципами добробуту тварин МЕБ» маються на увазі положення

щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, які починаючи з 2004 р. включаються до Кодексу здоров'я наземних тварин (Розділ 7). Детально див.: 501] та планування роботи Першої Глобальної конференції щодо добробуту тварин у Парижі в 2004 р. [327], де у присутності виробників тваринницької продукції, ветеринарів, представників міжнародних неурядових організацій із забезпечення добробуту тварин та захисту тварин від жорстокого поводження були обговорені питання прогресивного розвитку діяльності МЕБ щодо добробуту тварин. Результатами цих обговорень стало включення до Кодексу здоров'я наземних тварин деяких положень щодо забезпечення добробуту тварин.

Попередні (третій та четвертий) стратегічні плани МЕБ підкреслили необхідність забезпечення добробуту тварин. Формальні резолюції, прийняті на 74-й і 75-й Генеральних сесіях в 2006 р.[313] і 2007 р. [314] надалі підкреслили важливу роль, яку мають відігравати члени МЕБ і регіональні комісії у забезпеченні добробуту тварин. Ці резолюції вплинули на рішення провести регіональний семінар щодо добробуту тварин в Бангкоку у листопаді 2007 р. і включити це питання до порядку денного 25-ї Конференції Регіональної комісії МЕБ по Азії, на Далекому Сході і Океанії, яка проходила в Квінстауні, Нова Зеландія у 2007 р. [438].

На семінарі в Бангкоку було визнано необхідність підготовки регіональної стратегії, яка враховуватиме інтереси всіх зацікавлених сторін і визнаватиме культурні, релігійні та соціально-економічні відмінності, що впливають на практику забезпечення добробуту тварин у регіоні. За результатами обговорень на семінарі було розроблено Першу Стратегію (перша редакція, 2008 р. [440]).

Темою Другої Глобальної конференції МЕБ щодо добробуту тварин у Каїрі (2008 р.) [505] та Третьої Глобальної конференції у Куала-Лумпурі (2012 р.) стала «Реалізація стандартів МЕБ – регіональні очікування».

Обговорення продемонстрували, що МЕБ визнає проблеми, з якими стикаються держави-члени при реалізації міжнародних стандартів забезпечення добробуту тварин, і виражає готовність до забезпечення підтримки глобальних ініціатив у регіонах у співпраці з урядами держав [509]. Також було проголошено створення координаційної групи Регіональної стратегії добробуту тварин для Азії, Далекого Сходу та Океанії (RAWS), а її членами були призначені регіональні представники МЕБ, представники тваринницької промисловості, міжнародних неурядових організацій захисту тварин [510].

Перше засідання координаційної групи RAWS було проведене у Бангкоку у 2011 р., де взяли участь представники азіатських держав – Бутану, Китаю, Індонезії, Малайзії, Кореї, Таїланду, представники промисловості, представники Всесвітнього товариства захисту тварин (WSPA), представники МЕБ (Токійське представництво), Суб-регіонального Представництва МЕБ (Бангкок) і Робочої групи з добробуту тварин МЕБ.

Функціями координаційної групи RAWS є наступне: керівництво Регіональною комісією для Азії, Далекого Сходу та Океанії для подальшого розвитку і реалізації RAWS; перегляд положень RAWS для оцінки та поліпшення добробуту тварин у регіоні; визначення нових питань та необхідності нових досліджень щодо добробуту тварин у регіоні [500].

RAWS (друга редакція) ґрунтується на першій стратегії, яка функціонувала з 2008 до 2012 рр., забезпечуючи державам-членам напрямки для майбутніх поліпшень у добробуті тварин. RAWS робить акцент на забезпеченні добробуту тварин шляхом сприяння розвитку і прийнятті стандартів добробуту тварин; визнає зв'язок між добробутом тварин, виробництвом і безпекою харчових продуктів; сприяє участі держав і міжнародних організацій у забезпеченні добробуту тварин; визнає важливість професійної підготовки для забезпечення добробуту тварин у різних сферах (сільське господарство, експерименти тощо).

Досягнення основної мети (забезпечення добробуту тварин) RAWs відбувається за допомогою чотирьох складових: 1. Заохочення до досягнення високого рівня усвідомлення необхідності забезпечення добробуту тварин у регіоні за умов ефективної комунікації, освіти і професійної підготовки. 2. Забезпечення скоординованого підходу та постійна реалізація стандартів і керівних принципів добробуту тварин МЕБ. 3. Досягнення сталого покращення добробуту тварин на основі міжнародних та регіональних досліджень і розробок. 4. Розробка механізмів для координації та стимулювання програм забезпечення добробуту тварини [500].

RAWs спрямована на сприяння здійсненню стандартів МЕБ з добробуту тварин, забезпечує основу для координації діяльності із захисту тварин, і вирішення нових питань. Стратегія включає в себе зобов'язання для урядів працювати в партнерстві з державами, які не є зацікавленими сторонами уряду від промисловості та організацій захисту тварин із захисту й заохочення добробуту тварин на стійкій основі. Стратегія також відображає узгоджені МЕБ керівні принципи для захисту тварин, що містяться в Кодексі здоров'я наземних тварин.

Головні положення RAWs визначені у вигляді таблиці на с. 9 RAWs [500, с. 9] і передбачають ключовими елементами стратегії забезпечення добробуту тварин: керівні принципи МЕБ, національне законодавство, кодекси практики, навчання та освіта, дослідження та розробка нових напрямів, регіональне та міжнародне співробітництво, регіональні перспективи та заінтересовані сторони (що означає необхідність залучення нових членів).

Факторами, що визначають регіональний підхід, згідно RAWs, є наукові розробки, загальні цінності, етика, культура, освіта, економіка та рівень суспільного життя, розвиток досліджень, регіональне та міжнародне співробітництво. Усе це складає план дій згідно RAWs.

Частина 1 RAWs визначає перспективне бачення розробниками регіональної стратегії і передбачає, що Азія має стати «регіоном, де неухильно поважається, пропагандується та вдосконалюється добробут тварин, разом із прагненням до прогресу і соціально-економічної розвинутості» [500]. Частина 2 встановлює ціль RAWs, що складається з чотирьох напрямів:

створення планів дій для держав-членів щодо імплементації існуючих керівних принципів добробуту тварин МЕБ;

створення планів розвитку добробуту тварин та політики забезпечення добробуту тварин, що ґрунтуються на RAWs;

сприяння встановленню пріоритетів добробуту тварин на основі регіонального співробітництва;

забезпечення співпраці держав регіону та залучення нових членів за допомогою пропагування та покращення добробуту тварин у регіоні.

Частина 3 наголошує на предметній сфері RAWs, яка пов'язана з утриманням, використанням та людською діяльністю за участі тварин. RAWs акцентує увагу на забезпеченні добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження під час утримання, перевезення, забою тощо з обов'язковим дотриманням керівних принципів МЕБ.

Частина 4 RAWs стосується переваг, які будуть доступні за умови наслідування стратегії добробуту тварин; частина 5 – наголошує на завданнях, які ставляться перед державами-співробітниками в рамках RAWs. Деталізація завдань стратегічного співробітництва міститься у частині 6 і відповідно перераховує завдання, засоби його виконання та діяльність, яку провадитимуть уряди в рамках регіональної співпраці і національної політики.

Частина 8 представляє інтерес з позиції того, що вказує на порядок імплементації RAWs. Також впроваджується спеціальна координаційна група, діяльність якої проходить під егідою регіональної комісії МЕБ із добробуту тварин. Основним завданням координаційної групи є формування планів

співпраці, а також забезпечення конструктивної співпраці держав регіону. Статус координаційної групи детально регламентований Додатком 1 до RAWs [208].

Загалом, як уже наголошувалося, RAWs є базисною стратегією регіонального співробітництва держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, і на її основі (майже дослівно) прийняті й інші регіональні стратегії (американська, європейська тощо) [387, с. 80]. «Копіювання» положень RAWs у рамках інших регіональних стратегій – через те, що формулювання RAWs вважаються найвдалішими і були прийняті раніше за інші, їх прийняттю передувала кропітка робота з підготовки стратегії.

Стратегія дозволила членам вивчити можливості для розповсюдження та використання результатів наукових досліджень регіональних центрів МЕБ. Проте, незважаючи на існування досить прогресивної стратегії, яка до того ж підтримується МЕБ, регіонального механізму забезпечення добробуту тварин, що б функціонував повноцінно, в Азіатському регіоні немає.

В Американському регіоні співробітництво в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження проявляється в діяльності Регіональної комісії МЕБ, яка діє в рамках Стратегії добробуту тварин для Америки 2012 р. [441]. У регіоні умовно об'єднані держави Північної, Центральної та Південної Америки [378].

Першу Міжамериканську нараду із добробуту тварин було проведено у 2008 р. у Панамі, де було зроблено висновок про необхідність створення єдиної стратегічної позиції для Північної та Південної Америки щодо забезпечення добробуту тварин [343]. У ході зустрічі регіональних координаторів МЕБ, що відбулася в липні 2010 р., було підтверджено необхідність розробки регіональної стратегії добробуту тварин для Америки [441].

У 2012 р. була прийнята Регіональна стратегія добробуту тварин для Америки. Стратегія визнає необхідність діяльності урядів, представників

промисловості, міжнародних неурядових організацій у поліпшенні добробуту тварин та реалізації керівних принципів добробуту тварин МЕБ.

Стратегія також визнає важливість освіти, професійної підготовки та наукових досліджень у забезпеченні добробуту тварин і надає велике значення діяльності регіональних центрів МЕБ.

Основні цілі стратегії включають в себе: сприяння впровадженню стандартів МЕБ по добробуту тварин; розповсюдження і просування концепції науково обгрунтованого захисту тварин за допомогою освіти та професійної підготовки; досягнення поліпшення добробуту тварин, засновані на розвитку регіональних досліджень і програм; налагодження партнерських зв'язків для оптимізації результатів.

Стратегія визнає необхідність урахування відмінностей держав регіону і тому забезпечує консультативний підхід Регіональної комісії до забезпечення добробуту тварин. Стратегія також вирішує питання забезпечення добробуту тварин, призначених для сільського господарства, торгівлі, домашнього утримання, експериментів тощо [343]. Проте варто констатувати, що досі, незважаючи на досить активну роботу Регіональної комісії [442], жодного міжнародного договору на рівні регіону щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження немає.

Держави Близького Сходу разом із іншими визнали необхідність підготовки Регіональної стратегії добробуту тварин, базуючись на закордонному досвіді та враховуючи культурні, релігійні та соціально-економічні відмінності між державами та регіонами. Як і попередні стратегії (для Азії, Америки), Регіональна стратегія добробуту тварин для Близького Сходу 2014 р. (MERAWS) [379] включає положення щодо забезпечення добробуту сільськогосподарських, домашніх, експериментальних тварин тощо. Для практичної реалізації положень MERAWS та підтримки урядів, організацій був складений План імплементації (Implementation Plan) [379; 189, с. 574], що

запропонував створення Координаційної групи, яка б несла відповідальність за втілення Плану та MERAWS [189, с. 585].

Наразі проходить процес реалізації MERAWS у державах Близького Сходу, тому не представляється можливим указати на конкретні заходи, що були проведені. Щодо регіональних інструментів – їх також немає в силу лише започаткування співпраці держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на Близькому Сході.

Згідно інформації, розміщеної на офіційному веб-сайті МЄБ, Регіональна стратегія добробуту тварин для Африки ще знаходиться у розробці [439], але мається на увазі, що стратегія для Африканського регіону буде сформульована аналогічно попереднім, як було вже вказано, за зразком Стратегії для Азії, Далекого Сходу та Океанії.

На регіональному рівні система забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження є найрозробленішою в Європі. Європейську систему забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження можна представити у вигляді такої схеми:

Європейські конвенції щодо поводження з тваринами були розроблені представниками держав з використанням наукового і практичного досвіду, із урахуванням думок спостерігачів – неурядових організацій (WSPA, Eurogroup

for Animals), ветеринарних організацій (Федерація ветеринарів Європи – Federation of Veterinarians of Europe (FVE)) [312], фермерських організацій (European Farmers & European Agri-Cooperatives (COPA COGECA)) [299]. Конвенції покликані забезпечити встановлення єдиних стандартів добробуту тварин у державах-членах РЄ. У свою чергу, вже існуючі конвенції лягли до основи права ЄС щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження [204].

Європейські конвенції щодо поводження з тваринами ґрунтуються на природоцентричному підході, який зазначає, що людина для її власного добробуту «може, а іноді й повинна використовувати тварин, але вона має моральне зобов'язання забезпечити в розумних межах здоров'я і добробут тварин, і в кожному окремому випадку не наражати їх зайвому ризику». Більшість держав-членів РЄ підписали ці конвенції, висловивши тим самим свою підтримку політики РЄ щодо добробуту тварин [277].

Кожен із перерахованих документів представляє собою консолідовані правила, які визначають умови утримання і поводження з тваринами в окремих сферах. У той же час, конвенції у тому чи іншому ступені зачіпають статус домашніх, диких, сільськогосподарських тварин, а також указують на специфіку поводження з ними.

На думку В. Капорале і Б. Алессандріні (V. Caporale і B. Alessandrini), компетенція РЄ у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження пов'язана з необхідністю узгоджених дій усіх європейських інституцій, які визнають добробут тварин одним з важливих питань, і також з необхідністю визнання принципу поваги до тварин як невід'ємної частини загальної політики європейських держав [241, с. 569].

Більшість держав-членів РЄ є сторонами європейських конвенцій щодо поводження з тваринами. Наочно ступінь участі держав можна побачити у

порівняльній таблиці (Таблицю укладено згідно статистичних даних Бюро Договорів РЄ (за станом на 29 грудня 2015 р.):

№	Конвенція	Перелік учасників конвенції	Кількість учасників	% учасників конвенції від загальної кількості країн РЄ	% постраждалих країн-учасників конвенції, від загальної кількості країн-членів РЄ
1.	Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р.	Австрія, Бельгія, Болгарія (нератиф.), Великобританія, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, РФ, Румунія, Туреччина, Фінляндія, Франція, Чеська республіка, Швейцарія, Швеція, Європейський Союз (як міжнародна організація)	15 (1 не ратиф.)	31	2 (1 держава)
2.	Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р.	Австрія, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Сербія, Словенія, Туреччина(нератиф.), Фінляндія, Франція, Хорватія, Чорногорія,	33 (2 не ратиф.)	70,2	6,3 (3 держави)

		Чеська республіка, Швейцарія, Швеція, Естонія (нератиф.), Європейський Союз (як міжнародна організація)			
3.	Європейська конвенція про захист тварин, що використовуються для експериментів та інших наукових цілей 1986 р.	Бельгія, Болгарія, Великобританія, Кіпр, Чеська республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Латвія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Македонія, Туреччина, Європейський Союз (як міжнародна організація)	22 (6 не ратиф.)	46,8	6,3 (3 держави)
4.	Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р.	Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Греція, Данія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди (Нератиф.), Норвегія, Португалія, Румунія, Сербія, Туреччина, Україна, Фінляндія, Франція, Чеська республіка, Швейцарія, Швеція	23 (1 не ратиф.)	48,9	8,5 (4 держави)

Кожен з перелічених документів є зводом правил, які визначають умови утримання та правила поводження з тваринами в окремих сферах. Однак загальною рисою для всіх цих документів є забезпечення добробуту тварин (через регламентацію допустимого поводження з тваринами) і заборона жорстокого поводження з тваринами.

Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. визначає загальні умови міжнародного транспортування тварин,

підготовку їх до перевезення, вимоги до транспортних засобів, ступінь комфортності транспорту для тварин, вимоги до ветеринарного контролю, сертифікації та деталізації умов перевезення окремими видами транспорту - автотранспортом, морським транспортом і залізничним транспортом. Об'єктом регулювання постає поведження з тваринами, які перевозяться з одного місця постійного знаходження до іншого [333], при цьому акцент робиться на вимоги до засобу транспортування.

22 вересня 1961 р. Консультативна Асамблея РЄ прийняла Рекомендацію 287 (1961) щодо міжнародного перевезення тварин [418], де було вказано «ураховуючи, що гуманне ставлення до тварин є однією з ознак західної цивілізації, але, навіть у державах членах РЄ необхідних стандартів не завжди дотримуються, Асамблея рекомендувала Комітету Міністрів підготувати і запропонувати державам-членам підписати і ратифікувати Конвенцію з регулювання міжнародного перевезення тварин на основі проекту, підготовленого Всесвітньою федерацією захисту тварин (з 1981 р. – частина WSPA), за умови, що Конвенція буде відкрита для приєднання інших держав з найменшими формальностями».

У резолюції 63(17) від 25 жовтня 1963 р. [305] Комітет Міністрів вирішив призначити Комітет експертів для складення проекту конвенції з регулювання міжнародного перевезення тварин. Комітет експертів з міжнародного перевезення тварин, створений в 1965 р., провів шість зустрічей з 1965 до 1967 рр. Спостерігачі від Всесвітньої федерації захисту тварин, Міжнародної асоціації повітряного транспорту, Міжнародного комітету залізничного транспорту, Міжнародного союзу залізниць, Міжнародного союзу автомобільного транспорту, МЕБ і Європейської спілки торгівлі великою рогатою худобою брали участь у роботі Комітету. Міжнародна палата судноплавства, якій не вдалося відправити спостерігача, представила свої зауваження в письмовому вигляді. Внески цих спостерігачів мали велике

значення для Комітету експертів. Рада митного співробітництва та Економічна комісія ООН для Європи консультували з конкретних питань, що виникали в ході роботи Комітету, а їх спостереження були взяті до уваги. Комітет експертів також розглянув лист від Міжнародного союзу охорони природи щодо захисту диких тварин, зокрема, тих, які імпортуються з країн, що розвиваються, за межами Європи.

У 1968 р. Комітет міністрів розглянув і прийняв з певними поправками проект конвенції, розроблений Комітетом експертів; одночасно була прийнята Резолюція (68)23 [460] щодо того ж питання. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами Ради Європи 13 грудня 1968 р.

У Конвенції зазначено, що гуманне поводження має поширюватися на всі види тварин, визначити вимоги щодо добробуту кожного виду тварин. Проте Конвенцією не встановлено детальні правила і процедури для всіх видів, які охоплюються Конвенцією, частково тому, що вимоги до забезпечення їх добробуту широко розрізняються. Держави-сторони зосередили увагу на визначенні вимог добробуту для коней, великої рогатої худоби, овець і свиней. Таким чином, спеціальні правила, що стосуються інших видів, були дані тільки в тих випадках, де конкретні вказівки щодо їх утримання були визнані необхідними [305].

19 березня 1996 р. на першому засіданні Робочої групи з підготовки Третьої багатосторонньої консультації, Сторони Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні (ETS № 65) 1968 р. визнали, що досвід регулювання і отримані наукові результати, набуті після підписання Конвенції, наполягають на актуалізації положень Конвенції задля покращення їх реалізації [306].

Перегляд положень Конвенції 1968 було проведено з урахуванням рекомендацій Комітету міністрів R(87)17 щодо перевезення коней [427], R(88)15 щодо перевезення свиней [428], R(90)1 щодо перевезення худоби [429],

R(90)5 щодо перевезення овець і кіз [430], і R(90)6 щодо перевезення птиці [431]. Переглянута Конвенція була побудована як рамкова конвенція, що встановлює основні принципи, застосовувані до всіх видів тварин. Документ передбачає технічні протоколи, які можуть бути змінені у спрощеному порядку, полегшуючи тим самим їх оновлення в світлі наукових даних і набутого досвіду. Переглянута Конвенція передбачає денонсацію первісної Конвенції 1968 р. (ч. 2 ст. 37) [296].

Після розгляду і затвердження Сторонами положень первісної Конвенції 18-20 червня 2002 р. проект переглянутої Конвенції був представлений Комітету Міністрів, який, у свою чергу, прийняв його на своєму 843 засіданні заступників міністрів, 11 червня 2003 року. Переглянута Конвенція була відкрита для підписання державами-членами РЄ та ЄС в Кишиневі 6 листопада 2003 р. [306].

Конвенція ще не підписана та не ратифікована Україною. Слід відзначити, що цей міжнародний договір не суперечить Конституції та законам України, і безумовно, підписання і ратифікація його стане значним кроком не тільки до гуманізації поводження з тваринами, але до вдосконалення законодавства України в цілому.

Конвенція про захист тварин, призначених на забій, була прийнята та відкрита для підписання 10 травня 1979 р., набула чинності 11 червня 1982 р.

4 липня 1973 Консультативна Асамблея РЄ прийняла Рекомендацію 709 (1973) про методи забою м'ясних тварин [422], пропонуючи, Комітету Міністрів запропонувати урядам держав-членів укласти європейську конвенцію про гуманізацію та гармонізацію методів забою. Комітет Міністрів ухвалив рішення звернутися до Комітету експертів із захисту тварин для укладення рекомендації, маючи на увазі діяльність інших міжнародних організацій у цій галузі (п. в ст. 6 зазначеної Рекомендації).

Комітет експертів погодився, що було б доцільно розробити конвенцію щодо регулювання забою і методи забою і лікування та догляду за тваринами на бойні [306].

Конвенція, згідно ч. 1. ст. 21, відкрита також для країн, які не є членами РС. Експерти держав-членів Європейських співтовариств указали, що положення Конвенції повинні відповідати директивам Співтовариства в цьому питанні, але охоплювати більш широке поле [307].

Комітет Міністрів ухвалив рішення, відповідно до рекомендацій Комітету експертів по захисту тварин, доручити йому підготувати європейську конвенцію про методи забою тварин. Комітет експертів (з січня 1977 – Комітет експертів *ad hoc* із захисту тварин (САНРА)) провів п'ять засідань щодо Європейської конвенції про захист тварин, призначених на забій [307].

Комітет експертів визнав, що Конвенція повинна містити загальні правила щодо методів забою тварин відповідно до вимог їх захисту. В основному, ці положення повинні охоплювати утримання і піклування про тварин на бойнях і оглушення перед забоєм. Комітет дійшов думки, що для того, щоб захистити тварин, існує необхідність створення правил, що регулюють їх перевезення на бойні, за винятком Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. [297].

Комітет дійшов думки, що тварини повинні бути оглушені так, щоб вони були повністю в несвідомому стані до моменту смерті, і щоб позбавити тварин будь-якого невинновданого страждання. Глава I Конвенції містить загальні принципи забезпечення добробуту тварин, призначених на забій; правила в главі II застосовується виключно до боєн в обов'язковому порядку, але дозволяється розширення цих правил з відповідними змінами щодо забою за межами бійні; положення в главі III застосовуються до будь-якої форми забою, якщо не обумовлені виключення. Конвенція також установила, що держави

можуть приймати національне законодавство, яке може містити більш суворі обмеження, ніж Конвенція [307].

Україною Конвенція не підписана і не ратифікована.

Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р. є рамковою конвенцією, що визначає принципи утримання, догляду та розміщення тварин, у тому числі при інтенсивному розведенні тварин. Для кожного виду тварин існують рекомендації щодо утримання [425; 426], складені Комісією щодо застосування Конвенції (ч. 1 ст. 9 Конвенції) [203]. Об'єктом даної Конвенції є сільськогосподарські тварини, що використовуються для виробництва продуктів харчування, шерсті, шкіри та інших потреб (ст. 1 Конвенції).

Конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах була складена з урахуванням пропозицій Консультативної Асамблеї, викладених у Рекомендаціях 620 (1971) [419] і 641(1971) про захист тварин при інтенсивному тваринництві [420]. На основі цих рекомендацій, Комітет Міністрів прийняв рішення представити проект конвенції і запропонувати його Асамблеї Комітету експертів із захисту тварин, якими вже було складено Європейську конвенцію про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р.

Комітет експертів із захисту тварин провів чотири зустрічі між 24 травня 1972 р. і 25 січня 1974 р., і в кінці своєї четвертої наради Комітет представив проект Конвенції Комітету Міністрів. Комітет Міністрів запросив думку Європейського комітету з правового співробітництва відносно цього проекту конвенції [308]. Наприкінці обговорень Комітет Міністрів прийняв текст європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах, і вирішив відкрити його для підписання державами-членами РЄ та Європейським економічним співтовариством з нагоди 255-й зустрічі депутатів у березні 1976 р.

При підготовці конвенції Комітет експертів із захисту тварин використовував як відправну точку проект конвенції про захист тварин при інтенсивному розведенні, що додавався до Рекомендації 641(1971).

Цей проект був розроблений Комітетом по сільському господарству Консультативної Асамблеї на основі тексту, представленого Всесвітньою федерацією захисту тварин. Комітет також узяв до відома національне законодавство держав, що беруть участь в його роботі і, зокрема, Закон про захист тварин Німеччини від 24 липня 1972 р. [517]. Друга глава закону Німеччини щодо утримання тварин послугувала основою положень, запропонованих Комітетом. Комітет вважав, що Конвенція повинна бути заснована на етичних принципах. Комітет ухвалив, що Конвенція повинна містити набір загальних принципів, що встановлять вимоги, необхідні для захисту добробуту тварин, що утримуються з метою ведення сільського господарства, зокрема тих, що утримуються в сучасних інтенсивних системах тваринництва [404].

Конвенція 1976 р. містить 18 статей, що умовно можливо поділити на три частини – ті, що безпосередньо стосуються забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (ст. ст. 1-7), організаційно-правові, що стосуються створення та діяльності Постійного комітету, що контролює виконання Конвенції (ст. ст. 8-13) та статті, що стосуються механізму підписання, ратифікації та набуття сили Конвенцією (ст. ст. 14-18).

Україною Конвенція не підписана і не ратифікована, однак можна відзначити запозичення її норм у Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» і ряді підзаконних актів.

Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 року визначає умови утримання, розміщення дослідних тварин, характер експериментів, контроль за розмноженням, навчання персоналу і складання звітності та

статистики. Конвенція включає два додатки технічного характеру щодо докладних умов утримання тварин і складання статистики. Об'єктом регулювання Конвенції є тварини, призначені для проведення над ними випробувань та експериментів, при цьому акцентується увага лише на хребетних тваринах, але не зачіпається регулювання, наприклад, щодо сільськогосподарських тварин, чи тварин, що використовуються у ветеринарії (ст. 1 Конвенції).

Консультативна Асамблея РЄ у 1971 р. прийняла Рекомендацію 621 (1971) щодо проблем з використанням живих тварин для експериментальних або промислових цілей, в якій Асамблея рекомендує Комітету Міністрів надати комісії повноваження щодо «розробки міжнародного договору, який буде містити перелік умов та наукових підстав, за якими експерименти на живих тваринах можуть бути дозволені» [420]. Рекомендація поклала початок формуванню міжнародних стандартів гуманного поводження з тваринами під час дослідів.

У 1978 р. розпочалася робота над проектом конвенції про використання живих тварин у дослідях. САНРА на своїх пленарних засіданнях проводила компаративний аналіз законодавства європейських держав, тенденцій наукових досліджень щодо експериментів над тваринами [386]. Розробка конвенції проходила за співпраці Комісії Європейських співтовариств та ряду неурядових організацій (Всесвітнього товариства захисту тварин, Європейської Федерації фармацевтичної промисловості та асоціацій, Ради міжнародних наукових медичних організацій).

У 1983 році проект конвенції був затверджений САНРА і був переданий до Комітету Міністрів. 31 травня 1985 року Комітет Міністрів прийняв текст Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей № 123, і 18 березня 1986 року Конвенція була відкрита для підписання. Конвенція набрала чинності 1 січня 1991 року.

Станом на 2015 рік Конвенція була підписана 28 державами, з яких лише 22 ратифікували її [40]. Україна не є учасницею цієї конвенції, наразі існує необхідність підписання та ратифікації цього договору в контексті євроінтеграційного вектору України.

Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 року містить загальні базові стандарти поводження з домашніми тваринами та утримання тварин, положення про захист домашніх тварин від жорстокого поводження, порядок створення та утримання притулків для бездомних та покинутих тварин, порядок придбання тварин та їх утримання. Конвенція встановлює правила купівлі-продажу домашніх тварин, а також особливості регулювання кількості бездомних тварин.

Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. була прийнята для деталізації рекомендації Парламентської Асамблеї РЄ (ПАРЄ) № 860 (1979) «Про загрозу перенаселення домашніх тварин» [423], яка була прийнята внаслідок того, що в декількох державах-членах РЄ кількість тварин стала являти загрозу, в першу чергу, для навколишнього середовища міст. Метою прийняття Рекомендації було, з одного боку, привернення уваги до проблеми перенаселення тваринами і його негативних наслідків, а з іншого – її рішення відповідно до правил РЄ щодо гуманного поводження з тваринами [455]. Рекомендація стала одним з перших документів цієї міжнародної організації, в якій було звернуто увагу на зазначену проблему.

Для цілей Рекомендації під тваринами розумілися «в основному собаки і кішки» (п. 1). Згодом такий зміст цього поняття став основою більшості міжнародних та внутрішньодержавних нормативно-правових актів.

Цим документом ПАРЄ рекомендувала Комітету Міністрів РЄ доручити Міжурядового комітету експертів розробити європейську конвенцію, яка б врегулювала, зокрема, питання торгівлі тваринами і контроль за їх популяцією. Торгівля тваринами згідно майбутньої конвенції, повинна була бути

врегульована через «а) встановлення чітких стандартів гігієни та добробуту тварин під час їх розведення та продажу; б) заборони імпорту екзотичних тварин, погано пристосованих до кліматичних умов Європи; с) заохочення створення національних і міжнародних асоціацій торгівлі з метою вироблення дієвого кодексу поведінки» (пп.І п. 5). А питання контролю за популяцією тварин повинно здійснюватися на основі таких принципів: «а) обов'язковість реєстрації та маркування собак і можливе встановлення спеціального податку для всіх власників собак, які проживають в забудованих районах, за винятком пенсіонерів, сліпих і власників службових собак; б) установа безкоштовної або дотаційної стерилізації собак і кішок; з) забезпечення того, щоб необхідна для здоров'я населення та гігієни діяльність щодо зниження чисельності безпритульних тварин, проводилася кваліфікованим персоналом і з застосуванням гуманних і сучасних наукових методів»(пп. II п. 5) [423].

У 1980 році Комітет Міністрів РЄ доручив Комітету експертів із захисту тварин розробити один або кілька міжнародних нормативно-правових документів на рівні конвенції або рекомендації відповідно до Рекомендації ПАРЄ № 860. Метою розробки відповідного європейського правового акта (або актів) Комітет Міністрів назвав необхідність урегулювання таких питань: 1) контроль за торгівлею тваринами і 2) контроль за популяцією тварин. Пізніше (січень 1981 р.) Комітет Міністрів додав до цих питань необхідність врегулювання різних аспектів захисту тварин [304]. Комітет експертів із захисту тварин представив проект Конвенції Комітету Міністрів 6 червня 1986. Конвенція була прийнята Комітетом Міністрів РЄ 26 травня 1987. 13 листопада 1987 р. Конвенція була відкрита для підписання [523, с. 22].

Конвенція 1987 складається з преамбули, 23 статей, які об'єднані в 7 глав. Безпосередньою метою Конвенції є захист тварин, їх прав і потреб [304]. Проте, деякі її положення (наприклад, п. 9 Преамбули та ін.) одночасно спрямовані і на захист життя і здоров'я людини. Тобто, Конвенція вдало поєднує два підходи –

спрямованість на захист життя і здоров'я людини та спрямованість на захист тварин.

Це єдина Конвенція щодо поводження з тваринами підписана і ратифікована Україною, що у подальшому припускає вдосконалення діючого законодавства у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, а в першу чергу – Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Особливе значення для наближення до цивілізованих стандартів поводження з тваринами має участь у цих конвенціях пострадянських держав, членів РЄ, де ані на політичному, ані на моральному, ані на правовому рівні не знаходять належного відображення європейські принципи поваги до тварин. Узагальнені дані щодо ступеня участі цих держав у конвенціях наведені в таблиці 2.

	Держав	Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р.	Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 .	Європейська конвенція про захист тварин, що використовуютьс я для експериментів та інших наукових цілей 1986 р.	Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р.
1	Азербайджан		-	-	Підписана 22.10.2003 Ратифікована 19.10.2007 Вступила в силу 1.5.2008
2	Армені		-	-	-

.	я				
3	Грузія		-	-	-
.					
4	Латвія	-	Підписана 19.9.2006 Ратифікована 5.6.2007 Вступила в силу 06.12.2007	Підписана 17.11.2009 Ратифікована 5.10.2010 Вступила в силу 1.5.2011	Підписана 1.3.2010 Ратифікована 22.10.2010 Вступила в силу 1.5.2011
.					
5	Литва	Підписана 11.9.2003 Ратифікована 2.3.2004 Вступила в силу 3.9.2004	Підписана 11.9.2003 Ратифікована 2.3.2004 Вступила в силу 3.9.2004	Підписана 13.9.2005 Ратифікована 14.6.2007 Вступила в силу 1.1.2008	Підписана 11.9.2003 Ратифікована 19.5.2004 Вступила в силу 1.12.2004
.					
6	Молдо	-	-	-	-
.	ва				
7	РФ	Ратифікована 13.11.1990 Вступила в силу 14.5.1991	-	-	-
.					
8	Україн	-	-	-	Підписана 05.07.2011 Ратифікована 18.9.2013 Вступила в силу 1.11.2013
.	а				
9	Естонія	-	Підписана 01.04.2008 Не ратифікована	Підписана 01.04.2008 Не ратифікована	-
.					

Тенденцію до поліпшення ситуації з імплементацією міжнародно-правових актів показують Латвія і Литва; Україна ж зробила один, але значний крок – підписання і ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. Однак залишається ще маса невирішених питань щодо імплементації європейських конвенцій щодо поводження з тваринами, і ця проблема залишається гострою не тільки в Україні.

Але щодо країн СНД слід зазначити, що, навіть незважаючи на підписані та ратифіковані конвенції (на жаль, далеко не всіма державами), вимоги даних документів практично не виконуються. Одним із шляхів вирішення даної проблеми може стати створення робочих груп щодо імплементації положень конвенцій в законодавство кожної з держав.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що на регіональному рівні умовно можна виокремити регіони стратегічної співпраці в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (в рамках розробки стратегій добробуту тварин МЄБ та вже існуючих міжнародних договорів): європейський – РЄ (найрозробленіший рівень регулювання в силу вже прийнятих європейських конвенцій щодо поводження з тваринами), американський, азіатсько-тихоокеанський, африканський (ще на стадії розробки Стратегії добробуту тварин), близько-східний.

Регіональні акти відзначаються більш предметним підходом до поводження з тваринами – визначається конкретна територія співробітництва, а сам акт може бути спрямований на захист певного виду тварин, що використовується людиною, від жорстокого поводження або на певний тип поводження з тваринами (використання для експериментів, використання у сільському господарстві тощо).

Серед регіональних договорів найбільше вирізняються європейські конвенції щодо поводження з тваринами, які є першими спеціальними міжнародними договорами щодо поводження з тваринами. Процес створення

зазначених конвенцій, розпочатий у 1960-ті рр., показав еволюцію підходу держав РЄ від часткового і розрізненого регулювання поводження з тваринами до системного підходу щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Прогресивність європейських конвенцій щодо поводження з тваринами доводиться високим ступенем участі держав-членів РЄ у них. Проте, на противагу варто зауважити, що пострадянські держави, включаючи Україну, нехтують підписанням та ратифікацією конвенцій, що значно знижує рівень наближення законодавства України зокрема до європейських стандартів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

2.4. Компетенція Європейського Союзу у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження

Компетенція ЄС у сфері поводження з тваринами ґрунтується на ст. 13 Договору про функціонування Європейського Союзу 2004 (Лісабонський договір, набув чинності в 2009 р), яка затверджує основні принципи формування політики Європейського Співтовариства в аграрній сфері, у сфері досліджень і т. д: «Визначаючи та реалізуючи політику Союзу в сферах сільського господарства, рибальства, транспорту, внутрішнього ринку, досліджень та технологічного розвитку і космосу, Союз та держави-члени зважають на вимоги добробуту тварин, як істот, здатних відчувати, поважаючи законодавчі або адміністративні положення, а також звичаї держав-членів, зокрема щодо релігійних обрядів, культурних традицій та регіональної спадщини». Відповідно ст. 36 зазначеного Договору, повинні застосовуватися необхідні заходи для збереження здоров'я людей, а також тварин і рослин.Тим

самим, ЄС встановлює власну компетенцію в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

У 1997 р. був прийнятий Протокол про захист і добробут тварин до Амстердамського договору (набрав чинності в 1999 р.) [203], який є попередником ст. 13 Договору і зумовлює її зміст [518]. У Протоколі вперше було вказано на те, що «тварини є істотами, що відчують», а також створено перші вимоги щодо забезпечення добробуту тварин. Але, Протокол не ставить добробут тварин на той же рівень, що й захист навколишнього природного середовища або споживчі відносини. Водночас Протокол залишає на розсуд національних урядів (за принципом субсидіарності) питання щодо певних способів забезпечення добробуту тварин (наприклад, тварин у цирках, під час змагань, полювання за участі тварин тощо) [202].

Крім положень установчих договорів, які стосуються безпосередньо поводження з тваринами, існують інші норми, закріплені в них, що також застосовуються до зазначеної сфери. Сюди входять і цілі ЄС, і принципи, що застосовуються до всіх галузей права, і порядок створення і функціонування інституцій ЄС, що грають безпосередню роль у розробці та реалізації політики ЄС у сфері поводження з тваринами.

Норми права ЄС щодо поводження з тваринами містяться в основному в Директивах. Директива є нормативно-правовим актом ЄС, що закріплює правила загального характеру, які мають юридично обов'язкову силу, і є обов'язковим для виконання на території всього ЄС. Директиви своїми нормами закріплюють мінімальні стандарти, яких слід дотримуватися, тому держави-члени ЄС можуть уживати більш суворі заходи, ніж передбачено. Залежно від предмета директиви і від правової системи конкретної держави, імплементація директиви здійснюється шляхом внесення доповнень або змін до національного права або прийняття нових законів і підзаконних актів [116, с. 54-55]. В ЄС прийняті директиви щодо ферм та утримання тварин на фермах (окремо за

різними видами тварин) [271]; директиви щодо порядку транспортування тварин [270]; існує спеціальна регламентація щодо диких тварин; організації зоопарків [258]; регламентація експериментів над тваринами [265]. Ці директиви закріплюють мінімальні стандарти щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, яких слід дотримуватися, проте держави-члени ЄС можуть застосовувати більш суворі заходи в цієї сфері. Також в директивах обов'язково зазначений термін, у який слід імплементувати директиви в національне право. Так, наприклад, Директива 2010/63/EU від 22 вересня 2010 р. щодо захисту тварин, що використовуються для наукових цілей у ч. 1 ст. 61 зазначає, що держави-члени ЄС мають до 10 листопада 2012 року прийняти і опублікувати необхідні зміни до власного законодавства, пов'язані із дією та положеннями цієї Директиви [265].

Відносно домашніх тварин директиви відсутні, а регламенти і рекомендації не охоплюють повністю всіх питань щодо поводження з домашніми тваринами, що частково усувається низкою Стратегій добробуту тварин – на 2006-2010 рр., 2010-2012 рр., 2012-2015 рр., які визначають напрями вдосконалення законодавчих і правозастосовних заходів відносно добробуту тварин у ЄС.

Значна кількість норм щодо добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження міститься у регламентах ЄС. Регламенти ЄС встановлюють правила загального характеру, що володіють прямою дією і обов'язкові для всіх суб'єктів. Регламенти спрямовані на уніфікацію вимог до держав-членів ЄС. Значна кількість регламентів вимагає створення органів або інституцій внаслідок їх імплементacji.

У березні 2010 року Європейський Парламент визнав необхідність поліпшення існуючого законодавства про добробут тварин і створення загально-європейського регулювання забезпечення добробуту тварин. У Стратегії 2012 – 2015 рр. одним із завдань було створення організаційної бази

для прийняття єдиного нормативно-правового акту ЄС про поводження з тваринами, яке було виконано тільки в 2014 р. 15 квітня 2014 р. Європейський Парламент проголосував за пропозицією Комісії ЄС за новий всеосяжний нормативно-правовий акт з охорони здоров'я тварин, який за своєю природою є регламентом – Регламент про боротьбу з хворобами тварин, що також зветься «Закон про здоров'я тварин» [300]. Це важливий крок щодо забезпечення добробуту тварин, що дозволяє сказати про прогресивний розвиток права ЄС у бік спрощення законодавства.

У Регламенті встановлюється істотна різниця між дикими тваринами і тваринами, що утримуються. Відтепер бездомні тварини більш не підпадають під категорію «диких (здичавілих) тварин», але будуть визначатися відповідно до нової категорії «тварини одомашнених видів, які не належать нікому» (ст. 70 та 80a). Це важливо, щоб покинуті і бездомні тварини не підпадали під визначення диких і не піддавалися масовому винищенню. Наприклад, собаки повинні розглядатися як домашні тварини, навіть якщо вони вже не підконтрольні людині або не належать їй [193]. Іншим важливим кроком до забезпечення благополуччя тварин у ЄС стала затверджена поправка до Закону про добробут тварин, що вимагає до січня 2018 ввести обов'язкову систему реєстрації та ідентифікації всіх собак та надання відповідної звітності. Відповідно до цього, до липня 2019 Комісія ЄС складе доповідь, ґрунтуючись на досвіді держав-членів у створенні баз даних реєстрації, а на основі доповіді будуть установлені мінімальні стандарти для системи реєстрації [192].

Також вводиться обов'язок як приватних, так і громадських власників тварин (наприклад, притулки для тварин) ідентифікувати і зареєструвати тварин як базовий принцип «відповідальності власника» (ст. 245) [300]. Нове зобов'язання зміцнить принципи відповідального володіння тваринами і створить сприятливу основу для вдосконалення правового регулювання в окремих державах.

Слід відзначити тісну співпрацю РЄ та ЄС щодо створення сприятливих умов для домашніх тварин. З цією метою 24 листопада 2006 року ЄС, РЄ та МЄБ була підписана спільна декларація «Добробут тварин в Європі: досягнення і перспективи». Декларація була прийнята за підсумками роботи міжнародного семінару, містить заклик до посилення співробітництва з усіх питань захисту тварин і покликана внести свій внесок у подолання розриву між правовими нормами із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження і їх практичною реалізацією [154].

У Декларації РЄ, МЄБ і ЄС зобов'язуються сприяти одна одній і співпрацювати з усіх питань захисту тварин – від розробки законодавства до підготовки ветеринарних фахівців та молодшого ветеринарного персоналу та підвищення інформованості населення про суспільну значимість діяльності щодо забезпечення благополуччя тварин. У документі також підкреслюється важливе значення і необхідність наукового та ветеринарного забезпечення благополуччя тварин. Крім того, Декларація містить положення про надання дієвого сприяння державам у дотриманні, розвитку і застосуванні законодавства щодо захисту тварин, а також стандартів і керівних принципів у цій галузі на національному рівні.

Таким чином, компетенція ЄС в галузі поводження з тваринами ґрунтується на ст. 13 Договору про функціонування ЄС. Система директив ЄС стосовно забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження включає директиви щодо ферм та утримання тварин на фермах (окремо за різними видами тварин); директиви щодо порядку транспортування тварин; існує спеціальна регламентація щодо диких тварин; організації зоопарків; регламентація експериментів над тваринами. Директиви ж відносно домашніх тварин не існують, а зазначені акти не охоплюють повністю всіх гостро необхідних питань, що частково усувається низкою Стратегій добробуту тварин - на 2006-2010 рр., 2010-2012 рр., 2012-2015 рр., які визначають напрями

вдосконалення законодавчих і правозастосовних заходів відносно добробуту тварин у ЄС.

Висновки до другого розділу

1. На універсальному рівні у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження діє низка міжнародних міждержавних організацій, які опосередковано забезпечують добробут тварин та їх захист від жорстокого поводження (Всесвітня організація охорони здоров'я тварин (МЕБ), ФАО, СОТ, ЮНЕП, ЮНЕСКО).

На універсальному рівні відсутні спеціальні міжнародно-правові акти, які б виражали комплексний підхід до забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Конвенції, спрямовані на охорону біорізноманіття та окремих видів тварин, не мають на меті забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, але це не виключає наявності у них окремих норм щодо захисту тварин від жорстокого поводження; одночасно напрямом регулювання є захист видів і популяцій від винищення і заборона деяких методів полювання на тварин.

Залежно від спрямованості предмета регулювання на забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, універсальні міжнародні договори щодо тварин можна розділити на три групи: 1) міжнародні договори, які стосуються забезпечення біорізноманіття і практично не стосуються забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, тобто спрямовані на охорону фауни в цілому, охорону біорізноманіття, договори, що охороняють одну популяцію (вид); 2) міжнародні договори, які опосередковано зачіпають сферу забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження та забезпечують добробут тварин та їх

захист від жорстокого поводження через положення, що забороняють жорстокі методи полювання; 3) міжнародні договори, які містять мінімальні стандарти виробництва продукції з використанням тварин, включаючи норми щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Слід зауважити, що не варто розглядати добробут тварин у широкому сенсі, включаючи до цього поняття охорону біорізноманіття і окремих видів тварин, оскільки це сучасна концепція і вона має власні принципи і підходи, які початково не були покладені до основи конвенцій щодо охорони фауни. Таким чином, ретроспективний підхід до цілей міжнародно-правових договорів щодо охорони біорізноманіття та окремих видів тварин, що мав місце у часи їх прийняття, наразі використовувати неприпустимо.

У той же час на регіональному рівні, в європейському правовому просторі, існує досить розвинена система міжнародно-правових актів у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження; тому варто зауважити, що система забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження відзначається більш розвинутим регіональним рівнем.

Внутрішньодержавний рівень імплементації міжнародно-правових норм забезпечення ДТЗЖП характеризується великою різноманітністю підходів та відсутністю єдиної практики держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

2. Окремі організації мають власні повноваження у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження: ЮНЕП, ВООЗ, СОТ, ФАО та ін. Спеціальну компетенцію у цій сфері має МЕБ, діяльність якої спрямована, у тому числі, на забезпечення добробуту тварин. Діяльність, спрямовану саме на питання поводження з тваринами, провадять деякі міжнародні неурядові організації (IFAW, WSPA).

Констатована й відсутність чіткої скоординованої політики в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на

універсальному рівні. Проекти та документи, в яких йде мова про тварин, не мають своєю метою розробку єдиних стандартів у цій сфері, добробут тварин є супровідним компонентом при розв'язанні загальних проблем. Обґрунтована необхідність створення міжнародно-правових актів з питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, і – найперше – єдиного універсального акта в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

3. Слід відзначити деякі природоохоронні конвенційні органи, які в межах своєї компетенції також забезпечують захист тварин від жорстокого поводження (наприклад, Міжнародна китобійна комісія, що контролює способи полювання на китоподібних). Деякі організації мають повноваження в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: у рамках МЕБ регулярно видається Кодекс здоров'я наземних тварин (призначений для забезпечення ветеринарно-санітарної безпеки при веденні міжнародної торгівлі наземними тваринами і тваринницькою продукцією); ЮНЕП разом з ЮНЕСКО бере активну участь у Проекті по збереженню вищих приматів; ВООЗ сприяє забезпеченню безпеки їжі, попередження зоонозів, добробуту лабораторних та експериментальних тварин. Діяльність ФАО спрямована на підвищення обізнаності щодо добробуту тварин, допомогу у складанні державних стратегій добробуту тварин, заохочення співробітництва щодо ініціатив, пов'язаних із забезпеченням добробуту тварин.

Діяльність, спрямовану саме на питання гуманного поводження з тваринами провадять деякі міжнародні неурядові організації (IFAW, WSPA, PETA), які впливають і на міждержавне співробітництво шляхом створення передумов для прийняття міжнародних актів, а також консультування урядів з окремих питань забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Документи неурядових організацій містять рекомендовані практику і стандарти.

На регіональному рівні умовно можливо виокремити регіони співпраці держав у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження (у рамках розробки стратегій добробуту тварин МЄБ та вже існуючих міжнародних договорів): європейський – (найрозробленіший рівень регулювання в силу вже прийнятих європейських конвенцій щодо поводження з тваринами), американський, азіатсько-тихоокеанський, африканський (Стратегії добробуту тварин), близько-східний. Міжнародно-правове співробітництво держав цих регіонів (окрім європейського) спрямоване виключно на збереження біорізноманіття, навіть без указівок на заборону певних методів полювання, але важливою формою є співробітництво в рамках регіональних стратегій добробуту тварин.

Серед регіональних договорів вирізняються система європейських конвенцій щодо поводження з тваринами, які є першими спеціальними міжнародними договорами у зазначеній сфері. Процес створення зазначених конвенцій, розпочатий у 1960-ті рр., показав еволюцію підходу держав РЄ від часткового і розрізненого регулювання поводження з тваринами до повноцінних міжнародних договорів щодо тварин.

Прогресивність європейських конвенцій щодо поводження з тваринами доводиться високим ступенем участі держав-членів РЄ у них. Проте на противагу варто зауважити, що пострадянські держави, включаючи Україну, нехтують підписанням та ратифікацією конвенцій, що значно знижує рівень наближення законодавства України зокрема до європейських стандартів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

4. Компетенція ЄС в галузі поводження з тваринами ґрунтується на ст. 13 Договору про функціонування ЄС. Система директив ЄС стосовно забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження яка включає директиви щодо ферм та утримання тварин на фермах (окремо за різними видами тварин); директиви щодо порядку транспортування тварин;

існує спеціальна регламентація щодо диких тварин; організації зоопарків; регламентація експериментів над тваринами. Директиви ж відносно домашніх тварин не існують, а зазначені акти не охоплюють повністю всіх гостро необхідних питань, що частково усувається низкою Стратегій добробуту тварин - на 2006-2010 рр., 2010-2012 рр., 2012-2015 рр., які визначають напрями вдосконалення законодавчих і правозастосовних заходів відносно добробуту тварин у ЄС.

Відзначається перехід права ЄС від антропоцентризму до природоорієнтованості; від розрізненості до уніфікованості в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження шляхом створення єдиного Регламенту здоров'я тварин. Право ЄС у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження представляє собою цілісну систему правових норм, що складається з норм національного права держав-членів, норм міжнародних договорів та уніфікованих норм права ЄС.

5. З урахування екологізації міжнародного права та природоцентричного підходу у міжнародному праві навколишнього середовища при розробці нових договорів (як універсальних, так і регіональних) необхідно враховувати не тільки мету – охорону біорізноманіття, але й забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

РОЗДІЛ 3.

СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЗАХИСТУ ЇХ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ

3.1. Правове регулювання забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження

Проблема забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин першочергово з'явилася на порядку денному неурядових організацій в Європі, а потім знайшла своє відображення на рівні національного законодавства, документах РЄ та ЄС. Поява нових суспільних відносин щодо забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин породила необхідність їх правового регулювання.

При розробці правових актів щодо поводження з сільськогосподарськими тваринами постало питання про необхідність урегулювання поводження з сільськогосподарськими тваринами на кожному з етапів їх життя: розведення, утримання, перевезення, забій [376]. Тому обґрунтовано було розробити низку договорів щодо поводження з сільськогосподарськими тваринами під час їх розведення та утримання (Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей (що утримуються на фермах) 1976 р.), перевезення (Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р. та Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень (переглянута) 2003 р.), забою (Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій 1979 р.).

В європейських конвенціях щодо поводження з тваринами встановлені обов'язкові для дотримання норми щодо площі, вентиляції та санітарії транспортних засобів, годування та надання їм ветеринарної допомоги під час

міжнародних перевезень. Установлені механізми захисту шляхом запобігання стражданню, які можуть бути зумовлені неналежним утриманням або доглядом, та сприяння уніфікації технології забою тварин і застосування гуманних методів забою [37].

У рамках даного дослідження доцільно окремо розглянути правове регулювання поведінки з сільськогосподарськими тваринами під час розведення, утримання та забою, питання ж правового регулювання перевезення тварин будуть висвітлені у параграфі 3.4, оскільки ці норми складають окрему групу.

Отже, основу правового регулювання забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження під час розведення та утримання, забою складають Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей (що утримуються на фермах) 1976 р., Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій 1979 р.

Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей (що утримуються на фермах) 1976 р. поширюється на тварин, що розводяться або утримуються для виробництва продуктів харчування, вовни, шкіри або хутра чи для інших цілей сільського господарства (ст. 1). Конвенція закликає уникати завдання тваринам непотрібних страждань або травм, а також забезпечити їм нормальні умови життя, включаючи життєвий простір, харчування та піклування (ст. ст. 3, 4). Для забезпечення добробуту тварин, Конвенція накладає на сторони зобов'язання перевіряти здоров'я тварин, а також контролювати стан технічного обладнання, що використовуються в інтенсивних сільських господарствах (ст. 2) [40].

Безпосереднє значення для забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження мають статті 1-7 Конвенції. Стаття 1 містить необхідні визначення, зокрема,

інтенсивного тваринництва. Стаття 3 встановлює принципи, які стосуються особливо важливих аспектів добробуту тварин. Комітет намагався виробити принципи, які були б досить точними, щоб уникнути вільної їх інтерпретації, але досить широкими, щоб застосовуватися для різних потреб. Основна ідея, що у них міститься – уникнення непотрібного страждання або травмування тварини, забезпечення умов відповідно до фізіологічних та етологічних потреб окремих тварин. Ці положення були задумані як керівних принципів для подальшої розробки рекомендацій Постійного комітету [308].

Конвенцією створюється Постійний комітет (ст. 8), який стежить за її виконанням сторонами-учасниками. Комітет відповідає за розробку і прийняття рекомендацій країнами-учасницями Конвенції, робить консультативні висновки, сприяє дружньому врегулюванню будь-яких проблем, які можуть виникнути між учасниками Конвенції щодо імплементації її положень, та представляє в Комітет Міністрів РЄ доповідь про свою роботу (ст. 9, 10, 13).

Діяльність Постійного комітету відображена у численних рекомендаціях [432] – щодо свиней [426], щодо пушних звірів [425], щодо крупної рогатої худоби [424] та інших. Усі ці рекомендації містять біологічні характеристики виду тварин, якому присвячені, особливості розведення та догляду, ветеринарного обслуговування, забою. Особливістю цих рекомендацій є те, що вони є своєрідним доповненням Конвенції і є обов'язковими для Сторін Конвенції.

Проте, навіть за наявності договору щодо правового регулювання розведення та утримання сільськогосподарських тварин, неможливо оминати увагою і такий аспект поводження з сільськогосподарськими тваринами, як їх забій для отримання м'яса, хутра, шкіри тощо. Основу правового регулювання поводження з сільськогосподарськими тваринами під час забою складає Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій 1979 р., що має

на меті гармонізувати методи забою тварин в Європі і зробити їх більш гуманними [307].

Перший блок положень Конвенції накладає ряд зобов'язань, що стосуються поводження з тваринами на бійнях: використання необхідного обладнання для розвантаження тварин; недопущення жорстокого або знущального поводження з тваринами, зокрема, недопущення ударів по найчутливішим частинам їх тіла; наявність загонів і догляду за тваринами, які не підлягають забою відразу ж по прибуттю на бійню; відповідне облаштування боєнь. Що стосується самої операції забою, то Конвенція передбачає необхідність спочатку оглушити тварину і тільки потім знекровлювати її.

Забій великої худоби повинен здійснюватися за допомогою пістолета (інструменту, який завдає удар або проникає в мозок), електронаркозу або газу. Використання сокири, молотка або кинджала забороняється. Крім того, великих тварин до їх забою не можна підвішувати, як не можна і обмежувати їх рух. Коли допускаються виключення з правил (ритуальний забій, надзвичайний забій, забій птиці, кролів тощо), забій повинен здійснюватися таким чином, щоб не допустити надмірного страждання тварин [529]. Ці останні положення Конвенції стосуються в рівній мірі забою в місцях, які не є бійнями [307].

Однак європейські конвенції щодо поводження з тваринами не є виключним регулюванням забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження у європейському правовому просторі. Окремий шар складають норми права ЄС щодо забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження, які містяться у директивах та регламентах.

ЄС виступає стороною вище зазначених європейських конвенцій щодо поводження з тваринами. Саме тому основні норми європейського права щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження ґрунтуються на положеннях європейських конвенцій щодо поводження з

тваринами. Право ЄС щодо умов добробуту сільськогосподарських тварин установлює мінімальні стандарти.

Особливі правила застосовуються до розведення та утримання таких тварин, як кури-несучки; бройлери; велика худоба; свині [275; 259]. Держави-члени ЄС мають гарантувати умови, відповідно до яких тварини будуть розводитися та утримуватися з урахуванням їх виду і рівня розвитку, адаптації та доместикації, зважаючи на їх фізіологічні та етологічні потреби.

У 1998 р. була прийнята Директива 98/58/ЄС щодо захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей [275], яка встановила загальні правила поводження з тваринами всіх видів, що утримуються для виробництва харчових продуктів, вовни, шкіри, хутра або інших цілей сільського господарства. Дані правила засновані на положеннях Європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р.

Зазначена Директива містить нормативне визначення сільськогосподарської тварини – це будь-яка тварина (включаючи риб, рептилій і амфібій), яка розводиться або утримується для виробництва харчових продуктів, вовни, шкіри, хутра або інших сільськогосподарських потреб.

Директива 98/58/ЄС відображає в першу чергу п'ять основних свобод, схвалених Радою з добробуту сільськогосподарських тварин (Farm Animal Welfare Council):

1. Свободу від голоду і спраги – шляхом надання доступу до води і їжі, які підтримують здоров'я і активність.
2. Свободу від дискомфорту – шляхом надання відповідного середовища, включаючи житло і місце для сну і відпочинку.
3. Свободу від болю, травм або хвороби – шляхом превентивних заходів або ранньої діагностики та лікування.

4. Свободу природної поведінки – шляхом надання достатнього місця, відповідних сприятливих умов, а також контакту з іншими представниками виду.

5. Свободу від страху і стресу – шляхом забезпечення відповідних умов і поводження, яке виключає психологічні страждання тварини [528].

Таким чином, Директива 98/58/ЕС установлює базові вимоги до утримання сільськогосподарських тварин узагалі, не деталізуючи це питання для кожного виду. Норми Директиви успішно доповнюються положеннями інших директив ЄС, а також урахуванню підлягають імplementовані з права РЄ норми (зокрема, положення Європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах, 1976 р.).

Директива 1999/74/ЕС про встановлення мінімальних стандартів утримання курей-несучок, прийнята в 1999 році, установила відмінність між типами утримання курей-несучок [259]. Це невідосконалені клітки (простір менше 550 см² були заборонені з 1 січня 2012 р. Регламентом ЄС № 806/2003 від 14 квітня 2003 р. [448], а залишаються у використанні удосконалені клітки, де кури-несучки розміщуються принаймні на 750 см²; альтернативні системи, де щільність посадки не перевищує 9 курей-несучок на квадратний метр.

Яка би система не використовувалася, місце має вміщувати гніздо і так званий корисний простір, а також необмежений доступ до годівниці. Директива також передбачає, що вся продукція повинна бути зареєстрована компетентними органами в державах-членах і мати своє власне маркування, яке можна використовувати для з'ясування походження продукту. Отже, з огляду Директиви видно, що першочергове її завдання – це закріплення ветеринарних стандартів утримання курей-несучок, але, безсумнівно, що другим завданням (і, можливо, навіть і рівноцінним) є доповнення системи регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в ЄС [209].

Директива 2007/43/ЕС від 28 червня 2007 установлює мінімальні правила утримання курей для виробництва м'яса [261]. Даний документ спрямований на скорочення переповненості ферм шляхом установлення максимальної щільності посадки та забезпечення захисту тварин, указавши конкретні вимоги, такі як освітлення, підстилки, годування та вентиляція. Правила, встановлені Директивою, повинні приділяти особливу увагу питанням добробуту тварин при системі інтенсивного розведення. Указана Директива була створена за пропозицією Європейської Комісії, яка ґрунтувалася на консультаціях із зацікавленими сторонами та експертами держав-членів і на думці Наукового комітету з охорони здоров'я і добробуту тварин [512].

Директива 2008/119/ЕС з поправками [262] з 1 січня 2007 року забороняє використання обмежених індивідуальних загонів для худоби віком більше восьми тижнів. Директива, серед іншого, установлює мінімальні розміри індивідуальних загонів для крупної рогатої худоби, що міститься в групах, розміщення відповідно до фізіологічних потреб.

Директива 2008/120/ЕС вносить зміни до Директиви 91/630/ЕС, 2001/88 і 2001/93 [263], установлює мінімальні стандарти забезпечення добробуту свиней і захисту їх від жорстокого поводження і спрямована, зокрема, на: заборону використання індивідуальних загонів для вагітних свиноматок і підсвинків у період, починаючи з 4 тижнів і до 1 тижня до очікуваного часу опоросу, а також використання прив'язі; поліпшення якості життєвого простору; установлення високого рівня підготовки і компетентності з питань соціального забезпечення для скотарів і відповідального персоналу; створення запитів на нові наукові рекомендації щодо деяких питань свинарства, як організаційних, так і ветеринарних чи сільськогосподарських.

Постійний ветеринарний комітет [432] підтримав пропозицію Комісії, спрямовану на створення більш досконалих стандартів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що стосуються наступних

питань: вимоги до освітлення і максимального рівню шуму; постійний доступ до життєво необхідних ресурсів; додаткові обмеження на нанесення каліцтв свиням тощо. Держави-члени ЄС повинні застосовувати нові вимоги з 2008 р.

Дещо інша регламентація в ЄС представлена для забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин під час їх перевезення (транспортування). Перша Директива у зазначеній галузі була прийнята в 1977 р. [266] одразу після прийняття першої Директиви щодо захисту тварин в 1974 р. Сучасні (діючі) документи були прийняті в 1991 і в 1995 рр. Сьогодні регулювання забезпечення добробуту тварин під час перевезення здійснює Директива 91/628/ЕЕС [270] з поправками Директиви 95/29/ЕС [274]. Доповнення і деталізація Директив здійснена Регламентами ЕС 97/1255 [445], 98/411 [453] та 2005/1 [451].

Директива 91/628/ЕЕС затвердила правила перевезення тварин з метою усунення перешкод торгівлі тваринами і безперебійній роботі ринкових механізмів, а також забезпечення належного рівня захисту тварин, залучених до даного процесу. Директива 95/29/ЕС внесла деякі поправки, наприклад, про відповідальність перевізника за умови перевезення тварини, про складання «плану маршруту» для довгих дистанцій перевезення і т. д.

З 2005 року одним із ключових показників сталого ведення сільського господарства є добробут тварин. ЄС закликає приватні компанії-виробників продуктів харчування брати участь у розробці ініціатив щодо вироблення методів підтримки добробуту тварин і в програмах з поліпшення ситуації в тих країнах і / або регіонах, де вони отримують, переробляють і продають продукти тваринного походження [294]. Методи підтримки добробуту тварин повинні бути спрямовані на такі проблеми, як умови утримання, гігієна, годування і якість корму, контроль здоров'я і система прийняття антибіотиків, забезпечення водою, нанесення каліцтв, транспортування, практика забою та оперативний контроль.

Метод контролю та покращення добробуту тварин повинен спиратися на п'ять так званих «свобод»: свобода від спраги, голоду і неякісного харчування; свобода від дискомфорту; свобода від болю, каліцтв і хвороб; свобода поводитися відповідно до загальноприйнятих норм; свобода від страху і страждань.

Сьогодні розробляються критерії добробуту тварин у програмах сталого ресурсозабезпечення, які ґрунтуються на досвіді програми сталого сільського господарства і враховують особливості регіонального сприйняття і обсяг пропозиції [309]. Програми впровадження практики добробуту тварин можуть бути засновані на добровільно прийнятих галузевих стандартах та/або на стандартах, розроблюваних профільними організаціями/інституціями.

Регламент ЄС 1/2005 про захист тварин під час перевезення та супутніх дій [451] охоплює існуючі правила ЄС про перевезення тварин, визначення відповідальності всіх учасників транспортного ланцюжка, для ефективного забезпечення дотримання правил. Акт пропонує більш ефективні інструменти контролю, наприклад, перевірку транспортних засобів через супутник з 2007 року, і більш суворі правила для поїздок, що тривають більше 8 годин, в тому числі значної модернізації стандартів для транспортних засобів. Проте варто знову згадати, що Регламент не носить обов'язкового характеру, що означає лише те, що держави можуть орієнтуватися на даний документ не імплементуючи його у власне право.

Правові акти ЄС про забій тварин прагнуть звести до мінімуму біль і страждання тварин шляхом використання затвердженого методу оглушення, на основі наукових знань і практичного досвіду.

У 2009 році ЄС прийняв новий Регламент № 1099/2009 про захист тварин під час забою [452]. Він застосовується з 1 січня 2013 року. Однак даний документ не спростовує дію Директиви 93/119/ЄС від 22 грудня 1993 року про захист тварин під час забою або умертвіння [273].

Директива вперше закріпила необхідність встановлення загальних мінімальних стандартів захисту тварин під час забою або умертвіння з метою забезпечення раціонального розвитку виробництва і сприяння внутрішнього ринку продуктів тваринного походження. Директива також стверджує, що під час забою або умертвіння тварин слід уникати заподіяння будь-яких необґрунтованих болю і страждань.

Директива встановила деякі вимоги до забою або умертвіння: по можливості уникнути болю або страждань тварини; забій допомогою оглушення; особи, залучені до процесу забою або умертвіння, повинні володіти знаннями та навичками для гуманного виконання даного завдання; в процесі забою повинні використовуватися тільки дозволені (в тому числі і безпосередньо в державі-члені) методи, а особи, що здійснюють забій – володіти ліцензією (дозволом) на даний вид діяльності.

Таким чином правове регулювання забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження здійснюється у декількох напрямках:

- забезпечення гуманних умов розведення та утримання тварин;
- забезпечення умов перевезення, відповідних виду тварин;
- гуманізація забою сільськогосподарських тварин.

У конвенції РЄ щодо поводження з тваринами покращення добробуту сільськогосподарських тварин спирається на п'ять основних «свобод»: свобода від спраги, голоду і неякісного харчування; свобода від дискомфорту; свобода від болю, каліцтв і хвороб; свобода поводитися відповідно до загальноприйнятих норм; свобода від страху і страждань.

ЄС установлює мінімальні стандарти щодо забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин. Для кожного виду сільськогосподарських тварин також установлюються окремі правила утримання, розведення та забою. Національні уряди можуть прийняти більш суворі правила за умови, що вони

сумісні з положеннями Установчих договорів та інших (в т.ч. спеціальних) актів ЄС. При розробці національного законодавства з питань добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження обов'язково враховуються міжнародні стандарти, встановлені, наприклад, Кодексом здоров'я наземних тварин МЕБ.

Узагалі варто наголосити на існуванні цілісного механізму правового регулювання забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин та захисту їх від жорстокого поводження у ЄС, який включає норми міжнародних договорів, права ЄС і рекомендаційних актів, дія яких для кожної держави закріплюється імплементацією цих положень у національному праві.

3.2. Правове регулювання забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження

Одним з основних напрямів поводження з тваринами в європейському правовому просторі є забезпечення добробуту домашніх тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Забезпечення гуманного поводження з домашніми тваринами є особливістю співробітництва європейських держав, оскільки результатом його є існування унікального міжнародного договору, який увібрав в себе норми вже прийнятих раніше конвенцій щодо поводження з тваринами і заклав основи поводження з тваринами, які наближені до людини більше за інших – Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. Утім, існування вказаного договору не виключає наявності правових актів ЄС, який не є стороною цієї конвенції, і фактично покладає питання правового регулювання поводження з домашніми тваринами на держави-члени.

Отже, система забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження ґрунтується на Європейській конвенції про захист домашніх тварин 1987 р., яка є інструментом впливу на специфічний вид

суспільних відносин – відносин індивідів і суспільства, що виникають з приводу утримання домашніх тварин та поводження з ними, відносини з приводу порядку їх змісту, прав на них тощо [304]. Ця особливість обумовлює спрямованість дії норм Конвенції та їх характер. Зокрема, слід звернути увагу на те, що Конвенція, хоча і спрямована на захист домашніх тварин від жорстокого поводження, проте, містить значну кількість норм про поводження з тваринами, їх зміст і розведення, комерційні операції і т. д. Разом з тим, зазначимо, що норми Конвенції корелюють з положеннями інших міжнародних договорів, і в першу чергу з раніше прийнятими конвенціями.

Конвенція 1987 р. спрямована на захист домашніх тварин, до яких, згідно ст. 1, належать: тварини, які постійно перебувають з людиною і зазвичай живуть з нею за її місцем проживання; тварини, що призначаються для цієї мети; тварини, призначені для розведення; бездомні тварини і перше покоління тварин, народжених від бездомних тварин.

Виключаються з цього визначення, наприклад, тварини, утримувані для виробництва їжі, вовни, шкіри і т.д. або для інших цілей, тварини, що містяться в зоопарках і цирках, тварини, призначені для експериментів або інших наукових цілей [523, с. 12]. Дане обмеження пов'язане з дією раніше прийнятих спеціальних конвенцій – Європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р. (щодо тварин, призначених для виробництва продуктів харчування, вовни, шкіри тощо), Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р. (щодо тварин, призначених для експериментів і т.д.).

Вважається, що виключення диких тварин зі сфери дії Конвенції 1987 р. може розцінюватися як визнання неможливості утримання цих тварин як домашніх. З іншого боку, видається, що виключення одомашнених диких тварин може створити значну прогалину в правовому регулюванні, і ці тварини не будуть захищені, оскільки на них не будуть поширюватися положення про

захист ані домашніх, ані диких тварин. Тому, у відповідних статтях Конвенції (ч. 2 ст. 2, ст. 4, ст. 14) передбачаються певні гарантії щодо диких тварин, що утримуються в домашніх умовах [304].

Крім того, Конвенція визначає і розвиває основні положення, які складають формулу «людина несе моральне зобов'язання поважати всі живі істоти», і сприяє формуванню відносин, що забезпечують гуманне співіснування людини і тварин, що включають:

1) формування відповідного суспільної свідомості, виробленню стійких установок і стереотипів поведінки, розвиток наукових концепцій, громадських рухів з захисту тварин;

2) створення певної нормативної компоненти, що включає норми моралі, релігії, звичаїв і права;

3) становлення інституційної складової, як у вигляді державних і муніципальних інституцій, так і громадських зоозахисних організацій [83].

Загальні зобов'язання держав-сторін Конвенції 1987 р. сформульовані в ст. 2 Конвенції, згідно з якою сторони Конвенції зобов'язуються вживати заходів для реалізації її положень щодо:

а) домашніх тварин, які утримуються приватними або юридичними особами в домашньому господарстві або будь-якій установі для торгівлі, комерційного розведення і утримання, а також у притулках для тварин.

б) те ж стосується до бездомних тварин.

Обумовлюється, що сторони Конвенції 1987 р. можуть вживати більш суворі заходи по захисту домашніх тварин. Слід указати, що загальні зобов'язання сторін Конвенції 1987 р. необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з конкретними зобов'язаннями, перерахованими в окремих статтях Конвенції, принципами і цілями Конвенції, а також механізмом реалізації Конвенції 1987 р.

Окремо варто вказати на конкретні зобов'язання держав, які вони приймають на себе відповідно до положень Конвенції 1987 р. Це зобов'язання, що стосуються прав та обов'язків осіб, які утримують домашніх тварин, як то: регламентація придбання та утримання тварини, дресирування, комерційного розведення і торгівлі тваринами; охорона добробуту і здоров'я домашніх тварин – порядок проведення виставок та інших розважальних заходів за участю домашніх тварин, проведення хірургічних операцій і приспання.

Слід зазначити, що норми Конвенції 1987 р. мають рамковий характер, описують загальний механізм дії. Наприклад, Конвенція 1987 р. передбачає порядок створення притулків для тварин, як один з важливих способів захисту бездомних тварин. Однак деталізація цього порядку покладається на національне законодавство сторін Конвенції. Іншим прикладом можуть служити передбачені статтею 14 Конвенції 1987 р. інформаційні та освітні програми, визначення вмісту яких покладається на розсуд держав-членів Конвенції.

Однак Конвенція 1987 р. містить досить чіткі приписи щодо:

А) необхідності дресирування домашніх тварин для будь-яких комерційних цілей або для змагань тільки особами, що мають відповідні знання та навички;

Б) необхідності перешкоджати: передачі домашніх тварин особам молодше 16 років без згоди їх батьків або осіб, які їх замінюють; врученню домашніх тварин в якості призів, нагород чи премій; незапланованого розмноження домашніх тварин;

В) можливим негативним наслідкам для здоров'я і нормального існування диких тварин, якщо вони були придбані або утримуються як домашні;

Г) ризику безвідповідального придбання домашніх тварин, що веде до збільшення числа покинутих тварин.

Частина 3 статті 2 Конвенції 1987 р. закріплює положення, згідно з яким держави-учасники Конвенції, з одного боку, приймають національне законодавство щодо захисту домашніх тварин, а з іншого – розширюють застосування різних інструментів захисту тварин, які містяться як у Конвенції, так і в інших актах.

Конвенція поширюється на держави-члени РЄ, які її підписали і ратифікували. Стаття 20 Конвенції 1987 містить пряму вказівку на просторову сферу дії. У Конвенції говориться, що кожна держава при підписанні Конвенції або передачі ратифікаційних грамот управі позначити власні території, на яких буде діяти дана Конвенція. Також будь-яка держава-підписант може надалі змінити територію дії Конвенції 1987 р. у рамках своєї державної території шляхом повідомлення про це Генерального Секретаря РЄ [304].

Згідно ст. 18 Конвенції, вона набирає чинності в перший день місяця через шість місяців після прийняття її чотирма державами-членами РЄ. Конвенція набула чинності 1 травня 1992 року.

При підписанні Конвенції першими державами було прийнято рішення про відсутність необхідності створення спеціального міжурядового органу для контролю за виконанням норм Конвенції [304]. Було прийнято рішення про періодичне проведення консультацій сторін в рамках уже існуючих органів та інституцій ЄС.

На сьогоднішній день було проведено кілька консультацій і публічних досліджень (наприклад, у березні 2006 р.), з метою з'ясування думки громадськості про прийняті та очікуваних заходи щодо поліпшення добробуту тварин. Також у 2006 році Європейська Комісія схвалила План дій (Стратегію) щодо захисту і добробуту тварин на 2006 - 2010 рр., що окреслює стратегічні пріоритети і майбутні дії, а також дії з урахуванням політики добробуту тварин у ЄС. У 2010 році була проведена переоцінка Плану дій із залученням зовнішніх експертів, у результаті чого був зроблений висновок про розширення

залучення до консультацій про добробут тварин більш широких кіл громадськості.

Стаття 15 Конвенції передбачає організацію багатосторонніх нарад підписантів протягом 5 років з часу набуття чинності Конвенцією і кожні п'ять після цього, і в будь-якому випадку, коли б не вимагало більшість представників, Сторони зобов'язані «проводити багатосторонні наради в РЄ з метою перевірки виконання Конвенції та доцільності коригування або розширення будь-якого положень. Ці наради повинні проходити під час зустрічей, що скликаються Генеральним секретарем РЄ.

Кожна Сторона має право призначити представника для участі в цих нарадах. Будь-який член РЄ, що не підписав Конвенцію, має право посилати спостерігача на ці наради. Після кожної наради Сторони зобов'язані надати на розгляд Комітету Міністрів РЄ звіт про нараду і дію Конвенції». Наприклад, 7 - 10 березня 1995 р. була проведена одна з найзначущих багатосторонніх консультацій, в результаті якої було прийнято низку Резолюцій про сприяння гармонізації та імплементації положень Конвенції [466]. На Консультації були запрошені спостерігачі країн Центральної та Східної Європи – Литви, Латвії та Естонії, які висловили бажання приєднатися до числа держав-членів Конвенції [457].

Європейську конвенцію про захист домашніх тварин 1987 р. поділяють на три логічні частини: Преамбула; Положення по суті (статті 1 - 14); Оперативні положення (статті 15 - 23). Положення по суті (ст.ст. 1-14) можна назвати декларативними, оскільки вони не наказують конкретних зобов'язань, а лише вказують на загальні механізми захисту домашніх тварин. Однак, при цьому дані положення створюють юридичну основу для прийняття актів різних рівнів (регіонального, національного), що стосуються захисту домашніх тварин від жорстокого поводження.

Оперативні положення (ст. ст. 15-23) більш конкретні і розглядають механізми реалізації самої Конвенції 1987 р., її імплементації та інших процедур. Дані положення створюють чітко визначений механізм реалізації дії Конвенції, і разом з тим закріплюють загальні зобов'язання держав у сфері реалізації декларативної частини Конвенції.

Конвенція 1987 р. закріплює принципи добробуту тварин (ст. 3) – неспричинення непотрібного болю, страждань або шкоди і заборона залишати тварину. Дане положення безпосередньо впливає на прийняття національного законодавства, яке повинно деталізувати принцип добробуту тварин і створити механізм його безпосередньої реалізації в умовах конкретної держави. До цього ж зобов'язання слід віднести і правило, згідно з яким особа, яка утримує домашню тварину, має забезпечити їй місце житла і турботу з урахуванням природних потреб тварини (ст. 4), тобто реалізувати принцип добробуту тварини за допомогою національного законодавства в конкретних умовах, створених окремою державою [203].

Стаття 11 Конвенції 1987 р. визначає умови, за яких допускається умертвіння тварин і містить перелік заборонених способів. Дане положення сприяє гуманізації законодавства держав-учасниць Конвенції.

Особливої уваги заслуговують ст.ст. 12 і 13, що передбачають заходи щодо захисту безпритульних тварин. Дані норми створюють правові основи для проведення комплексу заходів щодо зниження чисельності безпритульних тварин та умови забезпечення ідентифікації цих тварин. Ці положення Конвенції одними з перших отримали своє застосування, оскільки в ряді європейських держав зберігалася тенденція до появи бездомних тварин та їх неконтрольованого поширення. Саме тому заходи з регулювання чисельності безпритульних тварин одними з перших отримали свою деталізацію в національному праві держав-членів Конвенції.

Таким чином, Конвенція 1987 р. спрямована на забезпечення добробуту тварин, що утримуються в домашніх умовах, шляхом закріплення мінімальних правових стандартів у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Конвенція визначає базові положення для системи національного законодавства про домашніх тварин, що повинні стати основними принципами добробуту тварин [21, с. 4-6].

Згідно Установчих договорів до компетенції ЄС не належить регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, як і не використовується поняття «домашня тварина». Регулювання сфери забезпечення добробуту домашніх тварин та їх захисту від жорстокого поводження покладено безпосередньо на держави-члени ЄС, тобто, по суті, домашні тварини виключені зі сфери регулювання ЄС

Більш того, Конвенція 1987 р. є єдиною конвенцією щодо поводження з тваринами, де ЄС не виступає стороною. Отже, це фактично вилучає домашніх тварин зі сфери регулювання ЄС.

Однак, незважаючи на відсутність єдиного документа, що визначає умови забезпечення добробуту домашніх тварин та їх захисту від жорстокого поводження, ЄС урегулював окремі важливі питання, видавши по ним кілька рішень і регламентів (які не є загальнообов'язковими, але представляють собою своєрідний орієнтир для держав-членів ЄС).

Основним документом, виданим ЄС щодо домашніх тварин, є Регламент 998/2003 від 26 травня 2003 року про вимоги до здоров'я тварин, застосовувані до некомерційного переміщення домашніх тварин [450].

Зазначений документ установлює вимоги до здоров'я домашніх тварин, що переміщуються в некомерційних цілях в межах ЄС, а також закріплює стандарт для некомерційного ввезення тварин із третіх держав. У цьому акті мова йде про вичерпний перелік тварин: собаки; кішки; тхори; безхребетні (крім бджіл і ракоподібних); декоративні тропічні риби; земноводні; рептилії;

птиці (крім домашньої птиці, відповідно до Директив 2009/158/ЄС та 92/65/ЄЕС); гризуни; домашні кролі.

Кішки, собаки і тхори повинні бути ідентифіковані за допомогою електронного чіпа (транспондер) або чітко читабельним татуюванням. Транспондер уже визнаний єдино правильним засобом ідентифікації в Ірландії, на Мальті та у Сполученому Королівстві.

Тваринам, що супроводжують їх власника в рамках ЄС, повинен видаватися паспорт, який оформлюється ветеринарним лікарем, уповноваженим на це компетентним органом держави походження тварини. Паспорт тварини покликаний засвідчити, що тварина відповідає вимогам до здоров'я, закріпленим указаним Регламентом, а також у деяких випадках і додатковим вимогам, що висуваються безпосередньо державами.

Ввезення тварини на територію держави-члена ЄС можливе за виконання трьох обов'язкових умов:

1. Тварина повинна бути ідентифікована (транспондер або татуювання);
2. Тварину має бути належним чином вакциновано від сказу;
3. Тварина має пройти (у разі необхідності) деякі профілактичні заходи з охорони здоров'я від інших захворювань, ніж сказ.

ЄС забороняє торгівлю котячим і собачим хутром, у тому числі його експорт та імпорт. Для цього вводяться відповідні заходи, наприклад, прийняття Регламенту 1523/2007 від 11 грудня 2007 року про заборону випуску на ринок, експорту та імпорту хутра кішок і собак і продуктів, які містять це хутро [446].

Відповідно до даного документа, з 31 грудня 2008 року забороняється реалізація хутра кішок і собак, імпорт і експорт продуктів з хутра кішок і собак. Виняток може бути зроблено тільки для освітніх цілей або таксидермії.

Держави-члени ЄС повинні інформувати Комісію про аналітичні методи визначення походження хутра (наприклад, мас-спектрометрії). Комісія може самостійно призначити методи, які використовуватимуться в даній сфері.

Таким чином, ЄС щодо домашніх тварин повністю покладається на внутрішнє право держав, за винятком лише питань транспортування, ветеринарного контролю домашніх тварин, торгівлі, у тому числі й екзотичними видами. Усі інші аспекти добробуту домашніх тварин та їх захисту від жорстокого поводження розглядаються в рамках національного законодавства держав-членів ЄС.

Система забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження ґрунтується на Європейській конвенції про захист домашніх тварин 1987 р., яка є інструментом впливу на специфічний вид суспільних відносин – відносин індивідів і суспільства, що виникають з приводу утримання домашніх тварин та поводження з ними, відносини з приводу порядку їх змісту, прав на них тощо.

Конвенція сприяла запровадженню у державах-членах РЄ нової концепції поводження з тваринами, яка враховує їхні природні потреби, ґрунтується на цінності їхнього життя, забезпеченні добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Норми Конвенції регулюють поводження із тваринами, їх розведення, комерційні операції щодо тварин тощо.

Сфера забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження в РЄ вирізняється тим, що вперше на міжнародному рівні порушує питання про права тварин, забезпечення їм гідних умов існування, дотримання природних прав тварин.

Забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження не належить до компетенції ЄС, а покладено безпосередньо на держави-члени ЄС. Проте ЄС встановлює декілька обов'язкових вимог, що

мають бути відображені у національному законодавстві: ідентифікація тварин, умови перевезення, торгівлі.

3.3. Правове регулювання забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження

Безпосереднього регулювання забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження у РЄ немає, проте значну роль відіграють Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р. та Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р., Конвенція про збереження тваринного світу і природного середовища існування в Європі 1979 р. Але ці договори не охоплюють усіх аспектів забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження у РЄ.

Конвенція про збереження тваринного світу і природного середовища існування в Європі 1979 р. [255] забезпечує охорону дикої фауни і флори і середовищ існування. Особливу увагу документ приділяє захисту тих видів фауни і флори, включаючи мігруючі, які зазнають серйозного винищення і яким загрожує зникнення. Ці види перераховані в Додатках до Конвенції.

Проте, як видно із характеристики Конвенції 1979 р., її дія спрямована на збереження біорізноманіття, майже залишаючи поза увагою забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Лише ст. 6 Конвенції 1979 р. передбачає необхідність вжиття заходів державами-членами РЄ щодо заборони навмисного відлову й утримання і навмисного вбивства диких тварин. Проте, це єдине положення, що непрямо стосується забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Згідно Європейської конвенції про захист тварин під час перевезення 1968 р., до перевезення диких тварин застосовуються ті ж самі положення, що й до інших тварин. Однак, у ст. 43 Конвенції 1968 р. міститься застереження, що дикі «тварини повинні перевозитися тільки у відповідним чином сконструйованих транспортних засобах або контейнерах, на яких при необхідності має бути зазначено, що в них дикі тварини... Крім того, мають бути чіткі письмові інструкції щодо годування, подачі води і особливого догляду» [295].

Ст. 11 (ч. 2) Європейської конвенції про захист тварин під час перевезення 2003 р. (переглянутої) містить припис щодо того, аби зменшити стрес [535] (тобто шкоду, що завдається добробуту диких тварин) під час перевезення, має бути взята до уваги потреба диких тварин у пристосування до транспорту до початку перевезення [296]. Це положення аналогічне ст. 7.2.3, 7.3.3 Кодексу здоров'я наземних тварин, де також наголошується на необхідності запобігання стресу [диких] тварин під час перевезення [494].

У 1995 р. РЄ прийняла Резолюцію про утримання диких тварин як домашніх [466] у рамках багатосторонніх консультацій сторін Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. (згідно ст. 15). Однак, деяка частина держав-членів РЄ ще досі не підписала цю Резолюцію і не адаптувала власне законодавство до її положень [537].

Резолюція складається з преамбули та 5 статей. Ст. 1 закріплює необхідність розміщення і утримання тварини згідно її фізіологічних та поведінкових потреб. Ст. 2 деталізує це положення, вказуючи на умови, що мають бути дотримані: 1) у місці утримання тварини має бути достатньо простору для потреб тварини (руху, відпочинку тощо); 2) доцільне розширення простору за рахунок створення умов для потреб тварини (риття, купання, занурення тощо); 3) забезпечення можливості «соціальної» поведінки; 4) забезпечення відповідних кліматичних умов.

Встановлюються вимоги до осіб, які утримують диких тварин як домашніх (ст. 3). Зокрема, особа, що утримує дику тварину, має володіти відповідними знаннями та навичками для задоволення потреб тварини під час утримання. Ст. 4 наголошує на необхідності заходів запобігання втечі тварини, але не деталізує які саме (це створює своєрідну «лазівку» для недобросовісних утримувачів диких тварин, оскільки тим самим вони вільні використовувати будь-які методи запобігання втечі тварини, що може стати і жорстоким поводженням з твариною). Також звертається увага на можливу загрозу для людського здоров'я та безпеки з боку диких тварин (ст. 5), проте, також не вказується як цього можна уникнути.

Таким чином, серед численних договорів РЄ увагу до забезпечення добробуту диких тварин та їх захисту від жорстокого поводження привертають лише Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р. (та переглянута у 2003 р.), Європейська конвенція про захист домашніх тварин (у рамках Резолюції про утримання диких тварин як домашніх 1995 р.), Конвенція про збереження тваринного світу і природного середовища існування в Європі 1979 р. (через забезпечення збереження біорізноманіття, що не виключає і спрямованості на захист тварин від жорстокого поводження). Проте, ці договори лише непрямо стосуються забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що дозволяє констатувати відсутність міжнародного договору в рамках РЄ, який би прямо регулював забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження, а також, можливо, консолідував би окремі норми, які містяться в універсальних міжнародних договорах щодо охорони біорізноманіття, сторонами яких є держави-члени РЄ.

ЄС як сторона бере участь у міжнародних договорах, спрямованих на охорону біорізноманіття, зокрема, у CITES (Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення

1973 р.), яка забороняє жорстоке поводження з дикими тваринами під час полювання, відлову, транспортування тварин під час торговельних операцій (для ЄС договір набув чинності у 2015 р.) [301]. Як вже говорилося у попередніх розділах, у ст. 8 Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення 1973 р. наголошується, що «Сторони забезпечують, щоб у будь-який час транзиту, зберігання чи перевезення здійснювався належний догляд за усіма живими зразками з тим, щоб звести до мінімуму ризик пошкодження, загрози здоров'ю чи жорстокого поводження» [68]. Таким чином, ЄС як сторона Конвенції зобов'язаний, слідуючи припису вказаної статті, забезпечувати зведення до мінімуму жорстокого поводження з дикими тваринами.

Значна увага приділялася створенню сприятливого екологічного режиму для дикої фауни і флори. Так, уже в 1973 році було регламентовано захист птахів і деяких видів тварин [281]. У Рекомендації Комісії 75/66/ЄЕС про захист птахів і середовищ їх проживання наводилися результати спеціальних досліджень, які показали, що багато видів перебували під загрозою знищення, причинами яких були інтенсивне полювання та відлов, забруднення навколишнього середовища. Проте, обидва вказані документи не мають жодної згадки про забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, тобто спрямовані на збереження біорізноманіття.

Директива 2009/147/ЕС від 30 листопада 2009 року про охорону диких птахів (кодифікований варіант Директиви 79/409/ЄЕС з поправками) [264] є найстарішим актом європейського природоохоронного права, і одним з найважливіших актів, які створили комплексну схему захисту для всіх видів диких птахів в природі в ЄС. Документ в першу чергу спрямований на збереження біорізноманіття, однак, у ньому спостерігається поступовий перехід до концепції забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Зокрема, Директива 2009/147/ЕС забороняє такі види діяльності,

які безпосередньо загрожують птахам, таку як навмисне вбивство або вилов птахів, знищення гнізд і вилучення яєць, і пов'язаних з ними заходів, таких, як торгівля живими або мертвими птахами, з кількома винятками (перераховані в Додатку III-III / 1 дозволяє приймати у всіх державах-членах; III / 2 дозволяє приймати в державах-членах відповідно до Європейської комісії). Директива визнає полювання як законну діяльність і надає комплексну систему управління полюванням. Це включає вимогу того, щоб на птахів не полювали в періоди їх найбільшої вразливості, таких як зворотні міграції в райони гніздування, народження і виховання пташенят. Це вимагає від держав-членів оголошення поза законом усіх форм неселективного і великомасштабного вбивства птахів, (особливо методи, перераховані в Додатку IV). Додаток IV містить перелік засобів полювання, які є неприйнятними методами полювання на птахів, зокрема, пастки (гачки, покалічені птахи у якості приманки, електричні пристрої); штучні джерела світла, прилади для освітлення цілей, прицільні пристосування для нічного бачення, електронні збільшувачі та спотворювачі зображення; вибухові речовини; сітки, отрута, анестетичні приманки; автоматична та напіваавтоматична зброя з магазином, здатним утримувати більше 2 патронів. Таким чином, Директива шляхом закріплення заборони певних методів полювання на птахів непрямо забезпечує добробут диких тварин та захист їх від жорстокого поводження, одночасно в основному будучи спрямованою на збереження біорізноманіття.

В рамках ЄС, певні методи і засоби захоплення і забою заборонені в районах, що знаходяться під захистом природоохоронного права ЄС (Директиви 92/43/ЕЕС про збереження природного середовища існування дикої флори і фауни) [272]. Метою цієї Директиви є забезпечення біорізноманіття шляхом збереження природного середовища існування і дикої фауни і флори на територіях держав-членів. Відповідно до цієї Директиви, повинні бути розроблені і проведені заходи з метою підтримки або відновлення, природних

місць існування видів дикої фауни і флори. У Додатку VI до Директиви 92/43/ЕЕС міститься перелік методів полювання, що є забороненими: приманки у вигляді покалічених тварин; магнітофони із записами; електричні та електронні прилади, здатні вбивати або оглушати; штучні джерела світла, дзеркала; пристрої для освітлення цілей, прицільні пристосування для нічного бачення, електронні збільшувачі та спотворювачі зображення; вибухові речовини; неселективні сітки; неселективні пастки; арбалети; отрути та анестетичні приманки; газ; автоматична та напіваавтоматична зброя з магазином, здатним утримувати більше 2 патронів. Таким чином, спрямовуючи основне регулювання на збереження біорізноманіття, ЄС не залишив поза увагою і захист диких тварин від жорстокого поводження, хоча й лише непрямым способом, встановлюючи заборону жорстоких методів полювання.

Держави-члени ЄС та ЄС як окрема сторона, беручи участь в універсальних договорах щодо збереження біорізноманіття, не залишили поза увагою й питання збереження певних видів. Зокрема, полювання на тюленів є одним з ключових питань збереження біорізноманіття у ЄС, крім того, регламентація методів полювання є своєрідним способом захисту диких тварин від жорстокого поводження. Полювання на тюленів по всьому світу регулюється різними правилами і нормами. У деяких державах існують комплексні системи, в той час як в інших полювання на тюленів врегульована в меншій мірі. Зокрема, в рамках ЄС сумніви були висловлені про деякі з методів, використовуваних для полювання на тюленів, таких як сильця, сітки, які можуть призвести до болю і страждань [479]. Кілька держав-членів ЄС ввели національні законодавчі заходи із заборони ввезення та використання тюленьчих шкур і продукції з тюленів.

У світлі цих проблем 16 вересня 2009 року Європейський Парламент і Рада ухвалили Регламент, який забороняє торгівлю продукцією з тюленів в ЄС. Це стосується і герметизації продукції, виробленої в ЄС та імпоротної продукції.

Метою документа є забезпечення того, щоб продукти, отримані з тюленів, більше не з'являлися на європейському ринку. Регламент набув чинності 20 листопада 2009 року, а сама заборона набула чинності через 9 місяців після набрання чинності Регламенту (тобто 20 серпня 2010) [444].

У ч. 1 Преамбули Регламенту (ЄС) № 1007/2009 вказується, що тюлені є істотами, що відчують біль, страждання, страх тощо. У своїй заяві про заборону продукції з тюленів в ЄС [214], Європейський Парламент доручив Комісії негайно підготувати Регламент щодо ввезення, вивезення та торгівлі усією продукцією з тюленів. У резолюції міститься посилання на Стратегію ЄС щодо добробуту та захисту тварин на 2006-2010 рр. [504] Європейський Парламент закликав Комісію до запропонування повної заборони імпорту продукції з тюленів. У Рекомендації 1776 (2006) Парламентська Асамблея РЄ рекомендувала запросити до співпраці держави-члени РЄ, які практикують полювання на тюленів, аби заборонити всі жорстокі методи полювання, які не гарантують миттєвої смерті тварини без страждань (hakariks, кийки та інша зброя), та заохотити ініціативи, спрямовані на заборону торгівлі продукцією з тюленів [478]. Ввезення до держав-членів ЄС в комерційних цілях шкур гренландського тюленя та іншої продукції з тюленів заборонено відповідно до Директиви 83/129 ЕЕС від 28 березня 1983 р. про ввезення в держави-члени ЄС шкур деяких тюленів і виробів з тюленів [268].

Регламент (ЄС) № 1007/2009 передбачає обмежені винятки щодо основоположних економічних і соціальних інтересів інуїтів та інших корінних народів. Він також містить виключення для товарів, отриманих для особистого і некомерційного використання, для товарів, отриманих від полювання на тюленів з метою сталого управління морськими ресурсами на некомерційній основі.

Регламент Комісії (ЄС) 737/2010 від 10 серпня 2010 встановлює докладні правила реалізації Регламенту (ЄС) 1007/2009 про торгівлю продукцією з

тюленів [250]. Даний документ встановлює умови для реалізації на ринку ЄС продуктів таким чином, щоб забезпечувати правильне застосування Регламенту (ЄС) № 1007/2009. Однак, з урахуванням дії Регламенту (ЄС) 1007/2009 та необхідності внесення змін до нього (уточнення поняття корінних народів та виключного переліку вимог, за яких продукція з тюленів може потрапити на ринок ЄС), у 2015 р. був прийнятий Регламент (ЄС) 2015/1775 щодо торгівлі продукцією з тюленів і скасування Регламенту (ЄС) 737/2010 [454].

Таким чином, заходи Регламенту (ЄС) 1007/2009 були прийняті у відповідь на занепокоєність суспільства щодо моральних аспектів захисту тварин (зокрема, тюленів) від жорстоких та невиправданих методів полювання, і можливої присутності на ринку ЄС продукції з тюленів, добутих методами, що викликають біль та страждання. Все це було підкріплено відповідними доказами того, що будь-які методи полювання на тюленів можуть застосовуватися лише у виняткових випадках (зокрема, корінними народами). Для досягнення поставленої мети Регламентом (ЄС) 1007/2009 була введена заборона на торгівлю продукцією з тюленів на ринку ЄС [492]. Із вказаних причин, як виняток, Регламент (ЄС) 1007/2009 дозволяє розміщення на ринку тільки продукції з тюленів, отриманої у результаті традиційного полювання інуїтів та інших корінних народів для їх існування.

У відповідності з міжнародними зобов'язаннями ЄС посилив нагляд за імпортом китової продукції і захистом китоподібних. У ЄС вилов або забій китоподібних заборонені Директивою 92/43/ЕЕС від 21 травня 1992 про збереження природного середовища існування дикої флори і фауни [272]. Регламент 348/81 з урахуванням регламентів № 136/66 ЕЕС та 827/68 закріпив загальні правила імпорту китів і китових продуктів. Однак, навіть за участі держав-членів ЄС у регулюванні полювання на китоподібних (наприклад, участь у Міжнародній конвенції щодо регулювання китобійного промислу 1946 р.), ці документи слід віднести до таких, що прямо забезпечують

збереження біорізноманіття, і лише опосередковано – зокрема захист тварин від жорстокого поводження.

У ЄС немає послідовного підходу до законодавства або ліцензійних вимог, що відносяться до торгівлі та утримання диких тварин як домашніх. Більшість видів не охоплена жодними правовими актами щодо охорони видів чи торгівлі цими видами. Але ЄС бере участь у деяких міжнародних угодах та має власне правове регулювання забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження [458].

Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори (CITES) [254] імплементована ЄС через Регламент 338/97 про захист видів дикої фауни і флори шляхом регулювання торгівлі ними (EU Wildlife Trade Regulations) [447] та національним законодавством держав-членів ЄС. Стаття 9 Регламенту 338/97 вимагає, щоб живі тварини були належним чином «підготовлені, переміщені та доглянуті», щоб звести до мінімуму ризик пошкодження, загрози здоров'ю та жорстокого поводження. Регламент також наголошує, що «місця призначення [переміщення тварин – НЗ] мають бути належно обладнані для забезпечення добробуту тварин та належного утримання тварин» [447]. Стратегія добробуту тварин для ЄС на 2012-2015 рр. [302] також включила до своєї сфери і диких тварин, що утримуються в неволі [409; 257].

Важливим і необхідним видається поліпшення умов утримання тварин у зоопарках, щоб забезпечити збереження біологічного різноманіття та захист дикої фауни від знищення, при цьому зоопарки повинні зберегти свою роль у вихованні громадськості та наукових дослідженнях [458].

У ЄС існує спеціальна Директива 1999/22/ЄС від 29 березня 1999 р. [258], спрямована на регламентацію діяльності зоопарків та врегулювання умов утримання в них тварин. Даний акт був прийнятий на основі статей 130s і 189c Договору про ЄС з урахуванням Регламенту № 338/97, який вимагав підтвердження відповідності умов утримання живих тварин згідно їх виду

перед їх імпортом в ЄС, і забороняв показ публіці з комерційною метою тварин, внесених до списку.

Директива 1999/22/ЄС установила правову основу збереження біорізноманіття у зоопарках, реалізуючи її через систему ліцензування та інспектування, щоб зоопарки здійснювали охоронні і захисні заходи (ст. 3). Під «зоопарками», таким чином, розуміються всі постійні установи, де тварини диких видів утримуються для показу публіці, за винятком цирків, спеціалізованих магазинів та установ, які держави-члени звільняють від вимог цієї директиви на тій підставі, що вони не призначені для показу тварин.

Ст. 3 Директиви встановлює ряд вимог до зоопарків, зосереджених на просуванні програм збереження біорізноманіття, освіті та підвищенні обізнаності громадськості, забезпеченні добробуту тварин, запобіганні втечам тварин та екологічним ризикам, необхідних умовах утримання тварин.

Ряд організацій (Європейська асоціація зоопарків і акваріумів EAZA, Британська та Ірландська асоціація зоопарків та акваріумів BIAZA) в Європі та в Америці (Асоціація зоопарків та акваріумів AZA) затвердили керівні принципи збереження і розміщення тварин у зоопарках, які покликані допомогти в розробці та прийнятті національних стандартів у цій сфері. Головною особливістю стало визначення конкретних цілей діяльності зоопарків, тобто здійснення наступних заходів щодо захисту біорізноманіття в рамках функціонування зоологічних парків:

- 1) участь у дослідженнях та обмін інформацією про охорону видів (відтворення у неволі, переселення, повторне включення видів у дику місцевість);

- 2) підвищення освіти й розуміння громадськості щодо охорони біорізноманіття (інформація про різновиди та їх природне середовище існування);

- 3) утримання тварин в умовах, які задовольняє їхні біологічні потреби (програма ветеринарного обслуговування);
- 4) попередження втечі певних тварин;
- 5) ведення реєстру утримувачів зоопарків [459].

Тварини в неволі повинні розглядатися як частина екологічної спадщини та природних ресурсів [252]. Також не можна недооцінювати просвітницьку та науково-дослідну роль зоопарків, яка набула особливої актуальності [59, с. 53-56; 485].

Проблемним питанням забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження в Європі наразі є регулювання діяльності пересувних цирків з номерами за участю тварин [206]. Базовим положенням регулювання цього питання є ст. 9 Європейської конвенції про захист домашніх тварин, але вона лише опосередковано може застосовуватися по відношенню до участі диких тварин у номерах пересувних цирків. Інших правових актів, які б стосувалися цього питання, наразі немає.

У пересувних цирках, як правило, тварини позбавлені можливості вираження притаманної їм поведінки, соціальної взаємодії з іншими представниками свого виду, умови утримання – обмежений простір і великий проміжок часу перевезення, демонстрація тварин громадськості без належних заходів безпеки. Тому зараз деякі неурядові організації (наприклад, European Forum for Animal Welfare Councils EUROFAW) висловлюють думку щодо необхідності створення правового акту щодо діяльності пересувних цирків і утримання ними диких тварин [536].

Отже, на рівні РЄ правове регулювання поводження з дикими тваринами забезпечує декілька міжнародних договорів: Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 р., Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р., Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. Проте ці

міжнародні договори не охоплюють усіх аспектів забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження у РЄ.

Відповідно до своїх міжнародних зобов'язань ЄС здійснює нагляд за торгівлею різними видами дикої фауни і флори, імпортом тваринної продукції і захистом диких тварин. В ЄС діє низка директив (2009/147/ЕС про охорону диких птахів, 1999/22/ЄС про утримання диких тварин у зоологічних парках, 92/43/ЄЕС про охорону природних середовищ існування та дикої флори і фауни) та регламентів (348/81 про спільні правила імпорту китів чи інших китових продуктів, 1007/2009 про торгівлю продукцією з тюленів тощо, які доповнюють універсальні та регіональні акти специфічними положеннями, характерними лише для ЄС.

Окремими недоліками правового регулювання забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження у європейському правовому просторі є відсутність регламентації діяльності цирків (зокрема, пересувних) як в рамках РЄ, так і ЄС, а також недостатня увага до проблематики діяльності зоопарків з боку РЄ.

3.4. Правове регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження під час перевезення

Одним з важливих аспектів поводження з тваринами є міжнародне перевезення. Забезпечення добробуту тварин та захисту їх під час перевезення в європейському правовому просторі має досить детальне регулювання.

У рамках РЄ діють одночасно Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р. та Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень (переглянута) 2003 р. Обидва документи наразі є чинними, однак якщо держава підписала та ратифікувала

переглянуту конвенцію 2003 р., дія конвенції 1968 р. для цієї держави припиняється згідно ч. 2 ст. 37.

Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. (переглянута в 2003 р.) спрямована на встановлення загальних умов міжнародного транспортування тварин, сертифікації та деталізації умов перевезення окремими видами транспорту. Ця Конвенція була першим кроком до офіційного становлення концепції добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у державах РЄ.

Будучи першою у своєму роді конвенцією, Конвенція 1968 р. у преамбулі проголосила, що вимоги до міжнародного перевезення тварин не є несумісними з вимогами охорони здоров'я тварин, закріпила наміри у максимально можливому ступені огородити тварин від страждань при перевезенні.

Міжнародне перевезення тварин у статтях Конвенції 1968 р. визначається як будь-яке переміщення, пов'язане з перетином кордону (ч. 2 ст. 1).

У ст. 2 Конвенції 1968 р. перераховані тварини, відносно яких застосовуються положення документу: домашні непарнокопитні та домашні тварини (велика рогата худоба, вівці, кози та свині (глава II); домашня птиця та домашні кролі (глава III); домашні собаки та домашні кішки (глава IV); інші ссавці та птиці (глава V); холонокровні тварини (глава VI). Тобто, до сфери дії Конвенції входять майже усі види тварин, які переміщуються через кордони.

У ст. ст. 3-16 закріплені умови утримання тварин під час перевезення, вимоги до осіб, які здійснюють перевезення та ветеринарне обслуговування тварин під час перевезення, супровід тощо. Особливі умови перевезення прописані для залізничного, автомобільного, водного та повітряного транспорту (ст.ст. 17-21, 22-24, 25-34, 35-37 відповідно).

Взагалі, Конвенція 1968 р. на момент свого прийняття була досить прогресивним документом, який систематизував необхідні норми щодо забезпечення добробуту тварин [488] та захисту їх від жорстокого поводження

під час перевезення, та заклав основи правового регулювання зазначених відносин у деяких державах Європи, значно вплинувши і на право ЄС щодо поводження з тваринами.

Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні (переглянута) 2003 р. проголошує, що кожна особа має моральне зобов'язання поважати тварин та належним чином брати до уваги їх здатність відчувати, і страждання в тому числі (ч. 2 Преамбули). Тим самим, виражається думка про природоцентричні засади цього договору, на відміну від попереднього, де здатність тварин до відчуття ще не ставилося наріжним каменем.

Міжнародне перевезення тварин у статтях Конвенції 2003 р. визначається як будь-яке переміщення, пов'язане з перетином кордону (ч. 1 ст. 1), але, на відміну від попереднього договору, деталізується тим, що до таких переміщень не належать поїздки на відстань менше 50 км, а також переміщення у межах держав-членів.

Ст. 2 закріплює поширення дії Конвенції 2003 р. на будь-які види хребетних тварин (ч. 1). З цього кола виключені тварини, що поодинокі переміщуються у супроводі особи, відповідальної за тварину під час перевезення і домашні тварини у супроводі власника та не у комерційних цілях (ч. 2 ст. 2).

Ст. 4 встановлює головні принципи Конвенції, серед яких наскрізною є необхідність забезпечення добробуту тварин та недопустимість причинення страждань тварині під час перевезення. При цьому наголошується, що держави-члени можуть прийняти більш суворі заходи щодо забезпечення добробуту тварин під час перевезення.

Стаття 6 стосується конструкції транспорту для перевезення тварин, при цьому головною умовою є забезпечення тварині можливості поведінки, притаманної її виду, а також необхідної кількості та якості повітря. Статті 7-11 Конвенції стосуються підготовки до перевезення тварин, планування поїздки,

стану тварини; статті 12-15 розглядають порядок завантаження та розвантаження тварин з транспорту та розміщення тварин у транспорті. Вимогам до технічного стану транспорту та особливо – місця тварини у транспорті, догляду за тваринами під час поїздки присвячено статті 16-25 Конвенції 2003 р.

Спеціальним умовам перевезення тварин залізничним, автомобільним, водним та повітряним транспортом відповідно присвячені статті 26, 27, 28, 30.

Згідно ст. 31, сторони Конвенції мають збиратися для Багатосторонніх консультацій кожні 5 років. Функціями Багатосторонніх консультацій (ст. 32) є підготовка технічних протоколів до Конвенції (ст. 34); пропонування необхідних поправок до Конвенції (ст.35); вивчення питань інтерпретації положень Конвенції; надання рекомендацій Комітету Міністрів щодо держав, які будуть запрошені приєднатися до Конвенції.

Але, незважаючи на більш прогресивний характер, використання досвіду попереднього договору, Конвенція 2003 р. підписана і ратифікована значно меншою кількістю держав-членів РЄ. Тому, в рамках цього дослідження вважаємо доцільним спиратися на положення Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. як основного міжнародно-правового акту цієї сфери.

На ЄС поширює свою дію Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р., а також діють власні директиви про захист тварин під час перевезення та декілька регламентів щодо мінімальних вимог та додаткових стандартів перевезення.

Сьогодні регулювання забезпечення добробуту тварин під час перевезення здійснюється відповідно Директиві 91/628/ЕЕС [270] з поправками Директиви 95/29/ЕС [274]. Доповнюють і деталізують Директиви Регламенти ЕС 97/1255 [445], 98/411 [453] та 2005/1 [443].

Директива 91/628 / ЕЕС затвердила правила перевезення тварин з метою усунення перешкод торгівлі тваринами і безперебійної роботи ринкових механізмів, а також забезпечення належного рівня захисту тварин у торговельних операціях. У цьому документі отримали закріплення норми щодо необхідності забезпечення нормальних умов транспортування тварин, зокрема таких, що не спричинять тварині зайвого болю чи страждання. Фактично, положення Директиви є імплементацією Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р., оскільки кореспондують положенням Конвенції. Наприклад, ч. 1 ст. 7 Директиви є аналогічною ч. 4 ст. 1 Конвенції 1968 р. і передбачає необхідність запобігання або зниження до мінімуму страждань тварин при перевезенні, якщо виникають непередбачувані обставини (наприклад, забастовки); ч. 1 ст. 1 Директиви аналогічна ст. 2 Конвенції; аналогічно Конвенції, Директива поділена на частини згідно видам тварин, які мають бути перевезені.

Директива 95/29/ЄС внесла деякі поправки, наприклад, про відповідальність перевізника за умови перевезення тварин, про складання «плану маршруту» для довгих дистанцій перевезення і т.д. Наприклад, з метою забезпечення благополуччя окремих категорій тварин, існують вимоги, що стосуються максимальної кількості перевезень, після яких тварини повинні бути «вивантажені», нагодовані і напоєні, а також повинні відпочивати як мінімум 24 години перед подальшим перевезенням. Тому перевезення на великі дистанції повинні розбиватися на кілька етапів.

Регламент ЄС 1/2005 про захист тварин під час перевезення та супутніх дій [443] охоплює існуючі правила ЄС про перевезення тварин, визначення відповідальності всіх учасників транспортного ланцюга, для ефективного забезпечення дотримання правил. Акт пропонує більш ефективні інструменти контролю, наприклад, перевірку транспортних засобів через супутник з 2007 року, і більш суворі правила для поїздок, що тривають більше 8 годин, в тому

числі значної модернізації стандартів для транспортних засобів. Проте варто знову згадати, що Регламент не носить обов'язкового характеру, що означає лише те, що держави можуть орієнтуватися на даний документ, не імплементуючи його у власне право.

Регламент у ст. 21 визначає вимоги до контрольних постів (staging points), де тварин вивантажують для того, щоб нагодувати і напоїти, а також для того, щоб вони відпочили [445]. Контрольні пости (цей термін замінює попередні «проміжні точки») – місця, де тварини відпочивають протягом 12 годин або більше, відповідно до правил по проїзду тимчасових обмежень, викладених у Додатку I до Регламенту (ЄС) 1/2005. Вони можуть бути використані тільки для отримання корму, води, відпочинку, догляду за твариною.

Стан здоров'я тварини має бути підтверджено сертифікатом від ветеринарного лікаря, який також може бути виданий і перебуваючим на контрольному пункті ветеринарним лікарем.

Контрольні пости повинні відповідати вимогам, викладеним у додатку I до Регламенту. Зокрема, має бути виконано наступне:

1. Приміщення повинні бути побудовані та експлуатуватися таким чином, щоб запобігти поширенню інфекційних захворювань.
2. Приміщення повинні мати відповідне обладнання та засоби для навантаження і розвантаження тварин з транспортних засобів.
3. Персонал та обладнання, що входять у контакт з тваринами, повинні знаходитися виключно поза приміщеннями.

Контрольні пости знаходяться під управлінням офіційного ветеринарного лікаря і повинні проходити регулярний огляд, принаймні, двічі на рік, щоб переконатися, що вимоги для них виконані.

Використання контрольного поста може бути призупинено у випадках, коли це негативно може вплинути на здоров'я або добробут тварин. Кожен

прохід (провезення) через пост управління повинні бути зареєстровані офіційними ветеринаром в журналі і в проїзних документах перевізника.

Таким чином, Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р. та Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень (переглянута) 2003 р. є діючими, які спрямовані на встановлення загальних умов міжнародного транспортування тварин, сертифікації та деталізації умов перевезення окремими видами транспорту. Конвенція 1968 р. була першим кроком до офіційного становлення концепції добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у державах РЄ.

У рамках ЄС діє як зазначений міжнародний договір 1968 р., так і власні директиви про захист тварин під час перевезення (з поправками) та декілька регламентів щодо мінімальних вимог та додаткових стандартів перевезення. Регламенти встановлюють більш чіткі вимоги до перевезення тварин (вимоги до транспортних засобів, умови перевезення на далекі відстані, санітарні та ветеринарні вимоги до пунктів зупинки тощо). Фактично, директиви та регламенти є імплементацією Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р., оскільки кореспондують положенням Конвенції.

3.5. Правове регулювання забезпечення добробуту тварин, що використовуються для експериментів та інших наукових цілей, та захисту їх від жорстокого поводження

Використання експериментів над тваринами є невід'ємною частиною досліджень у медицині та фармакології [357]. Ці випробування мають проводитися з урахуванням етичних, моральних, правових принципів, що

гарантують забезпечення гуманного поводження з тваринами, призначеними для експериментів та інших наукових цілей. Питання стандартів поводження з тваринами в процесі проведення експериментів поєднує дві тенденції – гуманізацію суспільних відносин та стимулювання розвитку нових технологій [171, с. 71].

На регіональному рівні виокремлюється конвенційний механізм РЄ, де головну роль відіграє Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р. Добробут експериментальних тварин та захист їх від жорстокого поводження на наднаціональному рівні забезпечується Директивою 2010/63/ЄС про захист тварин, які використовуються для наукових цілей [265].

Конвенція спрямована, перш за все, на зменшення як кількості експериментів над тваринами, так кількості тварин, що використовуються в них. В положеннях Конвенції 1986 р. міститься заклик до Договірних Сторін проводити дослідни над тваринами лише тоді, коли немає іншої альтернативи (преамбула, ч. 2 ст. 6). Дослідження у пошуку альтернативних методів експерименту мають заохочуватися.

Конвенція 1986 року передбачає наступні принципи захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідів та інших наукових цілей:

тварини повинні відбиратися лише на підставі встановлених критеріїв (ст. 7);

тварини мають належно утримуватися, слід уникати їх страждань (ст. 5);

методи знеболювання та інші методи, призначені для максимально можливого усунення довготривалих пошкоджень, болю, страждань та тривоги мають застосовуватися в кожній процедурі протягом всього експерименту (ст. 9);

по закінченні процедури приймається рішення про збереження тварини або ж умертвіння її гуманним способом (ст. 11);

установи-користувачі повинні мати приміщення та обладнання, щоб отримувати відповідні результати при найменшій кількості використаних тварин і з заподіянням їм найменших довготривалих пошкоджень, болю, страждань та тривоги (ст. 19);

особи, які здійснюють процедури або беруть в них участь, а також особи, що здійснюють догляд за тваринами, що використовуються в дослідках, включаючи контроль, повинні мати відповідну освітню та професійну підготовку (ст. ст. 25, 26).

Положення Конвенції 1986 р. не обмежують держав-учасниць щодо прийняття більш суворих правил з метою забезпечення захисту тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей.

Конвенція враховує та прямо закріплює принцип трьох «R» Рассела і Берча [5, с. 16-18], сформульований ще у 1959 р. [473]. Принцип встановлював, що оскільки наука не в змозі повністю відмовитись від досліджень з використанням тварин, необхідно прагнути до зменшення кількості тварин в експерименті («reduction»), покращення умов утримання та використання («refinement»), надання переваги тваринам, що знаходяться на нижчому щаблі еволюційного розвитку або альтернативним об'єктам і методам («replacement») [474].

Принцип покращення умов утримання та використання передбачає більш гуманне поводження з тваринами при підготовці та проведенні експерименту. Важливо, щоб страждання тварини були мінімізовані, наприклад, використання анестетиків при проведенні будь-якої хворобливої процедури. Іноді тварині показана евтаназія – гуманне умертвіння тварини, яка проводиться відповідальною особою або під його безпосереднім наглядом. Оптимальним і універсальним методом умертвіння тварин є передозування наркозу – введення анестетика в летальному дозуванні [174, с. 114].

Необхідно підкреслити, що експерименти не можуть проводитися з використанням тварин, якщо існують інші способи отримання відповідних результатів [9]. Етично правильно прагнути до поліпшення умов утримання експериментальних тварин у віварії.

Принцип скорочення спрямований на зменшення кількості задіяних в експерименті тварин. Це можливо при ретельному попередньому опрацюванні «дизайну» дослідження, у тому числі з урахуванням попередніх результатів дослідів *in vitro* і комп'ютерного моделювання [174]. Оптимальний мінімум необхідних для конкретного дослідження тварин встановлюється статистичним аналізом.

Принцип заміни передбачає проведення експерименту за допомогою наукових технологій без використання тварин у всіх можливих випадках. Повна заміна тварин в експерименті малоімовірна, тому є біоетично привабливою ідея розробки альтернативних моделей [120; 212].

Для ефективної реалізації Конвенції 1986 р. кожні п'ять років (або частіше за необхідності) держави-учасниці проводять багатосторонні консультації, що скликаються Генеральним секретарем РЄ, з метою розгляду застосування Конвенції, а також доцільності її перегляду або розширення окремих положень. У 1998 році на одній з консультацій було прийнято рішення про розробку та прийняття Протоколу про поправку до Конвенції 1986 р. Сторони домовилися про необхідність оновлення технічних положень, викладених у Додатках до Конвенції.

12 лютого 1998 року Комітет Міністрів затвердив Протокол про поправку до Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей № 170 і 22 червня 1998 року був відкритий для підписання і набрав чинності 2 грудня 2005 року. Станом на 2015 рік Протокол про поправку до Конвенції підписали 23 держави-члени РЄ, ратифікували 20 [414]. Протокол вносить зміни до Конвенції 1986

року, ставлячи завдання забезпечити відповідність додатків для неї із результатами досліджень над тваринами, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях. Він удосконалює передбачену Конвенцією систему багатосторонніх консультацій і вводить нові положення про порядок зміни додатків до неї [171, с.76].

Іншими актами, затвердженими на Багатосторонніх консультаціях, стали: Резолюція про розміщення та догляд лабораторних тварин від 30 травня 1997 р. [463]; Резолюція про придбання та транспортування лабораторних тварин від 30 травня 1997 р. [464]; Резолюція про освіту та підготовку осіб, що працюють з лабораторними тваринами від 3 грудня 1993 р. [461]; Резолюція про інтерпретацію деяких положень та понять Конвенції від 27 листопада 1993 р. [465].

Кожна з перелічених резолюцій своєрідно доповнила Конвенцію 1986 р., а також встановила більш чіткі вимоги до норм утримання лабораторних тварин, придбання лабораторних тварин, до персоналу, що працює з лабораторними тваринами.

У 1998 році Сторони Конвенції вирішили переглянути Додаток А до Конвенції щодо утримання лабораторних тварин. Робоча група завершила перегляд Додатку в 8-му засіданні, з 22 по 24 вересня 2004 року, і представила його Багатостороннім консультаціям для прийняття.

Четверта Багатостороння консультація Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментальних та інших наукових цілей 1986 р. відбулася 15 червня 2006 року. Під час цієї зустрічі проект переглянутого Додатку А до Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментальних та інших наукових цілей 1986 р. – Керівні принципи розміщення та догляду за тваринами – був одноголосно прийнятий Сторонами Конвенції.

Переглянутий Додаток А включає в себе загальний розділ щодо керівних принципів розміщення і догляду, актуальних для всіх тварин, що використовуються для експериментальних та інших наукових цілей. Додатковий інструктивний матеріал, що стосується часто використовуваних видів, представлений у відповідних розділах для собак, кішок, тхорів, гризунів і кроликів, домашніх тварин і карликових свиней, приматів, птахів, риб, земноводних і плазунів. Якщо інформація не конкретизована у перерахованих розділах – застосовуються положення Загальної частини [467].

Таким чином, головну роль у правовому регулюванні забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження відіграє прийнята в РЄ Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., норми якої імplementовані ЄС. Додаткові документи до Конвенції не тільки доповнюють її, але й фактично створюють передумови для удосконалення правового регулювання забезпечення добробуту експериментальних тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

ЄС приділяє значну увагу правовому регулюванню поводження з тваринами, призначеними для експериментів та інших наукових цілей. Починаючи з 1986 року (фактично одночасно з прийняттям Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 року) у ЄС розпочалося впровадження власного регулювання з питань поводження з тваринами, призначеними для експериментів та інших наукових цілей.

Прийнята у 1986 році Директива № 86/609/ЄЕС про усунення розбіжностей між законами, регламентами та адміністративними положеннями держав-членів ЄС щодо захисту тварин, які використовуються для експериментів та інших наукових цілей [269] регулювала відносини, пов'язані з комерційними операціями щодо тварин, але першочергово була спрямована на

гармонізацію норм щодо використання тварин у дослідях в межах ЄЕС. На час створення вказаного документа не існувало жодного акту, який би визначав правила проведення дослідів з використанням тварин, тому Директива вперше встановила найнеобхідніші стандарти щодо умов утримання та використання лабораторних тварин, моніторингу експериментів, а також кваліфікації персоналу, що працює з тваринами [35, с. 89].

З розвитком науки з'явилася можливість зменшення кількості тварин у дослідях, мінімізації болю і стресу, удосконалення технології проведення експериментів, прийняття науково обґрунтованих норм харчування та умов утримання тварин, точної оцінки фізіологічного стану тварин під час експерименту. Це привело до необхідності знаходження балансу між принципами біоетики та наукою з урахуванням ризиків. Варто наголосити, що Директива враховувала принцип трьох «R» Рассела і Берча, ставлячи його на чолі положень щодо експериментів.

Директива № 2010/63/ЄС про захист тварин, які використовуються для наукових цілей була створена через необхідність перегляду попереднього документу – Директиви № 86/609/ЄЕС. З моменту прийняття Директиви № 86/609/ЄЕС між законодавством держав ЄС виникли нові розбіжності. Деякі держави вживали заходів, що забезпечували високий рівень добробуту тварин, що використовуються в наукових цілях, у той час як інші держави ЄС керувалися лише мінімальними вимогами, встановленими Директивою № 86/609/ЄЕС [339]. Ці відмінності стали причиною встановлення бар'єрів у вільній торгівлі продуктами і речовинами, при розробці яких проводяться експерименти на тваринах. Таким чином, Директива № 2010/63/ЄС про захист тварин, які використовуються для наукових цілей мала встановити більш детальні правила з метою зменшення відмінностей шляхом приведення до єдиного зразка норм, застосовуваних у цій галузі, і гарантувати належне функціонування внутрішнього ринку.

Порівняно із попередньою Директивою № 86/609/ЄЕС, у новому документі значно зросла кількість і якість заходів із захисту експериментальних тварин від жорстокого поводження та забезпечення їх добробуту. Сфера дії Директиви розширилася і включила ще й освітні цілі; крім того, дія Директиви поширилася на головоногих молюсків, личинкові форми хребетних, що самотійно харчуються, та на зародкові форми ссавців останнього триместру розвитку (ст. 1).

Директивою № 2010/63/ЄС практично заборонено використання диких тварин (ст. 9) для дослідів, рівно як і види тварин, що перебувають під загрозою зникнення (ст. 7), бродячих тварин (ст. 11). Обмежене використання приматів в експериментах, але якщо мова йде про збереження виду, попередження і подолання епідемій, що становлять загрозу для життя, вивчення небезпечного для життя або клінічного стану людини (ст. 8, 55). Але на противагу, в Директиві вказано, що для використання приматів або інших видів під обмеженням, необхідно науково довести, що використання інших видів не забезпечить досягнення мети експерименту.

Відповідно положень Директиви, кожна держава-член ЄС створює Державну комісію із захисту тварин, які використовуються з науковою метою, і додатково – «компетентні органи», уповноважені на безпосереднє виконання Директиви. Ці органи проводять оцінку наукових проектів, і за результатами перевірки дають дозвіл на їх виконання, а також на роботу з тваринами розплідникам, постачальникам та науковцям (ст. 20-21, 36 відповідно).

Наразі вимоги до розплідників, постачальників і установ, що використовують тварин, є більш суворими порівняно із попередньою Директивою № 86/609/ЄЕС, де ці вимоги носили рекомендаційний характер. Відповідно до ст. 20 усі зацікавлені особи та установи мають отримати дозвіл на роботу з тваринами.

Для отримання дозволу на виконання досліджень особі, що відповідає за проект, необхідно надати компетентному органу такі документи (ст. 37):

план проекту;

нетехнічне резюме проекту – анонімний документ, що містить таку інформацію: мета проекту, включно з передбачуваними шкодою та користю, докази відповідності вимогам принципів «3R», необхідність проведення підсумкової оцінки; ці документи необхідно публікувати в країнах ЄС, якщо проект буде схвалено;

інформацію з таких питань: значимість і обґрунтованість як використання тварин, включаючи їх походження, кількість, вид і стадію розвитку, так і запланованих процедур; застосування принципів «3R» щодо тварин; використання анестезії або знеболювання; зменшення, запобігання або полегшення будь-яких форм страждань тварин, якщо це можливо; гуманне умертвіння, включаючи методи евтаназії у випадку необхідності; застосування експериментальних стратегій і статистичних методів, що зменшують кількість використаних тварин та знижують рівень болю, страждань і запобігають впливу процедур на оточуюче середовище; повторне використання тварин; передбачувана класифікація процедур за ступенем тяжкості; запобігання дублювання процедур; умови утримання та догляду за тваринами; компетентність осіб, що беруть участь у проекті.

Стаття 22 та Додаток 3 до Директиви [335] встановлюють вимоги до утримання тварин в науковій установі, вимоги до компетенції та кваліфікації персоналу, що працює з тваринами, включаючи ветеринарного лікаря чи експерта з ветеринарії (ст.ст. 23-25). Виконання вимог Директиви контролюється державними інспекціями розплідників, постачальників та установ, що використовують тварин для дослідів, та контроль за державними інспекціями.

Окремої уваги заслуговує механізм дотримання Директиви в установах – створення спеціальної групи, що наглядає за умовами утримання тварин та консультує науковців з відповідних питань. Створена група має стежити за виконанням проектів та їх результатами на рівні установи, створювати необхідні умови для утримання тварин та догляду за ними, забезпечувати впровадження технічних та наукових інновацій і застосування принципу «3R» тощо (ст. 26-27). Тобто, основною метою створення цих груп є забезпечення добробуту тварин, призначених для експериментів.

Додатково положення щодо забезпечення добробуту тварин, призначених для експериментів та інших наукових цілей, та захисту їх від жорстокого поводження містяться у наступних документах ЄС:

Директиві Ради ЄС від 20.05.1975 р. 75/318 «Про зближення законів, держав ЄС щодо аналітичних, фармакотоксікологічних та клінічних норм і протоколів випробування лікарських засобів з поправками та доповненнями» [267];

Директиві Європарламенту та Ради ЄС 2004/10/ЕС від 11.02.2004 р. «Про зближення законів, правил та адміністративних положень щодо використання принципів належної лабораторної практики та перевірки їх застосування при випробуванні хімічних речовин» [260].

У вказаній сфері ключову роль відіграє прийнята в РЄ Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., норми якої імплементовані й ЄС. Конвенція враховує та прямо закріплює принцип трьох «R» Рассела і Берча, який встановлює необхідність прагнення до зменшення кількості тварин в експерименті («reduction»), покращення умов утримання та використання («refinement»), надання переваги тваринам, що знаходяться на нижчому щаблі еволюційного розвитку або альтернативним об'єктам і методам («replacement»).

Крім того, ЄС здійснює власне регулювання шляхом прийняття окремої директиви 2010/63/ЄС про захист тварин, що використовуються для наукових цілей, яка охопила не тільки хребетних, а й інших тварин. Низка нормативних актів фармацевтичної галузі права ЄС так само має важливе значення для забезпечення добробуту експериментальних тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Висновки до третього розділу

1. Відповідно до положень європейських конвенцій щодо поводження з тваринами добробут сільськогосподарських тварин має спиратися на п'ять «свобод»: свобода від спраги, голоду і неякісного харчування; свобода від дискомфорту; свобода від болю, каліцтв і хвороб; свобода поводитися відповідно до загальноприйнятих норм; свобода від страху і страждань.

ЄС встановлює мінімальні стандарти щодо забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин шляхом прийняття власних правових актів. ЄС також є стороною Європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1978 р., Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р., Європейської конвенції про захист тварин, призначених на забій 1979 р.

Національні уряди можуть прийняти більш суворі правила за умови, що вони сумісні з положеннями Установчих договорів та інших (в т. ч. спеціальних) актів ЄС. Для кожного виду сільськогосподарських тварин також встановлюються окремі правила утримання, розведення та забою.

Зроблено висновок про існування цілісного механізму правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження сільськогосподарських тварин у ЄС, який включає норми

міжнародних договорів, права ЄС і рекомендаційних актів, дія яких для кожної держави закріплюється імплементацією цих положень у національному праві.

2. Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. сприяла запровадженню у державах-членах РЄ нової концепції поводження з тваринами, яка враховує їх природні потреби, ґрунтується на цінності їх життя, забезпеченні добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Конвенція базується на природоцентричному підході, при цьому визначає і розвиває основні положення, які складають формулу «людина несе моральне зобов'язання поважати всі живі істоти», і сприяє формуванню відносин, що забезпечують гармонійне співіснування людей і тварин. Норми Конвенції регулюють поводження із тваринами, їх розведення, комерційні операції щодо тварин тощо.

Сфера забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження в РЄ вперше на міжнародному рівні ставить питання про права тварин, забезпечення їм гідних умов існування, дотримання природних прав тварин. Особливістю міжнародно-правового регулювання в цій сфері є пряме закріплення цінності будь-якого життя.

Виявлено, що забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження не належить до компетенції ЄС, та покладено безпосередньо на держави-члени ЄС. Проте, ЄС встановлює декілька обов'язкових вимог, що мають бути відображені у національному законодавстві: ідентифікація тварин, умови перевезення, торгівлі. В свою чергу національні акти щодо забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження є частиною механізму, що включає універсальні та регіональні акти.

3. У РЄ правове регулювання поводження з дикими тваринами включає декілька міжнародних договорів: Конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 р. (в тому числі,

забороняє жорстокі методи полювання), Європейську конвенцію про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р. (щодо правил перевезення диких тварин), Європейську конвенцію про захист домашніх тварин 1987 р. (щодо утримання диких тварин як домашніх). Проте, попри існування перерахованих договорів, спеціальних актів щодо забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження у РЄ не існує

У ЄС правове регулювання поводження з дикими тваринами включає охорону окремих видів тварин (диких птахів, китоподібних, тюленів тощо) від жорстоких методів полювання та знищення (китів, тюленів, рідкісних та зникаючих видів тварин); встановлення правил імпорту та експорту для попередження незаконної торгівлі продукцією з тварин (наприклад, китових продуктів, тюленього хутра, мисливських трофеїв тощо); регламентацію діяльності зоопарків як просвітницьких закладів. Обґрунтовано, що ці правові норми щодо забезпечення добробуту диких тварин та захисту їх від жорстокого поводження відображають цілісний механізм правового регулювання, який включає універсальні акти, регіональні угоди та акти інтеграційного рівня.

4. В рамках РЄ діє Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. (переглянута в 2003 р.), яка спрямована на встановлення загальних умов міжнародного транспортування тварин, сертифікації та деталізації умов перевезення окремими видами транспорту.

В рамках ЄС діє як зазначений міжнародний договір, так і директиви про захист тварин під час перевезення та декілька регламентів щодо мінімальних вимог та додаткових стандартів перевезення. Регламенти встановлюють більш чіткі вимоги до перевезення тварин (вимоги до транспортних засобів, умови перевезення на далекі відстані, санітарні та ветеринарні вимоги до пунктів зупинки тощо), але вони носять рекомендаційний характер.

5. У сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження під час використання у дослідних та інших наукових цілях

ключову роль відіграє прийнята в рамках РЄ Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., норми якої імplementовані в тому числі і ЄС. Конвенція враховує та прямо закріплює принцип трьох «R» Рассела і Берча, який встановлює необхідність прагнення до зменшення кількості тварин в експерименті («reduction»), покращення умов утримання та використання («refinement»), надання переваги тваринам, що знаходяться на нижчому щаблі еволюційного розвитку або альтернативним об'єктам і методам («replacement»).

В свою чергу, ЄС встановлює власне регулювання шляхом прийняття окремої директиви щодо захисту тварин, які використовуються для наукових цілей, яка охопила не тільки хребетних, але й інших тварин. Крім того, ряд нормативних актів фармацевтичної галузі права ЄС має значення для забезпечення добробуту експериментальних тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

РОЗДІЛ 4.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТУ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

4.1. Загальні питання імплементації міжнародно-правових норм щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження

Впровадження міжнародно-правових актів у сфері забезпечення добробуту тварин – це досить складний та тривалий процес. Лише невелика кількість держав послідовно вдосконалює власне законодавство у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, а також бажає співпрацювати з іншими державами у зазначеній сфері. Більшість же держав не зважає на необхідність розвитку національного законодавства в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, і своє небажання співпрацювати у цьому напрямку пояснює існуванням інших, більш важливих та нагальних проблем правового регулювання або взагалі ігнорує міжнародно-правові зобов'язання у цій сфері.

Важливим інструментом, що сприяє імплементації міжнародно-правових норм є міжнародний організаційно-правовий механізм реалізації [15, с. 429-439; 103, с. 14]. У досліджуваній сфері на універсальному рівні в силу відсутності спеціального регулювання він представлений слабо. Єдиною дієвою міжнародною організацією, що займається забезпеченням добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження є МЕБ.

МЕБ активно сприяє імплементації міжнародно-правових норм у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, розробляє нові стандарти регулювання, пропонує нові правові інструменти, наприклад, Кодекс здоров'я наземних тварин.

МЕБ вирішує нагальні питання діяльності у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження шляхом обговорення їх на щорічних конференціях. Кожна конференція присвячується певній тематиці, а на сьогодні інтерес для даного дослідження представляє конференція 2008 року, оскільки вона стала поки що найрезультативнішою. Перша Глобальна конференція з добробуту тварин була проведена МЕБ у 2004 році у Парижі. Її метою було залучення якнайбільшої кількості держав-членів до МЕБ та актуалізація діяльності МЕБ [508].

У 2008 році МЕБ провела конференцію у Каїрі з питань добробуту тварин на тему «Втілення стандартів МЕБ у роботі». Конференція зібрала спеціалістів різних сфер: чиновників, ветеринарів, дослідників, членів неурядових організацій, які були залучені до імплементаційних процесів питань добробуту тварин у їх країнах. Конференція загалом була присвячена імплементації стандартів МЕБ щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження [506].

Для з'ясування актуального статусу імплементації у державах-членах МЕБ делегату від кожної держави була надана анкета-опитування щодо стандартів добробуту тварин у його державі. Анкета була підготовлена за сприяння Європейської Комісії, РЄ та Регіональної комісії МЕБ для Південної Америки.

Анкета включала питання щодо державних органів, які мають забезпечувати добробут тварин застосовуючи стандарти МЕБ; специфічні питання щодо транспортування тварин та умертвіння тварин у споживчих цілях та умертвіння для боротьби із хворобами. Респонденти також мали визначити головні проблеми добробуту тварин у їх державах і засоби, необхідні для вирішення цих проблем. В кінці опитувані мали визначити, що ще може зробити МЕБ для забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Всього налічувалося 78 респондентів, відповідно 78 держав були враховані (дивитися табл. 3).

Регіон (за МЕБ) та представлені держави	Кількість держав-членів МЕБ	Кількість респондентів	% респондентів від загального
Африка (Алжир, Ботсвана, Камерун, Єгипет, Еритрея, Гвінея-Бісау, Нігер, Республіка Гвінея, Демократична республіка Конго, Сенегал, Судан, Танзанія)	51	13	25
Америка (Аргентина, Бразилія, Канада, Чилі, Коста-Ріка, Еквадор, Парагвай, Уругвай, США, Венесуела)	29	10	34
Азія, Далекий Схід, Океанія (Бутан, Бруней, Японія, Республіка Корея, Мальдіви, Непал, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Філіппіни, Китай, Таїланд, М'янма, Вануату, В'єтнам)	28	14	50
Європа (враховуючи Європейську комісію: Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Іспанія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Молдова, Чорногорія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словакія, Словенія, Швеція, Швейцарія, Нідерланди, Великобританія)	51	35	69
Близький Схід (Ізраїль, Ліван, Катар, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен)	13	6	46
Загально	172	78	45

Таблиця 3. Регіони та держави-учасники опитування [486, с.1145].

Майже всі респонденти (87 %) визначили компетентним у забезпеченні добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження ветеринарний орган, відповідальний також і за прийняття законодавства із питань добробуту тварин. Найчастіше ветеринарний орган є частиною міністерства сільського господарства, первинної продукції, розвитку сільських регіонів, охорони здоров'я чи харчування – одне з подібних формулювань. 12 % респондентів, включаючи Європейську Комісію, не мають ветеринарного органу, відповідального за законодавство з питань добробуту тварин. У одній країні існує центральний орган з питань добробуту тварин.

36 % респондентів мають додаткові національні органи, відповідальні за законодавство з питань добробуту тварин. Ці органи включені до міністерства юстиції, охорони здоров'я, промисловості та ін. Проте більшість (60 %) респондентів не мають таких додаткових органів.

У багатьох державах органи влади, відповідальні за прийняття національного законодавства в сфері забезпечення добробуту тварин, є так само і відповідальними за імплементацію міжнародних актів добробуту тварин. Так, майже всі опитані (90%) використовують центральні органи влади ветеринарної сфери для імплементації міжнародних актів добробуту тварин. 38% респондентів для імплементації застосовують не ветеринарні органи влади. Деякі з них використовують лише не ветеринарні органи, інші ж – комплексно ветеринарні та не ветеринарні органи влади.

Дещо інша ситуація склалася щодо законодавства кожної держави-члена МЕБ. У результатах опитування виявилось, що національне законодавство держав може бути двох загальних видів або не існувати взагалі. Ці результати вказані у табл. 4.

Статус законодавства	Транспортування тварин	Умертвіння для людських	Умертвіння для боротьби з	Контроль за популяцією
-------------------------	---------------------------	----------------------------	------------------------------	---------------------------

Предмет рег-ня		потреб	хворобами	бездомних тварин
Законодавство існує	64	70	66	47
Законодавство відображає стандарти МЕБ	50	41	34	29
Законодавство не існує	10	5	7	16

Таблиця 4. Національне законодавство держав-членів МЕБ (кількість держав відповідно), його статус і предмет [486, р. 1147].

З огляду на дані таблиці 4, більшість респондентів (83 %) мають законодавство щодо транспортування тварин, а у 65 % держав законодавство відображає стандарти МЕБ. 10 держав взагалі не мають законодавства щодо транспортування тварин. 91 % держав мають власне законодавство щодо умертвіння тварин для людських потреб, з них 53 % застосовують стандарти МЕБ. 5 держав не мають подібного законодавства взагалі. У 86 % держав існує власне законодавство щодо умертвіння тварин в рамках боротьби з хворобами, 44 % користуються стандартами МЕБ у цій галузі, а 7 держав не мають такого законодавства. 61 % держав передбачили законодавчі міри щодо контролю за бездомними тваринами, законодавство 38 % з них віддзеркалює стандарти МЕБ, а 16 держав не мають законодавства у цій сфері.

Одним з нагальних питань опитування було визначення головних проблем забезпечення добробуту тварин. На думку респондентів, основними проблемами є: контроль за популяціями бездомних тварин, умертвіння негуманними способами, перевантаження служб, що займаються умертвінням тварин для боротьби з хворобами, довготривалі перевезення тварин.

Рішеннями для цих проблем були запропоновані: обмеження часу транспортування, оновлення чи прийняття законодавства з питань добробуту тварин, зниження кількості відповідальних органів, впровадження процедур реєстрації тварин, ведення освітніх кампаній щодо добробуту тварин та стандартів МЕБ.

Друга Глобальна конференція МЕБ 2008 р. [506] була спрямована на посилення впливу міжнародних організацій, зокрема, МЕБ на держави, виявлення проблем та пошуку рішень у питаннях, пов'язаних з добробутом тварин та захистом їх від жорстокого поводження, формування стратегій добробуту тварин.

Затверджені на Другій Глобальній конференції МЕБ з добробуту тварин Регіональні стратегії добробуту тварин і до сьогодні допомагають державам-членам МЕБ поступово імплементувати міжнародні стандарти діяльності у сфері поводження з тваринами, зокрема: освітні програми, регулювання, дослідження розвиток власного законодавства.

Третя Глобальна конференція [510] з добробуту тварин була проведена у 2012 році у Куала-Лумпурі та передбачала подальший розвиток імплементаційних процесів, все більше поширення інформації щодо забезпечення добробуту тварин та ін., проте не мала такого значного впливу як Конференція 2008 р.

Обрання темою Третьої конференції «Імплементация стандартів МЕБ – регіональні очікування» підкреслило пріоритет співпраці МЕБ з урядами держав, внесок організації до підтримки глобального процесу покращення добробуту тварин. Створені МЕБ стандарти щодо забезпечення добробуту тварин засновані на науковому підході і зосереджені на результатах, а не на структурі системи. Це забезпечує гнучкість стандартів для адаптації до національного права і сприяє кращій реалізації стандартів державами-членами МЕБ.

Таким чином, діяльність держав щодо імплементації міжнародно-правових інструментів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження спрямована в першу чергу на відтворення у власному законодавстві щодо тварин більшості (в ідеалі – усіх) міжнародних стандартів забезпечення добробуту тварин. Проте, існують і перешкоди, наприклад, небажання держав створювати новий предмет правового регулювання чи навіть нове законодавство у вказаній сфері.

Юридичні аспекти поводження з тваринами можуть включати декілька складових, як-от: забезпечення добробуту тварин, захист тварин від жорстокого поводження, умови утримання тварин, умови придбання, розведення тварин, транспортування та інші дії з метою як забезпечення санітарно-епідеміологічного добробуту і безпеки людини (з позицій антропологічного підходу у праві), так і гарантій дотримання стандартів гуманного поводження з тваринами (природоцентричний підхід). Правове регулювання поводження з тваринами у європейському правовому просторі спрямоване в основному на створення сприятливих умов існування і утримання тварин, а також на захист від необґрунтованих страждань, спричинення травм, безпідставного умертвіння.

Імплементація на національному рівні включає прийняття нових актів під впливом міжнародних договорів. Проте, слід врахувати, що у ряді прогресивних європейських держав на момент укладання міжнародного договору вже існувало власне законодавче регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, яке врешті вплинуло й на розвиток міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Законодавство європейських держав сьогодні є найрозробленішим та прогресивним. Відправною точкою формування законодавства, що забороняє жорстокість до тварин, стала низка правових актів Великобританії у першій

половині XIX ст. У 1822 р. Парламент прийняв закон Річарда Мартіна щодо попередження жорстокого і неприпустимого поводження із крупною рогатою худобою. У 1911 році був прийнятий Закон про захист тварин, який діяв без поправок протягом десятиліть [53, с. 82].

Сьогодні варто наголосити, що більшість європейських держав мають декілька рівнів регламентації забезпечення добробуту тварин. Перший рівень представляє собою положення міжнародних договорів, як універсальних та регіональних, які є частиною внутрішнього законодавства відповідної держави. Другий рівень – це норми ЄС для держав-членів ЄС, тобто відповідні директиви, регламенти тощо. Третій – один або декілька національних правових актів, що стосуються поводження з тваринами, більшість з яких – результат імплементації актів першого та другого рівня.

Характеристику взаємодії національного законодавства та регіональних міжнародно-правових актів доцільно робити у контексті кожної окремої держави, тому вважаємо за потрібне застосувати таку схему: національний акт; участь у міжнародній угоді; імplementовані документи.

Австрія. У 2004 році був прийнятий Федеральний акт захисту тварин, який спрямовано на забезпечення гідного життя тварин [236]. Згідно Акту, незаконно спричиняти тваринам біль, необґрунтовані страждання, шкоду, так само як і вбивати без причини. Заборонені хірургічні втручання, окрім як з терапевтичних або діагностичних причин. Акт передбачає також такі аспекти, як утримання тварин, годування, пиття, дезінфекція, а особлива увага приділена положенню диких тварин у зоопарках. Акт складається із 48 статей, розділених на 2 частини. Положення Акту кореспондують Європейській конвенції про захист домашніх тварин, яка набрала чинності для Австрії у 2000 році. Таким чином, спостерігаємо непряму імплементацію норм Конвенції у національне законодавство Австрії.

У подальшому в Австрії також був прийнятий Федеральний акт щодо транспортування тварин та супутніх дій (2007 р.). Акт вносив зміни до Акту захисту тварин 2004 року, а також встановлював правила перевезення тварин. Його метою є висловлений захист тварин під час транспортування суходелом, повітрям або водою, як і встановлення мінімальних вимог для попередження поширення хвороб. Акт складається з 22 статей, розділених на 5 груп. Положення Акту дещо дублюють Конвенцію про захист тварин під час міжнародного перевезення 1968 року, стороною якої (та Додаткового протоколу до неї) Австрія є з 1974 року. Проте, переглянуту Конвенцію про захист тварин під час міжнародного перевезення (2003 р.), Австрія ще досі не підписала, та не ратифікувала [237].

Найпізнішим та консолідуючим актом щодо добробуту тварин у Австрії є Федеральний конституційний акт щодо сталого розвитку, добробуту тварин, комплексний захист навколишнього середовища, надання води і продуктів харчування, дослідження 2013 р. Вказаний документ збирає разом усі попередні акти щодо тварин, але не скасовує їх дію. Акт встановлює положення щодо принципів сталого розвитку, зокрема, в аспекті захисту тварин. Документ складається із 8 статей [238].

Бельгія є однією з перших країн, які запровадили власне національне законодавство одночасно із прийняттям міжнародного акту. У 1986 році був прийнятий Закон про захист і добробут тварин [370], який стосується утримання тварин та забезпечення їх гідного існування. При цьому, з прийняттям Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р., Бельгія стала однією з перших держав, які підписали і ратифікували її, визнавши відповідність власного закону міжнародним стандартам.

Іншим актом Бельгії став, значно пізніше прийнятий, Королівський указ щодо комерційного транспорту, відмінних від сільськогосподарських, тварин. Указ поширюється лише на тварин, що не є сільськогосподарськими, і

кореспондує та імплементує Регламент 1/2005 щодо захисту тварин під час перевезення та супутніх дій, Директиви 64/432/ЕЕС та 93/119/ЕС. Крім того, існує ще декілька нормативно-правових актів стосовно умов комерційних операцій з тваринами, санітарних норм, ідентифікації тварин та ін., що взагалі свідчить про прогресивність бельгійського законодавства щодо поводження з тваринами [190].

У Болгарії існує декілька нормативно-правових актів щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження: Закон про захист тварин від 8 лютого 2008 р. [47], Закон про біологічне різноманіття від 9 серпня 2002 р. [45], Закон про ветеринарно-медичну діяльність від 1 листопада 2005 р. [46], Закон про полювання від 26 вересня 2000 р. [48].

Найбільш загальним нормативно-правовим актом щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження у Болгарії виступає Закон про захист тварин. Він був прийнятий після підписання, ратифікації та набуття законної сили для Болгарії Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. У Законі чітко простежується вплив Конвенції на формулювання законодавчих положень щодо утримання тварин, неспричинення їм болю та необґрунтованого умертвіння тощо (ст.ст. 6-8, 11-20 тощо). Закон складають 78 статей, які спрямовані більше на захист тварин від жорстокого поводження, аніж на забезпечення добробуту тварин, тобто законодавство Болгарії у вказаній сфері тяжіє більше до попередження правопорушень, аніж до забезпечення добробуту тварин, таким чином, очевидний антропоцентричний підхід до регулювання.

Датське законодавство передбачає загальне регулювання (Акт добробуту тварин від 4 грудня 2007 р.) [201], окреме регулювання для видів тварин (Закон про собак [361], Закон про коней [362], Закон про утримання крупної рогатої худоби [360], Закон про утримання свиней [363], Закон про курей-бройлерів [358], Закон про хутро котів і собак [359], регулювання діяльності щодо тварин

(Закон про утримання тварин [366], Закон про заборону умертвіння вагітних тварин [186], Закон про ветеринарну практику [364], Закон про зоопарки [365]).

Настільки різноманітні предмети регулювання та деталізація є наслідком намагання законодавця Данії охопити та деталізувати якнайбільшу кількість видів суспільних відносин за участі тварин як предмета цих відносин [328]. Також вочевидь тенденція до відображення норм ЄС (наприклад, Закон про хутро котів і собак був прийнятий під впливом Регламенту 1523/2007 від 11 грудня 2007 року, що забороняє торгівлю, імпорт та експорт хутра котів і собак та продукцію, що містить таке хутро).

Данія стала однією з перших країн, які підписали та ратифікували європейські конвенції щодо поводження з тваринами. Саме тому, вочевидь, датське законодавство є прикладом динамічного розвитку як національного права в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, так і адаптації та імплементації міжнародних норм вказаної сфери.

Великобританія, як «засновник» законодавчого руху із захисту тварин [53, с. 83], і надалі залишається одним з флагманів у цій галузі. У Великобританії діє загальний Акт добробуту тварин у консолідованому вигляді від 2 березня 2013 року; окрім цього, значними законодавчими актами Великобританії є Закон про домашніх тварин 1951 р., Закон про розведення собак 1973 р. та 1991 р., Закон про дресировку 1925 р. [200; 502; 405; 229].

Крім того, важливим кроком на шляху до ефективної реалізації національного законодавства та міжнародних норм є щорічне видання «Зводів практики» [247], які супроводжують вказані вище нормативні акти.

Акт добробуту тварин Великобританії включає норми щодо регулювання поводження з хребетними тваринами, їх утримання, розведення та інші аспекти [416]. Великобританія є стороною Європейської конвенції про захист тварин під час міжнародного перевезення 1968 р., Європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р., Європейської конвенції про захист

хребетних тварин, що використовуються для дослідних та в інших наукових цілях 1986 р., але не підписала і не ратифікували один з основних документів – Європейську конвенцію про захист домашніх тварин 1987 р. Це означає, що Великобританія у створенні правового регулювання щодо тварин перш за все використовує власний доробок та досвід нормотворчості у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Німецьке законодавство є найпрогресивнішим серед законодавств інших європейських держав в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. У 2002 році Німеччина доповнила власну Конституцію положенням про захист тварин [334; 391], тим самим передбачивши закріплення аналогічного положення у Договорі про функціонування Європейського Союзу [253].

Також у Німеччині діє Закон про захист тварин 1972 р. і Розпорядження із утримання собак; законодавчо затверджена система притулків для тварин [517]. Закон про захист тварин встановлює штрафні санкції у випадку порушень правил утримання тварин, а також спеціальне оподаткування. Правознавці Німеччини навіть виділяють окрему галузь права – «Права тварин» [523, с. 28] (Tierrechte).

Німеччина також може слугувати позитивним прикладом вирішення проблеми бездомних тварин. Законодавчо визначено, що мають бути виконані три обов'язкові умови: 1. Прийняття нормативних актів щодо обмеження відтворення тварин. 2. Проведення програм стерилізації, обліку тварин, а також забезпечення роботи притулків. 3. Висвітлення діяльності щодо вирішення проблеми та відповідне виховання населення [337].

Німеччина одна з перших стала стороною всіх європейських конвенцій щодо поводження з тваринами, підписавши їх одразу після їх затвердження, при цьому внутрішнє законодавство Німеччини вже завчасно відповідало всім вимогам, тобто законодавство не потребувало імплементації. Наразі усі

нормативні акти Німеччини щодо поводження з тваринами повністю відповідають міжнародним стандартам, але окремі дослідники виражають думку про деякі питання невідповідності законодавства Німеччини актам ЄС (наприклад, щодо експериментальних тварин) [472].

Національне законодавство Кіпру в сфері забезпечення добробуту тварин представляють лише 2 нормативних акта – Акт добробуту тварин [198] та Закон про собак, обидва 2004 р. [285]. Зокрема, Акт добробуту тварин охоплює відносини, що стосуються утримання, перевезення, дресировки тварин, використання у розважальних цілях тощо. Ці акти були прийняті після ратифікації європейських конвенцій щодо поводження з тваринами.

Чеська Республіка у імплементації міжнародних стандартів у сфері забезпечення добробуту тварин виводження захисту їх від жорстокого пішла тим же шляхом, що і Данія, тобто шляхом трансформації у національне право міжнародних норм щодо захисту тварин. Зокрема, національне законодавство Чеської республіки щодо тварин напряду вказує (у ст. 1 кожного законодавчого акту), у відповідності з якими саме міжнародно-правовими актами складено цей законодавчий акт. Декрет про встановлення мінімальних стандартів захисту тварин, що утримуються на фермах [282] визначає умови утримання тварин на фермах, при цьому наголошується на узгодженні цих стандартів із Європейськими актами, зокрема, Директивами 91/629/ЄЕС та 97/2/ЄС про забезпечення мінімальних стандартів захисту телят, Директивами 91/630/ЄЕС і 2001/88/ЄС щодо мінімальних стандартів захисту свиней, Директивою 1999/74/ЄС щодо мінімальних вимог до захисту кур-несучок. Декрет про захист тварин під час масових заходів та розведення від 22 грудня 2008 р. відсилає одночасно до декількох міжнародних актів – до Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р., Європейської конвенції про захист тварин під час міжнародного перевезення 1968 р., Регламент № 1/2005 від 22 грудня 2004 щодо захисту тварин під час транспортування та супутніх дій. Декрет про

встановлення деталізованих умов утримання та дресирування тварин від 22 червня 2006 р. імплементував Регламент 1739/2005 від 21 жовтня 2005 р. про встановлення вимог до здоров'я тварин у пересувних цирках, а також частково – Європейську конвенцію про захист тварин під час міжнародного перевезення 1968 р. Декрет по захист тварин під час перевезення від 22 грудня 2008 р. імплементував Європейську конвенцію про захист тварин під час міжнародного перевезення 1968 р., Регламент №1/2005 від 22 грудня 2004 р. про захист тварин під час перевезення та супутніх дій. Акт захисту тварин від жорстокого поводження представляє собою консолідований текст декількох підзаконних актів, рішень Конституційного суду [389] та деяких законів [544; 545; 546; 547; 548; 549; 550]. Прийняттям вказаного акту були імплементовані: Директива 86/609/ЕЕС про зближення законів, правил і адміністративних положень держав-членів щодо захисту тварин, що використовуються для експериментальних та інших наукових цілей, Директива 93/119/ЕС про захист тварин під час забою, Директива 98/58/ЕС щодо захисту тварин, що утримуються у сільськогосподарських цілях, Директива 2003/65/ЕС, Регламент № 1255/97 щодо критеріїв для контрольних точок маршруту транспортування. Також вказується на норми європейських конвенцій щодо поводження з тваринами. Своєрідною новелою серед усього масиву законодавства держав Європи є Акт, що вказує види тварин, що потребують особливого догляду [283]. Цей Акт був прийнятий 18 листопада 2008 року і передбачає умови утримання екзотичних видів тварин, їх ідентифікації, отримання дозволу на розведення тощо.

Фінляндія, підписавши та ратифікувавши усі європейські конвенції щодо поводження з тваринами, застосувала їх норми ще у 1996 році, створивши Акт добробуту тварин. Цей нормативний акт є незвичайним з погляду на його взаємодію з іншими галузями права – він містить норми, пов'язані з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії. Кримінальний кодекс

передбачає досить незвичну санкцію за жорстоке поводження з тваринами – окрім звичайних санкцій застосовується конфіскація тварин і заборона контакту з тваринами. Мається на увазі тимчасова (рідше – постійна) заборона утримувати тварину, розпоряджатися нею, проводити по відношенню до неї будь-які інші дії, які можуть вплинути на добробут тварин [496]. З іншого боку, Акт добробуту тварин Фінляндії увібрав у себе положення європейських конвенцій про захист тварин, як-то щодо утримання тварин, розведення, перевезення, умертвіння тощо.

Таким чином, проаналізувавши національне законодавство та імplementовані норми у низці європейських держав, можемо дійти висновку, що основні напрями забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження – це забезпечення добробуту сільськогосподарських, диких, домашніх, лабораторних, зоопаркових тварин, тварин, що використовуються для розваг і видовищ, забезпечення потреб тварин при транспортуванні, регулювання питань забою, торгівлі тваринами та продукції тваринництва.

Більшість держав, зокрема європейських, мають декілька рівнів регламентації забезпечення добробуту тварин. Перший рівень представляє собою положення міжнародних договорів, як універсальних та регіональних, які є частиною внутрішнього законодавства відповідної держави. Другий рівень – це норми ЄС для держав-членів ЄС, тобто відповідні директив, регламентів тощо. Третій – один або декілька національних правових актів, що стосуються поводження з тваринами, більшість з яких – результат імplementації актів першого та другого рівня.

4.2. Імплементация міжнародно-правових норм та адаптація до права ЄС національних стандартів щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження в Україні

Проблеми забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження набувають у сучасному суспільстві все більшої актуальності. Нормативно-правове регулювання забезпечення добробуту тварин та захист їх від жорстокого поводження знаходять все більше закріплення як на міжнародному, так і на внутрішньонаціональному рівнях. Прагнення до європейської інтеграції, прагнення інституційно і ментально увійти у сім'ю європейських народів неможливо без впровадження у суспільну свідомість і закріплення на законодавчому рівні європейських цінностей, до яких належить і концепція добробуту тварин.

Пріоритетним напрямом міжнародного співробітництва України є європейський вектор. Важливим кроком на цьому шляху став вступ України до РЄ. В рамках членства в РЄ України прийняла на себе ряд обов'язків, які тим чи іншим чином забезпечують подолання конкретних проблем чи створюють новий об'єкт правового регулювання. Це виявило необхідність приведення усього законодавства України до відповідності із стандартами РЄ. Не стали виключенням і положення РЄ в сфері добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

З європейських конвенцій щодо поводження з тваринами Україна підписала (5 липня 2011 р.) і ратифікувала (18 вересня 2013 р., набуття чинності 1 листопада 2013 р.)[143] лише Європейську конвенцію про захист домашніх тварин 1987 р. Незважаючи на значну кількість учасників, Україна є однією з небагатьох пострадянських країн, що беруть участь у цій Конвенції. Підготовка до підписання і ратифікації, та імплементація Конвенції дозволила значно зблизити національне законодавство України та право РЄ у сфері, що

розглядається; ратифікація Конвенції продемонструвала прагнення України дотримуватися європейських стандартів з метою забезпечення не тільки прав людини, але й європейських стандартів поводження з тваринами. Однак, дотримання європейських стандартів у вказаних сферах має спільні проблеми, пов'язані не скільки з імплементацією в законодавство, скільки із забезпеченням виконання на рівні правореалізації, обумовленого ментальними та інституційними проблемами. В Україні за певними винятками відсутня системна політика щодо покращення становища із правами людини і основоположними свободами. Намагання правозахисних організацій, окремих підрозділів і окремих державних службовців з МВС і Міністерства юстиції, Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права покращити ситуацію мають наслідком певний прогрес, але політична криза, загальне ставлення політичних сил до прав людини як до чогось другорядного і незначущого порівняльно з політичною доцільністю не дають домогтися системних змін на краще [42]; в сфері добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: Україна має сьогодні катастрофічну ситуацію у сфері захисту тварин від жорстокості, і це положення продовжує посилюватися. Аналіз ситуації показує, що приватні особи, групи людей, громадські і благодійні організації не мають скоординованих дій, а держава не підтримує і не розвиває діяльність в цьому напрямку. В результаті занепадають моральні засади суспільства в частині ставлення до тварин. небезпека цього злочину полягає у тому, що жорстокість, проявлена щодо тварин, стає нормою поведінки, поширюється і на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у вихованні молоді. Предметом злочину стають тварини. [183]. Зокрема, непоодинокі випадки жорстокого поводження дикими тваринами, відстріл та отруєння бездомних тварин у містах і т. д. Найсвіжіший приклад: у притулку для тварин під Києвом 12 квітня 2015 р. під час пожежі загинуло близько 70 тварин; наразі триває розслідування цього випадку правоохоронними органами.

Для попередження цих злочинів в Україні планується створення екологічної поліції, що має займатися в тому числі і зоозахисною діяльністю з боку держави [25; 121]. Крім того, Т. Р. Короткий наголошує на необхідності залучення до зоозахисного руху в Україні юристів, особливо в сфері міжнародного права, що могли б створити правові передумови і умови пропаганди гуманного ставлення до тварин, формування праворозуміння і правової культури, яка б могла протидіяти жорстокому поводженню з тваринами [85, с. 34].

На момент ратифікації Україна вже мала спеціальний закон, спрямований на врегулювання відносин в області забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження – Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [138; 165]. І, незважаючи на те, що Україна стала однією з останніх держав-членів РЄ, що прийняли власний законодавчий акт про забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження [390], для пострадянських держав це стало вельми прогресивною подією [43]. Другорядність відносин в області забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження – одна з рис радянської ментальності, правової та соціальної реальності. До речі, єдина норма, що забезпечувала захист тварин від жорсткого поводження, була включена в Кримінальний кодекс УРСР лише у 1988 р. [94; 128; 65], при тому, що з 1924 р. існувало Добровільне товариство охорони тварин [56] (варто відзначити, що до Жовтневого перевороту на території Російської Імперії існували товариства захисту тварин). Однак, як й інші формалізовані структури у тоталітарному суспільстві, це об'єднання громадян слабо впливало на законодавче регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Незважаючи на вельми прогресивний характер, Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» слід вважати лише проміжною ланкою переходу від повної відсутності актів регламентації поводження з

тваринами до приведення законодавства України до європейських стандартів. Прийняття Закону відобразило якісний здвиг, коли проблема забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження перейшла до розряду соціально значущих. Однак ефективність Закону, як і всього масиву законодавства в області забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження недостатньо висока [114]. Причиною є традиційно присутній на пострадянському просторі правовий нігілізм [176; 23], віднесення сфери добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження до другорядної, особливо з точки зору органів державного управління та правоохоронних структур[134], а також не завжди висока якість нормативно-правових актів у вказаній сфері [121; 85; 104]. Хоча, підкреслимо, що найбільші проблеми ефективності приписів Закону, як вказувалося вище, знаходяться в області правозастосування.

В рамках даного дослідження необхідно визначити, наскільки положення Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» та інші спеціальні нормативно-правові акти України [135; 138; 141; 142; 144; 145] в області забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження відповідають міжнародним зобов'язанням у вказаній сфері, перш за все Європейській конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. Оскільки предметна сфера Закону дещо ширша, ніж предмет правового регулювання Конвенції (Закон спрямований на забезпечення захисту від жорстокого поводження, а фактично, регламентацію поводження з тваринами, з тваринами у широкому значенні (У широкому сенсі Закон розуміє поняття «тварини» як біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові; у вузькому значенні, особливо домашніх тварин – собаки, коти та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених

людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками, та існують тривалий час у їх природному ареалі; дикі тварини - тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах; сільськогосподарські тварини - тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження; безпритульні тварини - домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини; експериментальна тварина - тварина, що використовується для проведення наукових дослідів, експериментів), а Конвенція тільки домашніх), ми зупинимося переважно на питаннях, пов'язаних з положеннями законодавства України, присвяченими домашнім тваринам. При цьому слід відмітити, що поняття домашніх тварин у Конвенції ширше, і включає «будь-яких тварин, яких утримує чи збирається утримувати людина, зокрема, у її домашньому господарстві, для власного задоволення і дружнього спілкування» [38], що породжує більш широкі зобов'язання України по даній Конвенції по відношенню до об'єкту регулювання із захисту «домашніх тварин», порівняно з тим, як ця категорія визначена у Законі.

Аналіз положень Закону дозволяє дійти висновку про комплексний підхід до проблеми жорсткого поводження з тваринами, системний характер норм та механізму їх реалізації. Фактично, з прийняттям Закону в Україні остаточно сформувався новий правовий інститут, спрямований на забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Раніше ці відносини регулювалися окремими нормами адміністративного і, частково, кримінального права у частині, пов'язаній із відповідальністю за жорстоке поводження з тваринами, і санітарними вимогами до утримання домашніх тварин. Що стосується тварин, які не відносяться до домашніх, та знаходяться в умовах

природної волі, регулювання поводження з ними здійснюється Законами України «Про тваринний світ», «Про Червону книгу України», «Про ветеринарну медицину», «Про природно-заповідний фонд України» [135; 138; 141; 142; 143; 144; 145]. Слід відзначити, що у цих законах містяться лише норми щодо використання тварин (полювання, торгівля), охорони тваринного світу, а також щодо ветеринарного лікування тварин. Однак, ці нормативно-правові акти за своєю сутністю спрямовані на збереження біорізноманіття, в той час як Закон про захист тварин від жорстокого поводження 2006 р. спрямований на забезпечення добробуту тварин та захист їх від жорстокого поводження.

У проекті закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо охорони біорізноманіття)», були передбачені зміни у перераховані вище законодавчі акти, наприклад, про заборону використання ведмедів та вовків на мисливських випробувальних станціях, а також для проведення іспитів, змагань і притравки мисливських собак, про заборону використання диких тварин у пересувних зоопарках, звіринцях, виставках диких тварин, а також про заборону дельфінаріїв, що не мають природної морської води[147]. Закон був прийнятий Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. [148]. Але, вбачається небажання законодавця реформувати існуючі правові норми щодо захисту тварин від жорстокого поводження, імплементувати до вітчизняної правової системи міжнародно-правові стандарти гуманного поводження з тваринами, а також наслідувати позитивний досвід зарубіжних держав.

Слід відзначити, що доктрина українського екологічного права не визнавала (і з великим консерватизмом визнає) приналежність правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження до цієї галузі. Про це свідчить повна відсутність як у підручниках та монографіях з екологічного права [132], так і звертання в рамках наукової

спеціальності [61], до проблематики забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. З прийняттям Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», а тим більш і з ратифікацією Конвенції, стало можливим говорити про комплексний правовий інститут, що належить до екологічного права [85, с. 35].

В цілому законодавство України у сфері поводження з тваринами нараховує близько десяти нормативно-правових актів [138; 135; 141; 142; 144; 145]. У контексті ратифікації Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р., окрему увагу слід приділити саме Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», який є основним законодавчим актом України щодо поводження з тваринами.

Логічна структура обох нормативно-правових актів є схожою – Конвенція і Закон побудовані за системою «принципи поводження з тваринами – умови утримання тварин – компетентні органи».

Перші статті обох актів містять визначення термінів (ст. 1 Конвенції, ст. 1 Закону), сферу дії та механізм виконання – ст.ст. 2 і 3 відповідно. Принципу неспричинення непотрібного болю, страждань чи шкоди тварині (ст. 3 Конвенції) відповідають положення статті 4 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» де вказані основні принципи поводження з тваринами. Закон ґрунтується на принципі наявності у тварин природних прав, але прямо на нього не вказує жодна стаття Закону. Цей принцип є підставою захисту тварин від страждань і загибелі внаслідок жорстокого поводження з ними. Однак, якщо Конвенція передбачає лише два основних принципи поводження з тваринами – неспричинення непотрібного болю, страждань чи шкоди і заборону кидати тварину, - то Закон вже деталізує дані принципи і проголошує, що поводження з тваринами ґрунтується на шести принципах: недопущення моральної шкоди людині внаслідок жорстокого поводження з тваринами; забезпечення умов життя тварин, що відповідають їх видовим

особливостям; переривання права власності на тварину внаслідок жорстокого поводження з нею; заборона жорстокого поводження з тваринами; встановлення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами; утримання тварин та поводження з ними без переслідування мети спричинення шкоди як оточуючим, так і саме тварині (ст. 4 Закону). Слід вказати, що принципи поводження з тваринами, вказані у Законі, хоча й розширюють сферу їх застосування, тим не менш, надто розрізнені за предметом, а також тяжіють до антропоцентризму, що у контексті ратифікації Конвенції неприпустимо, оскільки її концепція передбачає природоцентричні тенденції.

Конвенцією передбачається, що будь-яка людина, що утримує домашню тварину, має забезпечувати їй місце утримання, піклування з урахуванням природних потреб тварини (ст. 4 Конвенції). Цьому положенню відповідає стаття 7 Закону, де вказані загальні правила утримання тварин, що виключають жорстокість. Разом з тим, стаття 8 Закону розглядає також варіант утримання диких тварин у неволі, при цьому не деталізуючи, яким чином регулюється утримання диких тварин, умови їх утримання і попадання у неволю, використання у неволі (наприклад, у зоопарках). Конвенція ж, у силу того, що її предмет регулювання спрямований виключно на домашніх тварин, не розглядає це питання.

Стаття 6 Конвенції містить положення щодо вікових обмежень для придбання тварин – домашня тварина не може бути продана особі, якій не виповнилося 16 років. Подібна норма у законодавстві України міститься у Цивільному кодексі України (ст. 32, 34 Кодексу), відповідно передбачається самостійне придбання тварини лише з 18 років, з 14 до 18 років – лише з письмової згоди батьків або осіб, що їх замінюють; це означає, що із надбанням Конвенцією законної сили, з'являється колізія норм міжнародного договору (Конвенції) та цивільного законодавства України у частині визначення вікових обмежень для придбання тварин [101, с. 16; 58]. Стаття 12 Закону містить

застереження щодо можливості визнання недійсними правочинів, укладених по відношенню до тварини особою, що не досягла 18-річного віку без згоди батьків цієї особи чи осіб, що їх замінюють.

Статті 7-9 Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. містять положення про умови дресировки, комерційного розведення і торгівлі тваринами, створенні притулків для тварин, а також використання домашніх тварин у рекламі, розвагах та інших подібних заходах. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» більш детально і чітко визначає умови утримання тварин, при цьому враховує не тільки вимоги до вищевказаних дій, але й передбачає положення щодо ветеринарного обслуговування тварин, транспортування (ст.ст.10, 11 Закону). Умови використання тварин у видовищних та інших заходах передбачені статтею 25 Закону; ці положення аналогічні нормам Конвенції.

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» також включає норми щодо особливостей права власності на тварин та інші речові права, і умови укладання правочинів, предметом яких є тварини (статті 12, 13 Закону). Звичайно, оцінка цієї норми залежить від того, яким чином розглядати статус тварини – як істоти з самостійними правами, чи як річ. Слід відзначити, що згідно статті 180 Цивільного кодексу України [173] на тварин розповсюджується правовий режим речі.

Стаття 15 Закону визначає умови створення і функціонування притулків для тварин і напряду містить положення про відкриття притулків для тварин. Однак, якщо Конвенція прямо вказує на порядок відкриття притулку для тварин, здійснення діяльності притулку для тварин і суб'єктів, що мають на це право, порядок фінансування притулків для тварин, але не вказує на органи, уповноважені контролювати діяльність притулків. У 2010 році Державним комітетом ветеринарної медицини України було затверджене Положення про притулок для тварин [137]. Даний підзаконний нормативно-правовий акт

здійснює загальне регулювання порядку створення притулків, визначає деякі правила утримання тварин у притулку, правила здійснення ветеринарних операцій (наприклад, кастрація, евтаназія у випадку виявлення у тварини особливо небезпечних інфекційних хвороб, тяжких травм, несумісних із життям, невиліковних хвороб чи інших підстав для її проведення). Однак, якщо урахувати досвід європейського регулювання питань, пов'язаних з поведінкою з тваринами [380], Положення необхідно доповнити стандартами утримання тварин у притулках, проведення карантинування, утримання бездомних тварин у притулках, ветеринарного догляду за тваринами.

Стаття 9 Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. обумовлює порядок використання тварин у рекламі, розвагах, виставках тощо. Стаття 25 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» регулює проведення заходів та розваг за участі тварин, при цьому окремо оговорює заборону пересувних звіринців та зоопарків. Також, у контексті ратифікації Конвенції, а також раніше вказаного законопроекту, дані положення будуть дещо змінені у сторону гуманізації поводження з тваринами.

Стаття 10 Конвенції містить умови проведення хірургічних операцій над тваринами, при цьому мова йде в основному про так звані естетичні операції (наприклад, купірування вух та хвостів). Законодавство України не деталізує порядок і умови операцій над тваринами. З набуттям законної сили Конвенцією, естетичні операції практично припинилися, що довело пріоритетність гуманного поводження з тваринами порівняно з приведенням їх зовнішнього вигляду до стандартів породи чи уподобанням осіб, що утримують тварин[167; 150].

Стаття 11 Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. передбачає умови, за яких допускається умертвіння тварин і способи, що заборонені для використання. Цьому положенню Конвенції зіставляється стаття 17 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Додатково, Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 89) [64] и Кримінальний Кодекс України (ст. 299) [93] встановлюють відповідальність а порушення правил умертвіння тварин. Закон вперше для України закріплює пріоритет біостерилізації, чи біологічно обґрунтованих методів, для регулювання чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю чи частково створених діяльністю людини. Це положення закладає підвалини для розробки програм гуманного зниження чисельності бездомних тварин для населених пунктів України, однак, незважаючи на законодавчий припис, ці програми прийняті у незначному числі населених пунктів України, а норми про заборону жорстокого умертвіння домашніх тварин скрізь порушуються, у тому числі й комунальними службами [92; 24], і залишаються безкарними (Останні роки в Україні масово практикуються отруєння бездомних собак, а поза межами населених пунктів – відстріл. Отримала поширення стрільба у бездомних тварин з пневматичної зброї. Останнім часом поширюється рух «догхантерів». Всі ці незаконні дії досі безкарні, за винятком деяких справ (справа Ведули-Полібіна)). [160; 133; 158]. Норма Закону про біостерилізацію не носить імперативного характеру, і в більшості випадків ігнорується місцевою владою.

Окремо Конвенція передбачає заходи із захисту бездомних тварин (ст.ст. 12, 13 Конвенції). Положення цих норм містять порядок проведення заходів із зниження чисельності бездомних тварин і умов забезпечення їх ідентифікації. Що стосується українського законодавства, регулювання поведження з бездомними тваринами здійснюється на підставі ст. 23 Закону. Ця стаття також скрізь порушується, тому ми вважаємо необхідним внесення змін у Закон шляхом включення більш чітких положень про регулювання чисельності та виключення жорстокого поведження з домашніми тваринами, наприклад щодо заборони відстрілі тварин у містах, отруєнь тварин тощо.

Одним з важливих елементів інтеграції України в ЄС є приведення законодавства України до стандартів права ЄС. Адаптація законодавства в цьому випадку полягає у поетапному прийнятті та впровадженні нормативно-правових актів з урахування права ЄС. Угода про Асоціацію України з ЄС передбачає, серед іншого, і адаптацію законодавства України до європейських стандартів. Глава 4 Розділу 4 «Санітарні та фіто санітарні заходи» зазначає, що Угода в тому числі має на меті досягнення взаєморозуміння стосовно стандартів утримання і поводження з тваринами. Стандарти утримання і поводження з тваринами означають основи щодо захисту тварин, які розроблені і застосовуються Сторонами та належним чином відповідають стандартам МЄБ і підпадають під дію Угоди.

Безпосередньо стаття 64 Угоди містить положення про те, що Україна має наблизити своє законодавство про санітарні заходи щодо охорони тварин, до законодавства ЄС (Додаток V до Угоди). Відповідно до ст. 64 Угоди, Україна повинна не пізніше ніж протягом трьох місяців після набрання чинності Угодою надати Підкомітету з управління санітарними та фітосанітарними заходами комплексну стратегію стосовно імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Розділу IV Угоди. Зважаючи на те, що чинне законодавство та практика України не відповідають у повній мірі законодавству та практикам ЄС щодо регулювання санітарних та фітосанітарних заходів, 2015 рік повинен був бути використаний також для розробки комплексної стратегії, яка також визначатиме необхідні законодавчі зміни з питань захисту здоров'я та життя людей, тварин, рослин, безпечності харчових продуктів та кормів, удосконалення державного контролю за здоров'ям та безпечністю харчових продуктів та кормів тощо. У першу чергу це дасть змогу прибрати торгові бар'єри в короткостроковій перспективі та отримати доступ на ринки ЄС – у середньостроковій. На основі створеної стратегії повинні розроблятися

законопроекти, які визначатимуть зміни щодо харчових продуктів, ідентифікації тварин, регулювання ринку кормів та державного контролю.

Угодою про асоціацію декларується, що з метою поступового наближення законодавства та практик України до законодавства та практик ЄС щодо санітарних та фітосанітарних заходів стосовно здоров'я та умов утримання тварин, ЄС підтримуватиме Україну в тому числі через наявні інструменти для реалізації відповідної Програми інституційної реформи, що включає:

- розробки всеохоплюючої стратегії щодо безпечності харчових продуктів з метою реформування всіх заходів, зазначених у додатках Глави «СФЗ» Угоди про Асоціацію;

- внесення пропозицій щодо законодавства України, яке потребує наближення до законодавства ЄС;

- посилення адміністративної спроможності у цих сферах шляхом:

- перегляду функцій органів державної влади, відповідальних за питання СФЗ з урахуванням законодавства ЄС;

- навчання спеціалістів компетентних органів України, відповідальних за питання СФЗ, зокрема щодо імплементації законодавства України, адаптованого до законодавства ЄС;

- досягнення відповідності вимогам ЄС лабораторій із безпечності харчових продуктів та здоров'я тварин.

- впровадження системи раннього сповіщення щодо безпеки продуктів харчування, здоров'я тварин і рослин;

- підтримки операторів харчового ринку у впровадженні власних систем контролю;

- організації інформаційних кампаній з відповідними установами та неурядовими організаціями стосовно вимог доступу до ринку ЄС.

На початку 2015 року був прийнятий вкрай важливий закон – «Про технічні регламенти і оцінку відповідності», що є одним із ключових євроінтеграційних проектів. Даний закон фактично доповнює ряд законодавчих актів, а саме – закони України «Про стандартизацію», «Про метрологію та метрологічну діяльність», прийняття яких усуне технічні бар'єри та юридичні перешкоди в торгівлі промисловими товарами та сприятиме відкриттю для українських промислових товарів ринку ЄС та інших розвинутих країн світу.

Основними цілями прийняття технічних регламентів є захист життя та здоров'я людей, тварин і рослин, охорона довкілля та природних ресурсів, забезпечення енергоефективності, захист майна, забезпечення національної безпеки та запобігання продажу неякісної продукції.

Взагалі, 2015 рік був проголошений роком розробки законодавчих змін з питань захисту здоров'я тварин, прибрання торговельних бар'єрів (зміни у регулюванні обігу харчових продуктів, ідентифікація тварин, регулювання ринків товарів тваринного походження, створення інформаційного забезпечення цих питань).

Існуючі міжнародно-правові зобов'язання України з питань поводження з тваринами мають бути імplementовані до законодавства України, у тому числі на конституційному рівні, що відповідає практиці європейських держав. Але, на жаль на конституційному рівні в Україні досі взагалі не відображені норми щодо гуманного поводження з тваринами, що означає наявність величезної вади у конституційному законодавстві і другорядне ставлення до забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Таким чином, з одного боку, можна відзначити позитивну тенденцію приведення законодавства України у відповідність з європейськими стандартами в області добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. В першу чергу, це наочно проявляється у тісній кореляції положень Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. і Закону

України «Про захист тварин від жорстокого поводження», які, по суті, є взаємодоповнюючими і взаємопов'язаними актами. Проте, з іншого боку, слід говорити про наявність лакун у регулюванні в сфері добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Перш за все це проявляється у відсутності на конституційному рівні законодавчих приписів щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Що стосується конституційного закріплення обов'язку держави сприяти і забезпечувати добробут тварин та захист їх від жорстокого поводження, то тут варто наслідувати приклад багатьох європейських і неєвропейських держав, що раз за разом, все частіше, не тільки спрямовують своє законодавство на охорону природи в цілому, але й наділяють тварин базовими правами, такими, як наприклад, право на життя і здоров'я. Вважаємо за необхідне внесення змін до Конституції України [74] щодо закріплення – по-перше, статусу тварин як «істот, здатних відчувати»; по-друге – конституційне закріплення обов'язку держави сприяти і забезпечувати добробут тварин та захист їх від жорстокого поводження. Це обумовлено тим, що для відповідності українського законодавства європейським стандартам, в першу чергу, необхідно змінити правовий статус тварин з «речі» на «істот, здатних відчувати», як це передбачено Договором про функціонування Європейського Союзу та багатьма національними актами європейських держав, тобто перейти від антропоцентричного підходу у законодавстві до природоцентричного.

Значна кількість випадків жорстокого поводження з тваринами пов'язана з діяльністю комунальних та приватних підприємств, що займаються виловом і регулюванням чисельності бездомних тварин. Однак, на жаль, цей вид діяльності у Законі не внесено до числа ліцензійних (ст. 14 Закону). Ліцензування, на наш погляд, забезпечить більш суворе дотримання вимог законодавства і захисту тварин від жорстокого поводження. На нашу думку, ліцензування функцій відлову у регулюванні чисельності бездомних тварин

може стати одним із ефективних механізмів попередження жорстокого поводження з ними [256].

Конвенцією також передбачені інформаційні та освітні програми, що сприяють зростанню поінформованості суспільства про умови утримання домашніх тварин (ст. 14 Конвенції). Частково положенням статті 14 Конвенції відповідають статті 33 та 34 Закону (суспільний контроль), однак ця норма практично не знаходить реалізації.

Галузеве законодавство щодо поводження з тваринами має забезпечувати повне охоплення як за сферою застосування, так і за видовим різноманіттям – від утримання тварин у населених пунктах, заходів зі зниження чисельності бездомних тварин гуманними методами, контролю за розведенням домашніх тварин, до використання тварин у сільському господарстві, експериментах, розважальних заходах тощо. На нашу думку, система нормативно-правових актів із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження має включати конституційне положення про те, що держава забезпечує добробут тварин та гарантує їх захист від жорстокого поводження із посиланням на те, що відносини у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту регулюються відповідними законами – «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про домашніх тварин», «Про сільськогосподарських тварин» і низку підзаконних актів. Базовими положеннями для всієї системи законодавства мають стати основні принципи добробуту тварин, закріплені у ст. 3 Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р.

Запропоновані зміни допоможуть сформувати в Україні дійсно гуманне суспільство, що поважає права тварин та розділяє європейські цінності у сфері добробуту тварин і будуть сприяти гуманізації всього суспільства на основі природоцентричного підходу.

У зв'язку з вищевикладеним, слід вказати на окремі положення, що потребують імплементації їх у законодавство України, а також на інші зміни та доповнення, які слід внести у законодавство України:

1) Необхідне внесення змін до Конституції України щодо закріплення – по-перше, статусу тварин як «істот, здатних відчувати»; по-друге – конституційне закріплення обов'язку держави сприяти і забезпечувати добробут тварин та захист їх від жорстокого поводження.

Для відповідності українського законодавства європейським стандартам, в першу чергу, необхідно змінити правовий статус тварин з «речі» на «істот, здатних відчувати», як це передбачено Договором про функціонування Європейського Союзу [253] та багатьма національними актами європейських держав, тобто перейти від антропоцентричного підходу у законодавстві до природоцентричного.

2) У Цивільному кодексі України має бути прямо закріплена норма про вікове обмеження у придбанні тварин, тим самим буде імплементоване положення статті 6 Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р.

3) Окремо, на нашу думку, слід прийняти законодавчий акт у вигляді, наприклад, Положення про комерційні дії щодо тварин, чи внести відповідні зміни у цивільне законодавство. Це положення необхідно внести внаслідок існування складностей урегулювання розведення, торгівлі, інших комерційних дій з тваринами. Наразі законодавство України лише у загальних рисах обумовлює цей аспект поводження з тваринами, і то, лише з точки зору того, що тварини є речами.

4) Законодавство України гостро потребує прийняття єдиного національного правового акту, який би передбачав правила поводження з бездомними тваринами, зниження їх чисельності тощо. Наразі нормативні акти, що містять такі правила прийняті лише на рівні обласних центрів, а діяльність органів місцевого самоврядування у цій сфері або непослідовна, або взагалі

відсутня, або, що дуже часто, зводиться до негуманного масового умиротворення тварин [50].

5) У законодавстві України слід оговорити порядок інформування спільноти про діяльність служб і органів у сфері захисту тварин і поводження з ними (служби з відлову бездомних тварин, притулки, ветеринарні пункти), а також державних органів, так чи інше пов'язаних з поводженням з тваринами. Наразі інформування практично повністю відсутнє.

6) У міжнародних актах, рівно як і в українському законодавстві, жорстоке поводження з тваринами включає виключно матеріальний склад правопорушення (тобто наявність постраждалої тварини). Однак не слід забувати про те, що разом із спричиненням шкоди тварині може бути спричинена шкода людині, а саме – в Україні спостерігається тенденція до пропаганди жорстокого поводження з тваринами (через ЗМІ, Інтернет, телебачення). При цьому, жорстокість до тварин часто переростає у жорстокість по відношенню до людей, тим самим підвищуючи рівень злочинності і рівень суспільної небезпеки правопорушників. Таким чином, вважаємо необхідним внести пропозицію щодо включення у поняття жорстокого поводження з тваринами ще й пропаганду такої поведінки, тим самим розширюючи предмет правопорушення і роблячи міру покарання більш суворою.

Таким чином, з одного боку, можна відзначити позитивну тенденцію приведення законодавства України у відповідність з європейськими стандартами в області добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. В першу чергу, це наочно проявляється у тісній кореляції положень Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. і Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», які, по суті, є взаємодоповнюючими і взаємопов'язаними актами.

Проте, з іншого боку, слід говорити про наявність лакун у регулюванні в сфері добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Законодавство про тварин має забезпечувати повний охват як за сферою застосування, так і за видовим різноманіттям – від утримання тварин у населених пунктах, заходів зі зниження чисельності бездомних тварин гуманними методами, контролю за розведенням домашніх тварин, до використання тварин у сільському господарстві, експериментах, розважальних заходах тощо. На нашу думку, система нормативно-правових актів із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження має включати закони «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про домашніх тварин», «Про сільськогосподарських тварин» і низку підзаконних актів. Базовими положеннями для всієї системи законодавства мають стати основні принципи добробуту тварин, закріплені у ст. 3 Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р.

Поряд із практичною діяльністю із захисту тварин, в Україні необхідно вдосконалення національних нормативно-правових актів в області добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження і приведення внутрішньодержавного законодавства даної сфери у відповідність із європейськими стандартами.

Висновки до четвертого розділу

1. Діяльність держав щодо імплементації міжнародно-правових інструментів забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження спрямована в першу чергу на відтворення у власному

законодавстві щодо тварин більшості міжнародних стандартів забезпечення добробуту тварин.

Основні напрями забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в європейському правовому просторі – це забезпечення добробуту сільськогосподарських, диких, домашніх, експериментальних тварин, тварин, що використовуються для розваг і видовищ, забезпечення потреб тварин при транспортуванні, регулювання питань забою, торгівлі тваринами та продукцією тваринництва. Ці напрями регулювання відображені, по-перше, у регіональних актах щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, а по-друге, у національних правових актах щодо поводження з тваринами.

2. Виявлені наступні напрями імплементації норм міжнародних договорів у право ЄС та національне законодавство держав-членів РЄ у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: забезпечення добробуту диких, сільськогосподарських, експериментальних тварин, домашніх тварин.

Важливо наголосити на співпраці РЄ та ЄС у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, ЄС, виступаючи стороною чотирьох з п'яти конвенцій РЄ, прийняв єдиний Регламент здоров'я тварин, де знайшли відображення міжнародні норми у зазначеній сфері. Рекомендаційний акт став результатом співпраці РЄ та ЄС в рамках Стратегії добробуту тварин на 2012-2015 рр. і охопив усі сфери поводження з тваринами.

Більшість держав РЄ створювали власні акти забезпечення добробуту тварин, які включають імplementовані норми міжнародних договорів.

3. Існують проблеми підписання, ратифікації та імплементації договорів РЄ щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у пострадянських державах. Ці труднощі породжені по-перше, антропоцентричним підходом законодавства; по-друге, невідповідністю

правової системи пострадянських держав і ЄС; по-третє, другорядність сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у пострадянських державах.

4. Україна є стороною багатьох універсальних актів з питань добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, проте жоден з них прямого регулювання не утворює. Україна є членом ФАО, ВООЗ, СОТ, які своїми актами опосередковано регулюють сферу добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Україна також є учасником МЕБ.

Одним з важливих елементів інтеграції України в ЄС є приведення законодавства України до стандартів ЄС. Чинне законодавство та практика України не відповідають у повній мірі законодавству та практикам ЄС щодо добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, тому має бути розроблена комплексна стратегія необхідних законодавчих змін з питань добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, на основі якої мають розроблятися законопроекти, які визначатимуть зміни щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. На думку автора, законодавство України потребує прийняття правового акту, який би передбачав правила поводження з бездомними тваринами, зниження їх чисельності тощо з урахування міжнародних норм та досвіду.

Доктрина українського права не визнавала (і з великим консерватизмом визнає) приналежність правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження до цієї галузі. Про це свідчить повна відсутність як у підручниках та монографіях з екологічного права, так і звертання в рамках наукової спеціальності, до проблематики забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. З прийняттям Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», а тим більш і з ратифікацією Конвенції, стало можливим

говорити про комплексний правовий інститут, що належить до екологічного права.

Одним з важливих елементів інтеграції України в ЄС є приведення законодавства України до стандартів права ЄС. Адаптація законодавства в цьому випадку полягає у поетапному прийнятті та впровадженні нормативно-правових актів з урахування права ЄС. Угода про Асоціацію України з ЄС передбачає, серед іншого, і адаптацію законодавства України до європейських стандартів. Глава 4 Розділу 4 «Санітарні та фіто санітарні заходи» зазначає, що Угода в тому числі має на меті досягнення взаєморозуміння стосовно стандартів утримання і поводження з тваринами. Стандарти утримання і поводження з тваринами означають основи щодо захисту тварин, які розроблені і застосовуються Сторонами та належним чином відповідають стандартам МЄБ і підпадають під дію Угоди.

Наголошено, що з огляду на підписання і ратифікацію Угоди про асоціацію України і ЄС існує необхідність змінення законодавства України у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у контексті імплементації положень Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. та зобов'язань Глави 4 Розділу IV Угоди про асоціацію України та ЄС та необхідності підписання Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р (переглянутої у 2003 р.), Європейської конвенції про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р., Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р.).

5. Наявність лакун у правовому регулюванні сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в Україні, перш за все, проявляється у відсутності на конституційному рівні законодавчих приписів щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого

поводження. Що стосується конституційного закріплення обов'язку держави сприяти і забезпечувати добробут тварин та захист їх від жорстокого поводження, то тут варто наслідувати приклад багатьох європейських і неєвропейських держав, що раз за разом, все частіше, не тільки спрямовують своє законодавство на охорону природи в цілому, але й наділяють тварин базовими правами, такими, як наприклад, право на життя і здоров'я. Вважаємо за необхідне внесення змін до Конституції України щодо закріплення – по-перше, статусу тварин як «істот, здатних відчувати»; по-друге – обов'язку держави сприяти і забезпечувати добробут тварин та захист їх від жорстокого поводження.

ВИСНОВКИ

1. Сучасні концепції та постулати гуманного ставлення до тварин базуються на морально-етичних імперативах, сформульованих філософами XIX – першої половини XX ст. Моральні імперативи щодо поводження з тваринами сформували основу для правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на трьох рівнях – універсальному, регіональному та національному. Генезис моральних імперативів поводження з тваринами вплинув на утворення національних правових норм щодо поводження з тваринами, котрі, своєю чергою, сприяли створенню регіональних стандартів поводження з тваринами. Регіональні стандарти вплинули на утворення універсального рівня поводження з тваринами.

2. У сфері правового забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження відбувається зміна підходів: від захисту від жорстокого поводження до забезпечення добробуту тварин та визнання тварин носіями прав. У правовому регулюванні забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження виявлена тенденція відмови від антропоцентричного підходу на користь природоцентричного. Ця тенденція властива передовсім внутрішньодержавному рівню окремих держав, та – деякою мірою – міжнародно-правовому регулюванню забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, і у найбільш деталізованій формі проявляється на регіональному рівні в рамках РЄ. На універсальному рівні міжнародно-правове регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження має вторинний характер щодо охорони об'єктів тваринного світу у стані природної свободи, а на регіональному рівні наявні обидва підходи – добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження через міжнародно-правове регулювання охорони об'єктів тваринного світу, що знаходяться у стані природної свободи, і самостійна сфера

конвенційного забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

3. У доктрині міжнародного права з питань регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження можна виокремити такі концептуальні підходи: розгляд питання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження в рамках міжнародного права навколишнього середовища; розгляд міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження як самостійної сфери міжнародно-правового регулювання. З іншого боку, можливо виділити розгляд міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження і розгляд з позицій різних галузей права. Крім того, виділяються підходи, що розглядають або добробут тварин, або захист тварин від жорстокого поводження, або комплексно добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Поняття «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» є одночасно базовими категоріями, принципами і цілями правового регулювання і діяльності із забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на універсальному, регіональному та національному рівнях. «Добробут тварин» слід визначити як забезпечення фізичних потреб тварин та умов для вираження притаманної їм поведінки (природоцентричний вимір поводження з тваринами). «Захист тварин від жорстокого поводження» слід визначити як недопущення жорстокого поводження з твариною (спричинення страждань, отруєння тощо) для захисту людської моралі (антропоцентричний вимір поводження з тваринами). «Захист від жорстокого поводження» та «добробут тварин» – це два процеси, які існують у нерозривному зв'язку, та формують єдину концепцію добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

4. Наявність багаторівневої системи міжнародно-правових норм дозволяє виокремити самостійний правовий інститут міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, який характеризується комплексністю, самостійністю об'єкта регулювання, якісною своєрідністю норм та особливістю підходів, значним масивом нормативного матеріалу, системним характером принципів і категорій правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Обґрунтовано, що «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» є базовими принципами і категоріями правового регулювання діяльності із забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Спостерігається поступове закріплення їх у міжнародно-правових актах, що є необхідною передумовою впровадження сучасних підходів до забезпечення належного поводження з тваринами. Українське законодавство щодо поводження з тваринами потребує змін на основі концепції «добробут тварин», що наблизить його до сучасних стандартів забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

5. Арсенал інструментів міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження досить широкий, що зумовлює можливість його систематизації і класифікації. Критеріями для класифікації виступають рівні регулювання (універсальний, регіональний, наднаціональний); юридична сила (обов'язкові, рекомендаційні); предметна сфера (щодо охорони окремих видів тварин, забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження у сільському господарстві, експериментах, при перевезенні, домашньому утриманні тощо).

6. Універсальний рівень міжнародно-правового співробітництва в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження характеризується наявністю лише однієї міжурядової організації зі спеціальною

компетенцією – МЕБ. Діяльність у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на універсальному рівні провадять СОТ, ЮНЕП, ФАО та ін. У рамках МЕБ регулярно видається Кодекс здоров'я наземних тварин, який містить розділ щодо забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження; крім того, за підтримки МЕБ відбувається регіональне співробітництво щодо складання стратегій добробуту тварин для кожного регіону окремо.

Деякі міжнародні неурядові організації (IFAW, WSPA, PETA), які впливають на міждержавне співробітництво в сфері гуманного поводження з тваринами шляхом створення передумов для прийняття міжнародних актів, а також консультування урядів з окремих питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Регіональний рівень міжнародно-правового співробітництва в сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження характеризується наявністю спеціальних договорів. При цьому в рамках РЄ існує власний механізм забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, який базується на органах, створених відповідно до європейських конвенцій щодо поводження з тваринами.

7. Обґрунтовано, що спільною метою міжнародних і національних актів про поводження з тваринами є встановлення норм утримання тварин та догляду за ними; забезпечення задоволення основних життєвих потреб тварин; регулювання торговельної та іншої діяльності, пов'язаної з тваринами та їх життєдіяльністю. Значний вплив на забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на універсальному та регіональному рівнях мають міжнародні рекомендаційні норми. На універсальному рівні ці норми приймаються у рамках міжнародних міжурядових організацій (ЮНЕП, ЮНЕСКО, Світового банку, СОТ, МЕБ та ін.). Обґрунтовано, що міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на універсальному рівні має бути

спрямоване на створення універсальних міжнародно-правових стандартів забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, для чого необхідне прийняття єдиної універсальної конвенції з питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Констатується більш прогресивний і випереджувальний розвиток регіонального співробітництва у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, первинне формування стандартів забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на регіональному рівні та їх вплив на універсальний рівень міжнародно-правового співробітництва. На регіональному рівні в рамках РЄ склалася цілісна система договірних і рекомендаційних норм забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Основними міжнародними договорами, що містять норми щодо транспортування, розведення і умертвіння тварин, так само як і їх використання в експериментах або при домашньому утриманні, є європейські конвенції щодо поводження з тваринами, у яких спостерігається тенденція відмови від антропоцентричного підходу на користь природоцентричного.

Прикладом регулювання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження на наднаціональному рівні є система правового забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження в ЄС, що включає Установчі договори ЄС, директиви, регламенти, стратегії. Окремої уваги вартий єдиний акт ЄС щодо поводження з тваринами – Регламент про боротьбу з хворобами тварин («Animal Health Law»). Виявлена тенденція гуманізації правового регулювання ставлення до тварин у ЄС та перехід його від розрізненості до уніфікованості у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

8. В європейському правовому просторі склалась унікальна система взаємодії регіонального та наднаціонального механізмів забезпечення

добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, яка включає європейські конвенції щодо поводження з тваринами, у яких бере участь як ЄС, так і держави-члени, акти ЄС та національне законодавство. Прагнення до покращення добробуту сільськогосподарських тварин через забезпечення п'яти «свобод» закріплено у європейських конвенціях щодо поводження з тваринами. ЄС встановлює мінімальні стандарти щодо забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин. Для кожного виду сільськогосподарських тварин також встановлюються окремі правила утримання, розведення та забою.

Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. започаткувала нову концепцію поводження з тваринами, яка порушує питання про права тварин, забезпечення їм гідних умов існування, дотримання природних прав тварин, на відміну від інших конвенцій РЄ.

Виключення забезпечення добробуту домашніх тварин та захисту їх від жорстокого поводження з компетенції ЄС не перешкодило встановленню деяких обов'язкових вимог, які мають бути відображені у національному законодавстві, зокрема, умови утримання тварин, перевезення, комерційних операцій щодо тварин, непрямой заборони жорстокого поводження з тваринами (заборона торгівлі котятим та собачим хутром).

На європейському регіональному рівні правове регулювання поводження з дикими тваринами здійснюється нормами міжнародних договорів: Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 р. (в тому числі, забороняє жорстокі методи полювання), Європейської конвенції про захист тварин під час міжнародних перевезень 1968 р. (щодо правил перевезення диких тварин), Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р. (щодо утримання диких тварин як домашніх). У ЄС правове регулювання поводження з дикими тваринами включає охорону окремих видів тварин від жорстоких методів полювання та знищення; встановлення правил імпорту та експорту для попередження незаконної

торгівлі продукцією з тварин; регламентацію діяльності зоопарків як просвітницьких закладів.

У рамках РЄ діє Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. (переглянута в 2003 р.), яка спрямована на встановлення загальних умов міжнародного транспортування тварин, сертифікації та деталізації умов перевезення окремими видами транспорту. Встановлено, що вказана Конвенція була першим кроком до офіційного становлення концепції добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження у державах РЄ.

У рамках ЄС діє як зазначений міжнародний договір, так і власні директиви про захист тварин під час перевезення (з поправками) та кілька регламентів щодо мінімальних вимог та додаткових стандартів перевезення. Регламенти встановлюють більш чіткі вимоги до перевезення тварин (вимоги до транспортних засобів, умови перевезення на далекі відстані, санітарні та ветеринарні вимоги до пунктів зупинки тощо), але вони мають рекомендаційний характер.

У сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження під час використання у експериментах та інших наукових цілях ключову роль відіграє прийнята в рамках РЄ Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р., норми якої імplementовані ЄС. Зі свого боку, ЄС здійснює власне регулювання шляхом прийняття окремої директиви щодо захисту тварин, які використовуються для наукових цілей, яка охопила не тільки хребетних, а й інших тварин. Крім того, низка нормативних актів фармацевтичної галузі права ЄС має важливе значення для забезпечення добробуту експериментальних тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

9. Встановлено, що європейські держави забезпечили виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері забезпечення добробуту тварин та їх

захисту від жорстокого поводження шляхом: незначних змін чинного національного законодавства, яке було більш прогресивним, ніж відповідні міжнародні договори (Велика Британія, Бельгія); змін законодавства під впливом міжнародного договору (Данія, Німеччина); створенням нового національного законодавства із врахуванням норм міжнародного договору (Австрія, Кіпр).

10. Україна є стороною Європейської конвенції про захист домашніх тварин 1987 р., однак у інших європейських конвенціях щодо поводження з тваринами участі не бере. Участь України у цих конвенціях важлива для наближення законодавства України до європейських стандартів поводження з тваринами, оскільки чинне законодавство України у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження має велику кількість прогалин, що мають бути подолані шляхом імплементації положень європейських конвенцій щодо поводження з тваринами. Важливим питанням європейської інтеграції України є необхідність адаптації законодавства України до стандартів ЄС у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Це зобов'язання випливає зі ст. 64 Глави 4 Розділу IV Угоди про Асоціацію України та ЄС, яка передбачає досягнення взаєморозуміння стосовно стандартів утримання і поводження з тваринами. Моніторинг міжнародно-правових зобов'язань України з питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження та ступеня їх реалізації свідчить про формальний підхід до імплементації міжнародно-правових норм з питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження та відсутність реально діючих механізмів забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

11. Запропоновано зміни до нормативно-правових актів України з питань забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження: до Конституції України – щодо статусу тварин та обов'язку держави сприяти і

забезпечувати добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження; до Цивільного кодексу України – щодо вікових обмежень у придбанні тварин. Доцільно удосконалити структуру та доповнити новими положеннями Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» про визначення понять поводження з тваринами, добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, про порядок інформування спільноти про діяльність служб і органів у сфері захисту тварин і поводження з ними (служби з відлову бездомних тварин, притулки, ветеринарні пункти), а також державних органів, так чи інакше пов'язаних з поводженням з тваринами; сформувати єдину систему нормативно-правових актів із забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження, що має включати Закони «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про домашніх тварин», «Про сільськогосподарських тварин» і низку підзаконних актів (щодо поводження з бездомними тваринами: регулювання питань поводження, зниження чисельності тощо, і щодо комерційних дій з тваринами: розведення, торгівлі, участі тварин у розвагах тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонов В. А. Защитим животных от жестокого обращения / В. А. Агафонов. – М., 2007. – 87 с.
2. Агафонов В. А. Нормативные правовые акты о защите животных на постсоветском пространстве: достижения, проблемы, перспективы / В. А. Агафонов // Гуманитарный экологический журнал : природоохранная эстетика. – К. : Логос, 2009. – Т. 11. – № 1. – С. 17-21.
3. Американське товариство по запобіганню жорстокому поводженню з тваринами [Електронний ресурс] / American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA). – Режим доступу: <https://www.asPCA.org>.
4. Антология интерэкоправа: учебное пособие, тематический каталог, ссылки на скачивание полных текстов, источниковедческие обзоры, интервью и статьи / Под. ред. Е. А. Высторобца ; [предисл. В. И. Данилова-Данильяна, к читателям А. Д. Буриана, пролог Р. М. Валеева]. – 2-е изд. – М. – Уфа: МИРмпОС, Центр интерэкоправа ЕврАзНИИПП, 2014. – 678 с.
5. Артамонова О. В. Упровадження принципу трьох "R" в експериментальні гігієнічні дослідження / О. В. Артамонова // Основи здоров'я і фізична культура : всеукраїнський науково-методичний щомісячний журнал. – К. : «Основа», 2005 – С.16-18.
6. Бабін Б. В. Правові проблеми комерційної експлуатації морських ссавців в Україні / Б. В. Бабін // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 20-24;
7. Безобразов П. В. О правах животных / П. В. Безобразов . – М. : Печатня А. И. Снегиревой, 1903. – 220 с.
8. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. – 415 с.
9. Биоэтика / Под ред. В. Н. Запорожана. – Одесса, 2005. – 296 с.

10. Богатова Е. В. Жестокое обращение с животными: уголовно-правовой и криминологический аспекты : монография / Е. В. Богатова. – Екатеринбург : Уральский юридический ин-т МВД России, 2015. – 104 с.
11. Богатова Е. В. Предупреждение жестокого обращения с животными: монография / Е. В. Богатова. – Екатеринбург : Уральский юридический ин-т М-ва внутренних дел Российской Федерации, 2012. – 109 с.
12. Богатова Е. В. Жестокое обращение с животными : уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... к. ю. н. : 12.00.08 / Е. В. Богатова; Ом. акад. МВД РФ. – Екатеринбург, 2013. – 186 с.
13. Борейко В. Е. Философы зоозащиты и природоохраны / В. Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, Ассоциация зоозащитных организаций Украины, 2012. – 180 с.
14. Боровик М. Движения по защите прав животных: история, политика, практика / М. Боровик, Д. Михель // Журнал исследований социальной политики. – 2010. – № 2. – С. 227–252.
15. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: підруч. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – Київ : Либідь, 2002. – 608 с.
16. Буткевич В. Г. Соотношение внутригосударственного и международного права / В. Г. Буткевич. – К. : Вища шк., 1981. – 311 с.
17. Буткевич О. В. Европейская конвенция о защите домашних животных / О. В. Буткевич // Ты и собака. – 2009. – № 1-2 (27). – С. 37-41.
18. Буткевич О. В. Поводження з тваринами та їх захист в контексті міжнародного права / О. В. Буткевич // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 5-11.
19. Буткевич О. В. Сучасні правові тенденції та міжнародні зобов'язання України у сфері зоозахисту. Наукова доповідь / О. В. Буткевич. – УАМП, КНУТШ, ІМВ КНУТШ. – К. , 2015. – 24 с.

20. Буткевич О. В. У истоков международного права / О. В. Буткевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=EU1fCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
21. Буткевич О. В. Передмова // Європейська конвенція про захист домашніх тварин / передм. О. В. Буткевич, Т. Р. Короткий. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 3-5.
22. Быховский В. В. Наше законодательство о жестоком обращении с животными и желательные в нем изменения / [Соч.] В. В. Быховского; Моск. отд-ние Рос. о-ва покровительства животным. – М. : Моск. отд-ние Рос. о-ва покровительства животным, 1897. – 68 с.
23. В Одесі догхантери годують собак отруєним м'ясом і знімають на відео [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ukr.obozrevatel.com/society/69382-v-odesi-doghanteri-goduyut-sobak-otruenim-myasom-i-znimayut-na-video.html>.
24. В Україні безпритульних собак і кішок спалюють живцем, готуючись до Євро-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.ua/ukraine/16sep2011/zhyvodery.html>.
25. В Україні може з'явитися екологічна поліція [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/v_ukraini_moge_zuavitisya_ekologichna_politsiya_2038332
26. Всемирная Декларация Благосостояния Животных (вступительное слово) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cetalife.h10.ru/books/doc/law/animaldeclaration.htm>
27. Всемирная организация здравоохранения животных=Международное эпизоотическое бюро, OiE [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int>.
28. Глобальная стратегия ВОЗ в области безопасности пищевых продуктов / Всемирная Организация Здравоохранения: официальный веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://whqlibdoc.who.int/publications/9241545747_rus.pdf

29. Гнатовський М. М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми / К. . нац.. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т міжнар. відн. – К. : Видавничий дім «Промені», 2005. – С. 64.
30. Головка І. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: зарубіжний досвід. – Підприємництво, господарство і право. – 2008. - № 6. – С. 128-130;
31. Гріненко О. О. Формування етичного ставлення до тварин: міжнародно-правовий та внутрішньодержавний аспекти / О. О. Гріненко, М. П. Мірошніченко // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 12-14.
32. The Humane Society of the United States (HSUS)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.humanesociety.org>.
33. Денисов В. Н. Міжнародне право як складова частина правової системи України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом / ред. кол.: В. Ф. Опришко та ін. – К. : Ін-т зак-ва Верх. Ради України, 1998. – С. 64-68.
34. Денисов С. Ф. Кримінально-правова характеристика жорстокого поводження з тваринами / С. Ф. Денисов, Ю. С. Кулик // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 3 (24). – С. 186 – 193.
35. Добреля Н. В. Розвиток європейського законодавства в сфері використання тварин у наукових експериментах / Н. В. Добреля, Є. В. Стрелков, Т. А. Бухтіарова // Фармакологія та лікарська токсикологія. – 2014. – № 2. – С. 88-91.
36. «Догхантер» і місцева влада: союзники назавжди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chasdiy.org/dog-ukraine>
37. Домбровський С. Ф. Окремі питання вдосконалення аграрного законодавства України в світлі гармонізації із законодавством Європейського Союзу / С. Ф. Домбровський // Університетські наукові записки. – 2005. – №. 3. – С. 191-194.

38. Европейская Конвенция о защите домашних животных 1987 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=125&CM=&DF=&CL=RUS>.

39. Европейская конвенция о защите животных при международной перевозке 1968 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=065&CM=1&DF=&CL=RUS> 137

40. Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=087&CM=&DF=&CL=RUS>

41. Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов или в иных научных целях 1986 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=123&CM=1&DF=09/09/2012&CL=ENG>

42. Експертні оцінки дотримання прав людини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.dif.org.ua/ua/archive/press_releases_archive/ekspertnlyudini-v-ukraini-.htm

43. Жорстокому поводженню з тваринами в Україні покладено край [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.rbc.ua/ukr/analytics/zhestokomu_obrashcheniyu_s_zhivotnymi_v_ukraine_polozhen_konets_1142326686

44. Задорожній О. В. Міжнародне право навколишнього середовища: підручник для ВНЗ / О. В. Задорожній, М. О. Медведєва. – К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. – С. 30-33.

45. Закон за биологичното разнообразие [Bulgaria] [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.bezdom.info/files/zakoni/zakon_za_bioraznoobrazieto.pdf.

46. Закон за ветеринарно-медицинската дейност [Bulgaria] [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.bezdom.info/files/zakoni/zakon_za_vetmed_deinost.pdf

47. Закон за защита на животните [Bulgaria] [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135579104>.

48. Закон за лова и опазване на дивеча [Bulgaria] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bezdom.info/files/zakoni/zakon_z_lova.pdf.
49. Защита животных на международном уровне / IFAW [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifaw.org/russia/our-work/political-advocacy>.
50. Зоозахист в законі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://help-animal.ck.ua/submit-an-article/122-2014-04-22-15-20-28.html>.
51. Зубченко Н. И. К вопросу о соотношении понятий «благополучие животных» и «защита животных от жестокого обращения» в международном праве / Н. И. Зубченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / НУ ОЮА ; Південноукр. центр гендерних досліджень. – Одеса, 2014. – Вип. 52. – С. 135-145.
52. Зубченко Н. И. Развитие концепции прав животных как тенденция гуманизации права / Н. И. Зубченко // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матер. Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.) : у 2 т. Т. 1. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 361–363.
53. Зубченко Н. И. Сравнительно-правовой анализ законодательства государств в сфере обращения с животными / Н. И. Зубченко // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 80-83.
54. Игумен Нектарий (Морозов) Уроки в школе любви // Православие и современность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/smi/56936.htm>
55. Информация о ВОЗ / Всемирная Организация Здравоохранения: официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/about/ru/>
56. История ВООП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urnature.ru/histoty.html>
57. Іванійчук Т. Ю. Проблеми співвідношення антропологічних та біоетичних засад у правовому регулюванні проведення доклінічних досліджень

лікарських засобів / Т. Ю. Іванійчук // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 52. – С. 124-134.

58. Ієвіня О. Цивільно-правові угоди стосовно тварин / О. Ієвіня // Нотаріат для вас. – 2008. – № 3. – С. 65-66.

59. Казак Р. А. Правовые основы деятельности зоопарков в Украине и ЕС по защите биоразнообразия во второй половине XX века / Казак Р. А. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”. – 2013. – Вип. 22, ч. 2, т. 1. – С. 53–56.

60. Калмиков Д. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія / Д. О. Калмиков, А. О. Данилевський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 616 с.

61. Каракаш І. І. Довідник захищених дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» в Україні (1991-2013 рр.) / І. І. Каракаш, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель ; НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2014. – 142 с.

62. Картагенский протокол о биологической безопасности 2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/cartagena.pdf

63. Китаева В. Взаимосвязь жестокого обращения с животными с преступным поведением // Законность. – 2007. - № 12. – С. 42-45;

64. Кодекс України про адміністративні правопорушення: кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page4>

65. Кожанов А. Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными / А. Кожанов // Социалистическая законность. – 1990. – № 8. – С. 46-47.

66. Козій В. І. Добробут тварин (історичні, наукові та нормативні аспекти) : навч. посібн. / В. І. Козій . – Біла Церква : [Б. в.], 2012. – 320 с.

67. Конвенция о водно-болотных угодьях, имеющих международное значение главным образом в качестве местообитаний водоплавающих птиц

1971 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=37

68. Конвенция о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения 1973 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cites.shtml.

69. Конвенция о сохранении тюленей Антарктики 1972 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ats.aq/documents/recatt/att076_r.pdf

70. Конвенция ООН о биологическом разнообразии 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml

71. Конвенция по сохранению мигрирующих видов диких животных. 1979 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=41

72. Конвенція про охорону морських живих ресурсів Антарктики 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_045

73. Конституция Швейцарии (Швейцарской Конфедерации) от 18 апреля 1999 г. (текст Конституції наводиться по: Конституции государств Европы. – Издательство НОРМА, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20090609155832/>

74. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

75. Копилян В. А. Цели и особенности назначения наказания за жестокое обращение с животными по уголовному законодательству Украины / В. А. Копилян // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 62-65.

76. Копилян В. А. Проблеми профілактики злочинів щодо жорстокого поводження з тваринами / В. А. Копилян // Від громадського суспільства до

правової держави : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 296-298;

77. Копылов М. Н. Международное экологическое право / М. Н. Копылов // Международное право : учебник / отв. ред. В. И. Кузнецов, Б. Р. Тузмухамедов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – С. 575-603.

78. Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rspca.org.uk/home>.

79. Короткий Т. Р. Гуманизация международного права / Т. Р. Короткий // Наукові праці Одеської національної юридичної академії / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. – Одеса : Юрид.л-ра, 2008. – Т. VII. – С. 170-182.

80. Короткий Т. Р. Добробут тварин та їх захист від жорстокого поводження : бібліографія / Т. Р. Короткий, Н. І. Зубченко. – О. : Фенікс, 2015. – 46 с.

81. Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права / Т. Р. Короткий // Наук. пр. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – О. : Юрид. літ., 2011. – Т. X. – С. 186-201.

82. Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права крізь призму екологічних прав людини / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса, 2012. – Вип. 44. – С. 130-143.

83. Короткий Т. Р. Міжнародно-правові стандарти захисту тварин від жорстокого поводження / Т. Р. Короткий // Правове життя сучасної України: Тези доповідей 10-ї ювілейної звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу // Одеська націон. юрид. акад. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 329-330.

84. Короткий Т. Р. Обеспечение благополучия животных и их защита от жестокого обращения: от этических норм к международно-правовому регулированию / Т. Р. Короткий, Н.И. Зубченко // Международное право и международные организации / International Law and International Organizations. – 2014. – № 3. – С. 355-377.

85. Короткий Т. Р. Организационно-правовые вопросы защиты животных в Украине: роль юристов в институционализации движения по защите животных / Т. Р. Короткий // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 33-39.

86. Короткий Т. Р. Правовое регулирование защиты животных от жестокого обращения / Т. Р. Короткий, С. А. Химченко, Ю. А. Чайковский // Причорномор. Екол. бюл. – 2006. – № 1 (19). – С. 70-72;

87. Короткий Т. Р. Правовое регулирование обращения с животными и защиты их от жестокого обращения : библиография / Т. Р. Короткий, Н. И. Зубченко. – Одеса : Фенікс, 2013. – 36 с.

88. Короткий Т. Р. Правовое регулирование охраны домашних животных в Украине / Т. Р. Короткий, С. А. Химченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / голов. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Корміч. – О. : Юрид. літ., 2003. – Вип. 16. – С. 231-236.

89. Короткий Т. Р. Регуляторные акты местного самоуправления в области содержания и обращения с животными / Т. Р. Короткий, С. А. Химченко, Ю. В. Чайковский. – О. : Фенікс, 2006. – 34 с.;

90. Короткий Т. Р. Правовое регулирование охраны домашних животных в Украине / Т. Р. Короткий, С. А. Химченко // Актуальні проблеми політики: зб. наук.праць / голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Корміч. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 16. – С. 231-236.

91. Костыря В. А. Проповедь Франциска Ассизского птицам. Смысл, который придавал ей сам Святой и восприятие ее современниками (на основе письменных источников XIII века и ранней иконографии этой проповеди XIII-XV веков) : відео-доповідь [Електронний ресурс] / В. А. Костыря. – Режим доступу: <http://www.scivee.tv/node/62417>

92. Крематорий на колесах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nedelya.net.ua/gazeta/sudba-cheloveka/krematoriy-na-kolesah/?mode=print>;

93. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

94. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. ст. 207-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/
95. Левандовский Я. О. Последствия жестокого обращения с животными / Я. О. Левандовский. – Санкт-Петербург : Тип. Р. Голике, 1879. – 19 с.
96. Лобов И. И. Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными: дисс. ... к. ю. н.: 12.00.08 / И. И. Лобов. – М.: Юридический институт МВД России, 2000. – 166 с.
97. Лозо В. И. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза: концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС : монография / В. И. Лозо. – Харків : Право, 2008. – 368 с.
98. Локк Д. Мысли о воспитании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item /f00/s00/ z0000460/index.shtml>
99. Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2002. – № 3. – С. 115-128.
100. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
101. Луц Д. М. Тварини як об'єкт цивільних правовідносин : автореф. дис.. к. ю. н. : 12.00.03 / Д. М. Луц. – К. , 2015. – 22 с.
102. Луций Анней Сенека Нравственные письма к Луцилию. Письмо СХХІ / Пер. и прим. С. А. Ошерова. – М. : «Наука», 1977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/senek03/txt121.htm>
103. Лучинин А. Л. Особенности механизма имплементации европейского права : автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.10 / Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2006. – 26 с.
104. Макарова А. Ф. Окремі аспекти охорони безпритульних тварин у містах / А. Ф. Макарова // Сучасна цивілістика : тези наук. робіт учасників 7-ої Міжнар. цивіліст. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Одеса, 30 березня 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 434-436.

105. Маликов А. Я. Р. Права животных в Исламе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.whyislam.ru/main/prava-zhivotnyx-v-islame.htm>
106. Махатма Ганди: афоризмы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gandhi.ru/af.htm>
107. Медведева М. О. Міжнародне право навколишнього середовища: питання віри / М. О. Медведева // Олександр Задорожньому – 50: статті та есе учнів і колег. – Одеса : Фенікс, 2010. – С. 219-247 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://miel.narod.ru/MedvedevaMA1_50faith.doc.
108. Медведева М. О. Місце еко- та біотичних стандартів у механізмі міжнародно-правового захисту прав людини. Наукова доповідь / М. О. Медведева. – УАМП, КНУТШ, ІМВ КНУТШ. – К., 2015. – 58 с.
109. Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища : моногр. / М. О. Медведєва ; за наук. ред. проф. О. В. Задорожного ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К. : Фенікс, 2012. – 479 с.
110. Международная конвенция по регулированию китобойного промысла 1946 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=833
111. Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды и природных ресурсов : Справочное пособие / Автор и составитель: Е. А. Высторобец. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2000. – 80 с.
112. Международный фонд защиты животных IFAW [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifaw.org>.
113. Мемуары Павловой Т. Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vita.org.ru/veg/veg-literature/pavlova-memoirs.htm>
114. Метельова Т. Практика та результати зоозахисного руху в країнах ЦСЄ / Т. Метельова // Віче. – 2013. – № 20. – С. 11-16.
115. Мещерякова Т. В. Биоэтика на пересечении научного и вненаучного знания / Т. В. Мещерякова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2011. – Вып. 10. – С. 216-221.
116. Микієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : навч. посіб. / М. М. Микієвич, Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2004. – 255 с.

117. Мирошниченко В. С. Жестокое обращение с животными (уголовно-правовые и криминологические аспекты): дисс. ... к. ю. н. : 12.00.08 / В. С. Мирошниченко. – М., 2013. – 218 с.
118. Мирошниченко В. С. Социальная обусловленность правовых норм, закрепляющих ответственность за жестокое обращение с животными / В. С. Мирошниченко // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2012. – № 6 (32). – С. 70-74.
119. Міжнародні організації: навч. посіб. / За ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 749 с.
120. Можно ли обойтись без опытов на животных? [Электронный ресурс] // Русская служба BBC. – Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/science/2015/03/150317_vert_fut_will_we_ever_end_animal_testing.
121. Назаренко В. Служба порятунку... природы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/sluzhba-poryatunku-pryrody>
122. Нравственное богословие для мирян. Заповедь 6: «Не убий» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://svavva.ru/pravoslavie/svyatootecheskoe-nasledie/nravstvennoe-bogoslovie-dlya-miryan-zapoved-6-ne-ubij-9.html>
123. О предполагаемом законе против дурного и жестокого обращения с животными. – СПб : тип. В. Безобразова и К°, ценз. 1869. – 18 с.
124. Объединиться против бешенства / Всемирная Организация Здравоохранения: официальный веб-портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.who.int/rabies/WRD_2013_Statement_Rus.pdf?ua=1
125. Осокин Р. Б. Проблемы уголовно-правового противодействия жестокому обращению с животными / Р. Б. Осокин / Вестник Воронежского института МВД России. – 2011. – Вып. 1. – С. 44-46.
126. Павлова Т. Н. Биоэтика в высшей школе / Т. Н. Павлова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vita.org.ru/educat/vuzamishkol.htm>
127. Переходов В. Н. Защита животных от жестокого обращения. О необходимости приведения российского законодательства в соответствие с

нормами міжнародного права / В. Н. Переходов // Закон и право. – 2008. – № 3. – С. 51-53.

128. Плешаков А. Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными / А. Плешаков, С. Щерба // Советская юстиция. – 1991. – № 2. – С. 22- 24.

129. Поєдинок О. Р. Права тварин у світлі ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідної практики Європейського суду з прав людини / О. Р. Поєдинок // Законодавство та міжнародно-правові зобов'язання України у сфері зоозахисту: проблеми відповідності : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (17 червня 2015 р., м. К.). – К. : УАМП, ІМВ КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2015. – С. 5-9.

130. Пояснительная записка к Европейской Конвенции о защите домашних животных 1987 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/125.htm>

131. Правила Одесского Общества покровительства животным, утвержденные г. Министром Внутренних Дел [Текст]. – Одесса : Типография З. Л. Слапака, [18--?]. – 16 с.

132. Правове регулювання відносин в сфері довілля в Європейському союзі та в Україні // За заг. ред. к.е.н. В. Г. Дідика. – К., 2007. – 579 с.

133. Правовой аспект отстрела собак: матеріали форуму[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uahunter.com.ua/forum/pravovoy-aspekt-otstrela-brodyachih-sobak-t45551.html>;

134. Природоохоронна діяльність Київської громади: особливості та характеристика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sos-animals.info/ru/legalclinic/journalism/317-2010-10-04-19-35-32.html>;

135. Про ветеринарну медицину: закон України від 25.06.1992 № 2498-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2498-12>

136. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони біорізноманіття :Закон від 09.04.2015 № 323-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/323-19>

137. Про затвердження Положення про притулок для тварин: Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 15.10.2010 № 439 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1016-10>

138. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон від 21.02.2006 № 3447-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.

139. Про захист тварин від жорстокого поводження: картка законопроекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=14347.

140. Про захист тварин від жорстокого поводження: пояснювальна записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=14347&pf35401=30871>

141. Про мисливське господарство та полювання: закон України від 22.02.2000 № 1478-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>;

142. Про природно-заповідний фонд: закон України від 16.06.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

143. Про ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин: закон України від 18.09.2013 № 578-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/578-18>

144. Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>.

145. Про Червону книгу України: закон України від 07.02.2002 3055-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3055-14>.

146. Программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде / ООН: Официальный веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ga/uner/>

147. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо охорони біорізноманіття) (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52542&pf35401=317587>

148. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо охорони біорізноманіття) (картка законопроекту) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52542

149. Проект Федерального закона № 97802163-2 «О защите животных от жестокого обращения» (окончательная ред., принятая ГД ФС РФ 01.12.1999) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=2428>.

150. Рада захистила права домашніх тварин: купірувати хвости і обрізати кігті заборонять [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/833681-rada-zahistila-prava-domashnih-tvarin-kupiruvati-hvosti-i-obrizati-kigti-zaboronyat.html>.

151. Резников А. Г. Проблемы этики при проведении экспериментальных медицинских и биологических исследований на животных в Украине / А. Г. Резников; під ред. Ю. Кундієва. – Львів : БаК, 2003. – С. 395-399.

152. Руссо Ж. Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми / Об общественном договоре : Трактаты = *Traites /* Пер. с фр. : А. Д. Хаютина. – М. : Канон-Пресс-Ц : Кузово Поле, 1998. – С. 51-150.

153. Саратова О. В. Предупреждение преступлений, связанных с жестоким обращением с животными: дисс. ... к. ю. н. : 12.00.08 / О. В. Саратова. – М. , 2006. – 162 с.

154. Совет Европы, ЕС и ВВО приняли совместную декларацию о благополучии животных в Европе. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1067611&Site=COE>

155. Солнцев А. М. Международно-правовые проблемы регулирования добычи китов / А. М. Солнцев, Г. Т. Мжаванадзе // Международное право – *InternationalLaw*. – М. : Юрис Пруденс, 2011, №1-2. – С. 163-176.

156. Социальные и гуманитарные науки / ЮНЕСКО: официальный веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unesco.org/new/ru/social-and-human-sciences/>

157. Спектор О. М. Регіональні угоди з захисту тварин / О. М. Спектор // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. –

Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 54-56.

158. Справа Ведули: більшість злочинів залишаються непоміченими [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/43547>

159. Старец Силуан Афонский: Мысли Старца: о растениях и животных [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoslavie.by/page_book/mysli-starca-o-rastenijah-i-zhivotnyh

160. «Тварини в місті». Як вирішити проблему безпритульних тварин? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sos-animals.info/ru/history/historypress/205-l-r-.html>.

161. Тимченко Л. Д. Міжнародне право : підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1834100849491/pravo/struktura_pravovi_osnovi_diyalnosti_mizhnarodnih_organizatsiy

162. Торкаман А. Э. О правах животных в Исламе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.islamrf.ru/news/culture/mosaïque/4385>

163. Турська В. О. Проблема розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами / В. О. Турська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету . – 2014. – № 8. – С. 250–253.

164. Угода про застосування санітарних та фітосанітарних норм 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_006

165. Украинский прорыв : закон «О защите животных от жестокого обращения» / Киевский эколого-культурный центр ; под ред. В. Е. Борейко. – К. : Логос, 2007. – 86, [1] с.

166. Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – 88 с.

167. Українцям забороняють купірувати собакам вуха і хвости. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sobytiya.tv/stories/4262>.

168. Укусы животных / Информационный бюллетень № 373. Февраль 2013 г. Всемирная Организация Здравоохранения: официальный веб-портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs373/ru/>
169. Устав Общества сострадания к животным : [Изм. и доп. в 1865 и 1869 г.г.]. – Одесса, 1870. – 8 с.
170. Хартія Землі від 26 червня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.earthcharterinaction.org/invent/images/uploads/EarthCharter_Ukrainian.pdf
171. Хендель Н. В. Регламентация проведения экспериментов над тваринами: міжнародні та національні правові стандарти / Н. В. Хендель // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. – Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – К. : ІМВ Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 71-76.
172. Хімченко С. А. Передмова / С. А. Хімченко, Т. Р. Короткий // Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження». – Одеса : Спілка захисту тварин м. Одеси, 2006. – С. 3-6.
173. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>
174. Чадаев В. Е. Этические принципы при работе с лабораторными животными / В. Е. Чадаев // Вісник проблем біології і медицини. – 2012. – №2. – С.113-115.
175. Чаусов Ю. Правовое регулирование защиты животных в Беларуси: международные подходы и белорусская практика [Електронний ресурс] / Ю. Чаусов. – Режим доступа: http://www.mesto-pod-solncem.org/2013/11/blog-post_27.html
176. Чому догхантери вбивають собак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/chomu-doghanteri-vbivayut-sobak-strah-i-pomsta-zagiblih-kishok.html> ;
177. Шаззо С. К. Уголовно-правовая характеристика жестокого обращения с животными как разновидность преступлений против общественной нравственности / С. К. Шаззо / Вестник Адыгейского

государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2009. – Вып. 3. – С. 176-178;

178. Шалінська І. В. Акти «м'якого права»: поняття та значення у міжнародному правопорядку [Електронний ресурс] / І. В. Шалінська. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39605/17-Shalinska.pdf>

179. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер; пер. с нем. Н. А. Захарченко, Г. В. Колшанского. – М. : Прогресс, 1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Schweitzer/_15.php

180. Швейцер А. Этика сострадания // Человек. – 1990. – №. 5. – С. 126-133.

181. Шелудченкова А. С. Захист тварин в законодавстві України / А. С. Шелудченкова // Укр. часопис міжнар. права : наук.-практ. журн. – 2013. – Спец. вип. : Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – С. 57-59.

182. Шульженок П. Защита животных как практика христианского милосердия. Актуальность и перспективы / П. Шульженок // Социальное служение Православной Церкви: проблемы, практики, перспективы: матер. Всероссийской науч.-практ. конф. (7– 8 июня 2013 г.). – СПб.: СПбГИПСР, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spbda.ru/news/a-3103.html>

183. Що робить Україна в сфері захисту тварин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://azou.org.ua/index.php/members/12-kspa>).

184. A new definition for the Terrestrial Animal Health Code: “animal welfare” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oie.int/doc/ged/d5517.pdf>

185. Aaltola E. The philosophy behind the movement: Animal studies versus animal rights / E. Aaltola // Society & Animals. – 2011. – Iss. 19. – №. 4. – P. 393-406.

186. Act on prohibition of slaughter and killing of pregnant animals and horses in the last tenth of gestation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=145397>

187. Agreement on International Humane Trapping Standards (AIHTS) 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&treatyTransId=1428>
188. Agreement on International Humane Trapping Standards (AIHTS) in brief [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.face.eu/international-agreements/aihts>
189. Aidaros H. Global perspectives – the Middle East: Egypt / H. Aidaros // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 589-596.
190. Animal experimentation – Legislation and Protection / есopa – European consensus-platform for alternatives [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ecopa.eu/wp-content/uploads/belgian_legislation.pdf.
191. Animal Health and Welfare / McDonalds.com [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aboutmcdonalds.com/mcd/sustainability/sourcing/animal-health-and-welfare.html>
192. Animal Health Law (AHL): Questions & Answers [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.carodog.eu/wp-content/uploads/2014/12/AHL-questions-FINAL.pdf>
193. Animal Health Law and stray animals [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawyersforanimalprotection.eu/wp-content/uploads/2015/06/AH-law-and-stray-animals.pdf>
194. Animal Legal and Historical Center [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.animallaw.info/>
195. Animal Protection in World Constitutions / World Animal Net [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldanimal.net/our-programs/constitution-project-resources/constitutions-chart#chart>
196. Animal Welfare & Alternatives / Procter & Gamble [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://us.pg.com/sustainability/social_responsibility/policies_practices/animal_welfare_alternatives.
197. Animal welfare [Электронный ресурс] / European Comission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/food/animals/welfare/index_en.htm

198. Animal welfare act [Cyprus] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://animalscyprussupport.com/animal_laws
199. Animal Welfare Act 1972 [Germany] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.animallaw.info/statute/germany-cruelty-german-animal-welfare-act>
200. Animal Welfare Act 2006 [United Kingdom] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/contents>;
201. Animal Welfare Act 2007 [Denmark] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=145377>
202. Animal Welfare and the Treaty of Amsterdam [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eurocbc.org/page673.html>
203. Animal Welfare in Europe: Achievements and Future Prospects / Council of Europe Activities in the Area of Animal Welfare. – 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/seminar/CoE%20ACTIVITIES%20ANIMAL%20WELFARE.pdf
204. Animal Welfare: detail [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-direc/search/detail/en/c/8255/>
205. Animal Welfare: global issues, trends and challenges : Scientific and Technical Review 24 (2) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://web.oie.int/boutique/index.php?page=ficprod&id_prec=93&id_produit=332&lang=en&fichrech=1&PHPSESSID=e8a830f1fc2cceb92e7a823550328d55
206. Animals in circuses // ENDCAP [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://endcap.eu/animal-circuses/>
207. Animals Protection Act 1972 [South Africa] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rattyascals.co.za/animalprotectionact.html>;
208. Appendix 1. Regional animal welfare strategy. Coordination group [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rr-asia.oie.int/fileadmin/Regional_Representation/Programme/RAWS/Regional_Animal_Welfare_Strategy_Edition_2_2013-15.pdf

209. Appleby M. C. The European Union ban on conventional cages for laying hens: History and prospects // Journal of Applied Animal Welfare Science. – 2003. – Iss. 6. – №. 2. – P. 103-121.
210. Appleby M. C. What should we do about animal welfare?. – Blackwell Science, 1999. – 204 p.
211. Aquatic Animal Health Code 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/en/international-standard-setting/aquatic-code/access-online/>
212. Balls M. Replacement of animal procedures: alternatives in research, education and testing // Laboratory Animals. – 1994. – Iss. 28. – №. 3. – P. 193-211.
213. Bankowski Z. International guiding principles for biomedical research involving animals (1985): introduction / Z. Bankowski [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cioms.ch/publications/guidelines/1985_texts_of_guidelines.htm
214. Banning seal products in the European Union : Declaration of the European Parliament on banning seal products in the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.CE.2006.306.01.0015.01.ENG&toc=OJ:C:2006:306E:TOC#CE2006306EN.01019401>
215. Basic texts of Food and Agriculture Organization of the United Nations [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/docrep/meeting/022/k8024e.pdf>
216. Baumans V. Science-based assessment of animal welfare: laboratory animals //Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 503-513.
217. Bayne K. Developing guidelines on the care and use of animals // Annals of the New York Academy of Sciences. – 1998. – Iss. 862. – №. 1. – P. 105-110.
218. Bayvel A. C. D. Science-based animal welfare standards: the international role of the Office International des Épizooties // Animal welfare. – 2004. – Iss. 13. – №. 1. – P. 163-169.
219. Bayvel A. C. D. The OIE animal welfare strategic initiative–Progress, priorities and prognosis // Proceedings of the Global Conference on Animal Welfare: an OIE Initiative. – 2004. – P. 12-22.

220. Bayvel A. C. D. The use of animals in agriculture and science: historical context, international considerations and future direction / A. C. D. Bayvel// Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 791-813.
221. Beirne P. Criminology and animal studies: A sociological view // Society and Animals. – 2002. – Iss. 10. – №. 4. – P. 381-386.
222. Blokhuis H. J. Recent developments in European and international welfare regulations // World's Poultry Science Journal. – 2004. – Iss. 60. – №. 04. – P. 469-477.
223. Blood D. C. Bailliere's Comprehensive Veterinary Dictionary / D. C. Blood, V. P. Studdert. – London : Bailliere Tindall, 1988. – P. 984.
224. Boissy A. et al. Emotions and cognition: a new approach to animal welfare // Animal Welfare. – 2007. – Iss. 16. – № 1. – P. 37-43.
225. Boo J. de “Concepts in animal welfare”: a syllabus in animal welfare science and ethics for veterinary schools. / J. de Boo, A. Knight // Journal of veterinary medical education. — 2005. — Vol. 32, No. 4. — P. 451–453.
226. Botreau R. et al. Definition of criteria for overall assessment of animal welfare // Animal Welfare-Potters Bar Then Wheathampstead-. – 2007. – Iss. 16. – №. 2. – P. 225-228.
227. Bowles D. Animal welfare and developing countries: opportunities for trade in high-welfare products from developing countries / D. Bowles, R. Paskin, M. Gutiérrez, A. Kasterine// Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 783-790;
228. Bowman M. J. The Protection of Animals under International Law // Connecticut Journal of International Law. – 1988. – №. 4. – P. 487-499.
229. Breeding of Dogs Act 1973 and 1991 [United Kingdom] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.animallaw.info/nonus/statutes/stukuk1973c60.htm>
230. Broom D. M. Animal welfare: concepts and measurements / D. M. Broom // Journal of Animal Sciences, 1991. – Iss. 69. – P. 4167–4175.
231. Broom D. M. Stress and animal welfare / D. M. Broom, K. G. Johnson // Chapman & hall, 1993. – 212 p.

232. Broom D. M. The effects of land transport on animal welfare / D. M. Broom // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 683-691.
233. Broom D. M. Welfare, stress, and the evolution of feelings / D. B. Broom // Advances in the Study of Behavior: Stress and Behavior. – 1998. – №. 27. – P. 371-403.
234. Brooman S. Law relating to animals. – Cavendish Publishing, 1997. – 498 p.
235. Brown K. H. The Food Marketing Institute and the National Council of Chain Restaurants: animal welfare and the retail food industry in the United States of America / K. H. Brown, J. Hollingsworth // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 655-663.
236. Bundesgesetz über den Schutz der Tiere (Tierschutzgesetz – TSchG) = Federal Act on the Protection of Animals (Animal Protection Act – TSchG) [Austria] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bkacms.bka.gv.at/2004/10/7/animalprotectionact_neu.pdf
237. Bundesgesetz über den Transport von Tieren und damit zusammenhängenden Vorgängen (Tiertransportgesetz 2007-TTG 2007) = Federal Act on the transportation of animals and other related action (Animal Transportation Act 2007.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/aut73108.pdf>
238. Bundesverfassungsgesetz über die Nachhaltigkeit, den Tierschutz, den umfassenden Umweltschutz, die Sicherstellung der Wasser- und Lebensmittelversorgung und die Forschung.= Federal Constitutional Act on sustainability, animal welfare, comprehensive environment protection, granting of water and food supply, research [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/aut125712.pdf>
239. Canada Commercial Seal Slaughter : infographics [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hsi.org/issues/protect_seals/facts/infographic.html
240. Capacity building to implement good animal welfare practices / D. Fraser, R. M. Kharb, C. McGrindle et al. // Report of the FAO Expert Meeting FAO Headquarters (Rome) 30 September-3 October 2008. – 80 p.

241. Caporale V. Global perspectives on animal welfare : Europe / V. Caporale, B. Alessandrini, P. Dalla Villa, S. Del Papa // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 567-577.

242. Chart of signatures and ratifications of European Convention for the Protection of Animals for Slaughter 1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/102/signatures?p_auth=SbR84QWq

243. Chart of signatures and ratifications of European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes 1986 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/123/signatures?p_auth=SbR84QWq

244. Chart of signatures and ratifications of European Convention for the Protection of Pet Animals 1987 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/125/signatures?p_auth=SbR84QWq

245. Chart of signatures and ratifications of European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes 1976 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/087/signatures?p_auth=SbR84QWq

246. Clark S. R. L. The Moral Status of Animals / S. R. L. Clark. – Oxford University Press, 1977. – 221 p.

247. Code of Practice for the Welfare of Dogs [United Kingdom] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69390/pb13333-cop-dogs-091204.pdf

248. Coleman G. Public perceptions of animal welfare – an international perspective / G. Coleman // Animal Welfare. — 2008. – № 1997. – P. 19.

249. Collaborating organizations [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-abthegat/aw-coll/en/>

250. Commission Regulation (EU) No 737/2010 of 10 August 2010 laying down detailed rules for the implementation of Regulation (EC) No 1007/2009 of the

European Parliament and of the Council on trade in seal products // OJ L 216, 17.8.2010. – P. 1–10.

251. Compton D. M. Animal rights activism and animal welfare concerns in the academic setting: levels of activism and the perceived importance of research with animals / D. M. Compton, K. L. Dietrich, J. S. Smith // Psychological reports. – 1995. – Iss. 76. – №. 1. – P. 23-31.

252. Conde, D. A. An emerging role of zoos to conserve biodiversity / D. A. Conde, N. Flesness, F. Colchero, O. R. Jones, A. Scheuerlein // Science. – 2011. – № 331(6023). – P. 1390-1391.

253. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>

254. Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cites.org/>

255. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats 1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680078aff>

256. Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals 1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cms.int/en/node/3916>

257. Council conclusions on the protection and welfare of animals. 3176th Agriculture and Fisheries Council meeting Luxembourg, 18 June 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/agricult/131032.pdf

258. Council Directive 1999/22/EC of 29 March 1999 relating to the keeping of wild animals in zoos // Official Journal of the European Union. – L 94. – 9.4.1999. – P. 24-26.

259. Council Directive 1999/74/EC of 19 July 1999 laying down minimum standards for the protection of laying hens // Official Journal of the European Union. – L 203. – 3.8.1999. – P. 53-57.

260. Council Directive 2004/10/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 on the harmonisation of laws, regulations and administrative provisions relating to the application of the principles of good

laboratory practice and the verification of their applications for tests on chemical substances (codified version) // Official Journal of the European Communities. – 2004. – L50. – P. 44-59.

261. Council Directive 2007/43/EC of 28 June 2007 laying down minimum rules for the protection of chickens kept for meat production // Official Journal of the European Union. – L 182. – 12.7.2007. – P. 19-28.

262. Council Directive 2008/119/EC of 18 December 2008 laying down minimum standards for the protection of calves (Codified version) // Official Journal of the European Union. – L 10. – 15.01.2009. – P. 7-13.

263. Council Directive 2008/120/EC of 18 December 2008 laying down minimum standards for the protection of pigs (Codified version) // Official Journal of the European Union. – L 47. – 18.2.2009. – P. 5-13.

264. Council Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds // OJ L 20, 26.1.2010, p. 7–25

265. Council Directive 2010/63/EU of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes // Official Journal of the European Communities. – L 276. – 2010. – P. 33-79.

266. Council Directive 74/577/EEC of 18 November 1974 on stunning of animals before slaughter // Official Journal of the European Union. – L 316. – P. 10.

267. Council Directive 75/318/EEC of 20 May 1975 on the approximation of the laws of Member States relating to analytical, pharmaco-toxicological and clinical standards and protocols in respect of the testing of proprietary medicinal products // Official Journal of the European Communities. – 1975. – L 147. – P. 0001 – 0012.

268. Council Directive 83/129/EEC of 28 March 1983 concerning the importation into Member States of skins of certain seal pups and products derived therefrom // Official Journal of the European Communities. – L 91. – 9.4.1983. – P. 30–31

269. Council Directive 86/609/EEC of 24 November 1986 on the approximation of laws, regulations and administrative provisions of the Member States regarding the protection of animals used for experimental and other scientific purposes // Official Journal of the European Communities. – L 358. – 1986. – P. 1-28.

270. Council Directive 91/628/EEC of 19 November 1991 on the protection of animals during transport and amending Directives 90/425/EEC and 91/496/EEC // Official Journal of the European Union. – L 340. – 11.12.1991. – P. 17.

271. Council Directive 91/630/EEC of 19 November 1991 laying down minimum standards for the protection of pigs // Official Journal of the European Union. – L 340. – 11.12.1991. – P. 33-38.

272. Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora // Official Journal of the European Union. – L 206. – 22.7.1992. – P. 7.

273. Council Directive 93/119/EC of 22 December 1993 on the protection of animals at the time of slaughter or killing // Official Journal of the European Union. – L 340. – 31.12.1993. – P. 21–34.

274. Council Directive 95/29/EC of 29 June 1995 amending Directive 91/628/EEC concerning the protection of animals during transport // Official Journal of the European Union. – L 148. – 30.6.1995. – P. 52.

275. Council Directive 98/58/EC of 20 July 1998 concerning the protection of animals kept for farming purposes / Official Journal of the European Union. – L 221. – 08.08.1998. – P. 23-27.

276. Council of Europe Background [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldanimal.net/council-of-europe>

277. Council of Europe, Human rights and legal affairs, Biological safety use of animals by humans.– [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/operation/biological_safety_and_use_of_animals/default.asp

278. Council Regulation (EC) No 411/98 of 16 February 1998 on additional animal protection standards applicable to road vehicles used for the carriage of livestock on journeys exceeding eight hours // Official Journal of the European Union. – L 52. – 21.2.1998. – P. 8-11.

279. Creating Business Opportunity through Improved Animal Welfare / The World Bank. Official Site [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2011/06/21/000356161_20110621032125/Rendered/PDF/626320BRI0Crea00Box0361488B0PUBLIC0.pdf

280. Dawkins M. S. Animal suffering: the science of animal welfare // M. S. Dawkins // Chapman & hall, 1980. – 150 p.
281. Declaration of the Council of the European Communities and of the representatives of the Governments of the Member States meeting in the Council of 22 November 1973 on the programme of action of the European Communities on the environment // Official Journal of the European Communitiesю – C 112. – 20.12.1973. – P. 1.
282. Decree laying down minimum standards for the protection of farm animals [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://faolex.fao.org/cgi-bin/faolex.exe?database=faolex&search_type=query&table=result&query=ID:LEX-FAOC074143&format_name=ERALL&lang=eng
283. Decree of 18 November 2008 specifying animal species requiring special care [Czech Republic] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eagri.cz/public/web/file/10670/AV411_08_DZVZP.pdf
284. DeGrazia D. Animal rights: a very short introduction / D. DeGrazia. – OUP Oxford, 2002. – 144 p.
285. Dog Law 2004 [Cyprus] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cyprusanimalwelfare.com/services/rehoming/dog-law.html>
286. Duncan I. J. H. Understanding animal welfare / I. J. N. Duncan, D. Fraser. – 1997. – P. 19-31.
287. Duncan I. J. Science-based assessment of animal welfare: farm animals //Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 483-492.
288. Duncan I. J. The implications of cognitive processes for animal welfare / I. J. Duncan, J. C. Petherick // Journal of animal science. – 1991. – Iss. 69. – №. 12. – P. 5017-5022.
289. Ecosystem Management / UNEP. Official Site [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unep.org/ecosystemmanagement/>
290. Edwards J. D. The World Veterinary Association and animal welfare / J. D. Edwards, H. P. Schneider //Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 639-646.
291. Eeckhout P. The doctrine of implied powers. In EU External Relations Law / P. Eeckhout. – Oxford University Press. [Электронный ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199606634.001.0001/acprof-9780199606634-chapter-3>.

292. Elston M. A. Victorian values and animal rights // New scientist. – 1992. – Iss. 134. – №. 1822. – P. 28-31

293. Encyclopedia of animal rights and animal welfare / M. Bekoff (ed.). – ABC-CLIO, 2009. – 685 p.

294. EU 2012 – 2015 Animal Welfare strategy: Better welfare for animals [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://ec.europa.eu/food/animals/docs/aw_brochure_strategy_en.pdf

295. European Convention for the Protection of Animals during International Transport 13.12.1968 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083710>

296. European Convention for the Protection of Animals during International Transport (revised) 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083710>

297. European Convention for the Protection of Animals during International Transport 1968: Chart of signatures and ratifications [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/065/signatures?p_auth=SbR84QWq

298. European Convention for the Protection of Animals for Slaughter 1979 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680077d98>

299. European Farmers&European Agri-Cooperatives (COPA COGECA) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.copa-cogeca.be/Menu.aspx>

300. European Law on Transmissible Animal Diseases (“Animal Health Law”) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawyersforanimalprotection.eu/wp-content/uploads/2012/12/AHL-FINAL-150610.pdf>

301. European Union / CITES (the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cites.org/eng/cms/index.php/component/cp/country/EU>
302. European Union Strategy for the Protection and Welfare of Animals 2012-2015 ec.europa.eu/food/animals/docs/aw_eu_strategy_19012012_en.pdf
303. European Values Study [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://staff.um.edu.mt/aabe2/VALUES.htm>
304. Explanatory Report on the European Convention for the Protection of Pet Animals 1987 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800ca43a>
305. Explanatory Report to the European Convention for the Protection of Animals during International Transport 13.12.1968 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c92f5>
306. Explanatory Report to the European Convention for the Protection of Animals during International Transport 06.11.2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800d380e>
307. Explanatory Report to the European Convention for the Protection of Animals for Slaughter 1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c96f0>
308. Explanatory Report to the European Convention on the Protection of Animals kept for Farming Purposes 1976 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c96e8>
309. Farm animal welfare // European Commission: Current research and future directions [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ec.europa.eu/research/quality-of-life/animal-welfare/seminars/pdf/animal-welfare_en.pdf

310. Favre D. An international treaty for animal welfare / D. Favre. — 2012. — 44 p.
311. Favre D. Living property: a new status for animals within the legal system // *Marq. L. Rev.* — 2009. — Iss. 93. — P. 1021-1071.
312. Federation of Veterinarians of Europe [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.fve.org/>
313. Final Report of the 74th General Session, 21 - 26 May 2006 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/About_us/docs/pdf/A_RF_2006_WEBPUB.pdf
314. Final Report of the 75th General Session, 20 - 25 May 2007 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/About_us/docs/pdf/A_RF_2007_webpub.pdf
315. Fink S. An illustrated guide to the tools used to kill seals in Canada's commercial seal hunt / S. Fink ; IFAW [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ifaw.org/sites/default/files/2007_An%20illustrated%20guide%20to%20the%20tool%20used%20to%20kill%20seals%20in%20the%20canadas%20commercial%20seal%20hunt.pdf
316. Fitzmaurice M. A. International protection of the environment / M. A. Fitzmaurice // *Recueil DES Cours // Collected Courses: Volume 293.* — The Hague; Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers, 2002. — P. 9-488;
317. Fraser D. A scientific conception of animal welfare that reflects ethical concerns / D. A. Fraser, D. M. Weary, E. A. Pajor, B. N. Milligan // *Animal Welfare.* — 1997. — Iss. 6. — P. 187–205.
318. Fraser D. Animal behaviour, animal welfare and the scientific study of affect / D. Fraser // *Applied Animal Behaviour Science.* — 2009. — Vol. 118, No. 3-4. — P. 108–117.
319. Fraser D. Animal ethics and animal welfare science: bridging the two cultures / D. Fraser // *Applied Animal Behaviour Science.* — 1999. — Vol. 65, No. 3. — P. 171–189.
320. Fraser D. Animal rights: current debates and new directions / D. Fraser. — Oxford University Press, 2004. — 1470-1472 p.

321. Fraser D. Science, values and animal welfare: exploring the inextricable connection / *Animal Welfare*, 1995. – Iss. 4. – P. 103–117.
322. Frey R. G. *Interests and Rights: The Case Against Animals* / R. G. Frey // Oxford University Press, 1980. – 188 p.
323. Galvin J. W. Killing of animals for disease control purposes / J. W. Galvin, H. Blokhuis, M.C. Chimbombi, D. Jong, S. Wotton // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 711-722;
324. Garner R. *The Political Theory of Animal Rights (Perspectives on Democratization)* / R. Singer. – Manchester University Press, 2005. – 195 p.
325. Gauthier C. Using animals in research, testing and teaching / C. Gauthier, G. Griffin // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 735-746.
326. Gillespie A. The Ethical Question in the Whaling Debate / A. Gillespie // *Georgetown. International Environmental Law Revue*. – 1996. – №. 9. – P. 17-37.
327. Global conference on animal welfare: an OIE initiative : proceedings (Paris, 23–25 February 2004) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Conferences_Events/docs/pdf/proceedings.pdf
328. Gocsik E. *Animal welfare decisions in dutch poultry and pig farms* / E. Gocsik. — Wageningen University, 2014. — 261 p.
329. Good Practice Note Animal Welfare in Livestock Operations / The World Bank. Official Site [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2006/12/21/000020953_20061221145253/Rendered/PDF/382140AnimalWelfare.pdf
330. Goodkin S. L. The Evolution of Animal Rights // *Columbia Human Rights Law Review*. – 1986. – №. 18. – P. 259-288.
331. GRASP key documents: GRASP Priority Plan [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dl.dropboxusercontent.com/u/13973491/grasp/Documents/Priority%20Plan%20.pdf>
332. Great Apes Survival Partnership [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un-grasp.org/>

333. Gregory N. G. Animal welfare at markets and during transport and slaughter // *Meat science*. – 2008. – Iss. 80. – №. 1. – P. 2-11.
334. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Germany] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
335. Guidelines for accomodation and care of animals (Article 5 of the Convention) 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/123-Arev.pdf>
336. Hagelin J. An overview of surveys on how people view animal experimentation: some factors that may influence the outcome / J. Hagelin, H. E. Carlsson, J. Hau // *Public Understanding of Science*. – 2003. – Iss. 12. – №. 1. – P. 67-81.
337. Handy G. L. et al. Animal control management: A guide for local governments. – International City / County Management Association, 2001.
338. Harris T. Animal transport and welfare: a global challenge / T. Harris // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 647-653.
339. Hartung T. Comparative analysis of the revised directive 2010/63/EU for the protection of laboratory animals with its predecessor 86/609/EEC—a t4 report // *Altex*. – 2010. – Iss. 27. – №. 4. – P. 285-303.
340. Hastein T. Science-based assessment of welfare: aquatic animals / T. Hastein, A. D.Scarfe, V. L. Lund // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 529-547.
341. Hewson C. J. What is animal welfare? Common definitions and their practical consequences / C. J. Hewson // *The Canadian Veterinary Journal*. – 2003. – № 44. – P. 496-499.
342. Horgan R. The expanding role of animal welfare within EU legislation and beyond / R. Horgan, A. Gavinelli // *Livestock Science*. – 2006. – Vol. 103, №. 3. – P. 303–307.
343. Huertas S. M. Drivers for animal welfare policies in Americas / S. M. Huertas, C. Gallo, F. Galindo // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties*. – № 33 (1). – 2014. – P. 67-76.

344. Hurnik J. F. Dictionary of farm animal behavior : 2nd ed. / J. F. Hurnik, A. B. Webster, P. B. Siegel // Ames : Iowa States University Press, 1995. – 200 p.
345. IFAW ведёт кампанию за принятие Всемирной декларации о благополучии животных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifaw.org/russia/node/52956>.
346. Illegal Trade [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un-grasp.org/what-we-do/priorities/illegal-trade-2/>
347. Improving Farm Animal Welfare: Science and Society Working Together: the Welfare Quality Approach [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=NQBW6Jx3yDkC&dq=Good+Practice+Note+Animal+Welfare+in+Livestock+Operations&hl=uk&source=gbs_navlinks_s
348. International convention for the protection of birds 1950 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sedac.ciesin.org/entri/texts/protection.of.birds.1950.html>
349. International Convention for the Regulation of Whaling 1946 : Schedule [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.iwc.int/pages/view.php?ref=3606&k=>
350. International guiding principles for biomedical research involving animals 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cioms.ch/publications/guidelines/1985_texts_of_guidelines.htm
351. Jackson W. T. Animal welfare and the law / W. T. Jackson // The Veterinary record. — 1977. — Vol. 100. — № 19. — P. 404–405.
352. Jordan B. Science-based assessment of animal welfare: wild and captive animals //Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 515-528.
353. Kant I. Groundwork of the Metaphysic of Morals, part II (The Metaphysical Principles of the Doctrine of Virtue) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://books.google.com.ua/books?id=MJcrTG6tJsAC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>
354. Kiley-Worthington M. Ecological, ethological and ethically sound environments for animals: towards symbiosis / Journal of Agricultural Ethics, 1989. – Iss. 2. – P. 323–247.

355. Knowles T. G. Stress physiology of animals during transport / T. G. Knowles, P. D. Warriss // *Livestock handling and transport*. – 2000. – №. 2. – P. 385-407.
356. Korotkyi T. The revision of the Ukraine's obligations under international law in the sphere of animal welfare and protection of animals from cruelty / Tymur Korotkyi, Nadiia Zubchenko // *Evropsky Politicky a Pravni Diskurz*. – 2015. – Vol. 2. – Iss. 3 – P. 22-31.
357. LaFrance A. B. Animal experimentation: lessons from human experimentation / A. B. LaFrance // *Animal Law*. – 2007. – № 14. – P. 29-52.
358. Law on broilers [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=133717>
359. Law on cat and dog fur [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=145396>
360. Law on dairy cattle and their offsprings [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=145399>
361. Law on dogs [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=145381>
362. Law on horses [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=145364>
363. Law on pigs [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=994>
364. Law on veterinary practice [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=142767>
365. Law on Zoos [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=11768>
366. Law on the keeping of animals [Denmark] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=142543>
367. Legislative aspects of farm animal welfare / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/food/animals/welfare/legislative_aspects/index_en.htm
368. Linzey A. Christianity and the Rights of Animals / A. Linzey // *New York : Crossroad*, 1987. – 208 p.

369. Littin K. E. Strategic animal welfare issues: ethical and animal welfare issues arising from the killing of wildlife for disease control and environmental reasons / K. E. Littin, D.J. Mellor// Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 767-782.
370. Loi relative à la protection et au bien-être des animaux 1986 [Belgium] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://faolex.fao.org/docs/texts/bel11058.doc>
371. Lyons M. L. Different Perspectives on Animal Rights / Department of IDS Madonna University [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://clearinghouse.missouriwestern.edu/manuscripts/805.php>
372. Marine Mammal Regulations (SOR/93-56) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/sor-93-56/page-3.html#h-16>
373. Masiga W. N. Global perspectives on animal welfare : Africa / W. N. Masiga, S. J. M. Munyua // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 579-586.
374. Mason J. The Ethics of what we Eat / J. Mason, P. Singer. – Text Publishing, 2006. – 336 p.
375. Mason G. Why is there no simple way of measuring animal welfare? / G. Mason, M. Mendl// Animal welfare. – 1993. – Iss. 2. – №. 4. – P. 301-319.
376. Matheny G. Farm-animal welfare, legislation, and trade / G. Matheny, C. Leahy // Law and Contemporary Problems. — 2007. — Vol. 70, No. 1. — P. 325–358.
377. Mellor D. J., Integrating practical, regulatory and ethical strategies for enhancing farm animal welfare / D. J. Mellor, K. J. Stafford // Australian veterinary journal. – 2001. – Iss. 79. – №. 11. – P. 762-768.
378. Members [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rr-america.oie.int/index.php?id=161>
379. Middle East Regional Animal Welfare Strategy (2014-2019) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Animal_Welfare/docs/RAWS_Middle_East.pdf

380. Milestones in improving animal welfare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/dgs/health_food-safety/information_sources/docs/ahw/milestones_aw_en.pdf
381. Millman S. T. Animal welfare--scientific approaches to the issues. / S. T. Millman // Journal of applied animal welfare science : JAAWS. — 2009. — Vol. 12, No. 2. — P. 88–96.
382. Mitchell R. W. The interpretation of animal psychology: anthropomorphism or behavior reading? / R. W. Mitchell, M. Hamm // Behaviour. — 1997. — Iss. 134. — №. 3. — P. 173-204.
383. Moberg G. P. The biology of animal stress: basic principles and implications for animal welfare / G. P. Moberg, J. A. Mench. – CABI, 2000. – 377 p.
384. Monamy V. Animal experimentation: A guide to the issues. – Cambridge University Press, 2009. – 116 p.
385. Moore E. The case for unequal animal rights / E. Moore // Environmental Ethics. — 2002. — Vol. 24, No. 3. — P. 295–312.
386. Morton D. B., Guidelines on the recognition of pain, distress and discomfort in experimental animals and an hypothesis for assessment / D. B. Morton, P. H. Griffiths // The Veterinary Record. – 1985. – Iss. 116. – №. 16. – P. 431-436.
387. Murray G. Drivers for animal welfare policies in Asia, the Far East and Oceania / G. Murray, K. Ashley, R. Kolesar // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties. – 2014. – Iss. 33. – №. 1. – P. 77-83.
388. Murray G. Preface to RAWs (2013-2015, 2nd ed.) / G. Murray [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rr-asia.oie.int/fileadmin/Regional_Representation/Programme/RAWs/Regional_Animal_Welfare_Strategy_Edition_2_2013-15.pdf
389. Nález Ústavního soudu č. 30/1998 Sb., ve věci návrhu prezidenta republiky na zrušení zákona č. 243/1997 Sb., kterým se mění zákon České národní rady č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání, ve znění pozdějších předpisů [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eagri.cz/public/web/mze/legislativa/pravni-predpisy-mze/tematicky-prehled/Legislativa-ostatni_uplna-zneni_nalez-ustavniho-soudu-1998-30.html

390. National Animal Welfare Legislation / European Enforcement Network of Animal Welfare Lawyers and Commissioners [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawyersforanimalprotection.eu/national-animal-welfare-legislation/>
391. Natrass K. M. Und Die Tiere Constitutional Protection for Germany's Animals // Animal Law – 2004. – №. 10. – P. 283-363.
392. Neumann J.-M. The universal declaration of animal rights or the creation of a new equilibrium between species / J.-M. Neumann // Animal Law. — 2012. — Vol. 19. — P. 91–109.
393. Norris R. T. Transport of animals by sea / R. T. Norris//Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 673-681.
394. Objectives of the OIE [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/about-us/our-missions/#c194>
395. Odendaal J. S. J. Science-based assessment of animal welfare: companion animals //Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 493-502.
396. OECD Series on Principles of GLP and Compliance Monitoring Number 1 OECD Principles on Good Laboratory Practice (as revised in 1997) / Environment Directorate Organisation for Economic Cooperation and Development Paris 1998 ENV/MC/CHEM (98) 17 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oecd.org/document/63/0,3343,en_2649_34381_2346175_1_1_1_1,00.htm
397. Ohl F. Animal welfare: at the interface between science and society. / F. Ohl, F. J. van der Staay // Veterinary journal. – 1997. — 2012. — Vol. 192, No. 1. — P. 13–19.
398. OIE Collaborating Centres [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/animal-welfare/an-international-network-of-expertise/>
399. OIE Resolutions of the 70th General Session of the International Committee, 2002. Resolution № XIV: animal welfare mandate of the OIE / In Proc. 71st General Session of the International Committee, 18-23 May, 2003. – OIE, Paris. – P. 89-91.

400. OIE standards and international trade: Terrestrial Animal Health Code and Aquatic Animal Health Code [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/animal-welfare/oie-standards-and-international-trade/>
401. OIE Standards on animal welfare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/animal-welfare/animal-welfare-at-a-glance>.
402. Otter C. Laying the Foundations for an International Animal Protection Regime / C. Otter, S. O'Sullivan, S. Ross // *Journal of Animal Ethics*. – 2012. – Iss. 2. – №1. – P. 53-72.
403. Overview : Scientific and Technical Review [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/en/publications-and-documentation/scientific-and-technical-review-free-access/overview/>
404. Overview of International Comparative Animal Cruelty Laws [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.animallaw.info/article/overview-international-comparative-animal-cruelty-laws>
405. Performing Animals Act 1925 [United Kingdom] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.animallaw.info/nonus/statutes/stuk1925c38.htm>;
406. Petrini A. Philosophy, policy and procedures of the World Organisation for Animal Health for the development of standards in animal welfare / A. Petrini, D. Wilson // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 665-671.
407. Plutarch Moralia / Plutarch, F. C. Babbitt [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/details/moraliainfifteen12plutuoft>
408. Polten B. Status of law-making on animal welfare / B. Polten // *DTW. Deutsche tierärztliche Wochenschrift*. — 2007. — Vol. 114, No. 3. — P. 98–103.
409. Praud A. Health risks from new companion animals / A. Praud, F. Moutou // *Commissioned by Eurogroup for Animals*. – 2010.
410. Preece R. The status of animals in Biblical and Christian thought: a study in colliding values / R. Preece, D. Fraser // *Society & Animals*. – 2000. – Iss. 8. – №. 3. – P. 245-263.
411. Procedures used by the OIE to set standards and recommendations for international trade, with a focus on the Terrestrial and Aquatic Animal Health Codes

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/International_Standard_Setting/docs/pdf/A_OIE_procedures_stand__recom_2011.pdf

412. Protecting Great Apes & Primates from Disease & Trafficking [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.janegoodall.org/what-we-do/protecting-great-apes/>

413. Protection to Animals Under the Indian Law [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dhyanfoundation.com/causes/animal-laws.php>

414. Protocol of amendment to the European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes : таблица подписей и ратификаций по состоянию на 27. 09. 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/170.htm>

415. Pythagoras / Animal Rights History [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.animalrightshistory.org/pythagoras/>

416. Radford M. Animal welfare law in Britain: regulation and responsibility. – Oxford University Press, 2001. – 441 p.

417. Rahman S. A. Global perspectives on animal welfare: Asia, the Far East, and Oceania / S. A Rahman, L. Walker, W. Ricketts // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 597-612.

418. Recommendation 287 (1961) International transit of animals [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14324&lang=en>

419. Recommendation 620 (1971) on the problems of animal welfare in industrial stock-breeding / European Yearbook 1970. – P. 331 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com/books?isbn=9024751470>

420. Recommendation 621 (1971) Problems arising out of the use of live animals for experimental or industrial purposes [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=14655&lang=en>

421. Recommendation 641 (1971) on animal welfare in intensive rearing [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta71/EREC641.htm>

422. Recommendation 709 (1973) on slaughter methods for meat animals July 1973 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=14743&lang=en>

423. Recommendation 860 (1979) Dangers of over-population of domestic animals for the health and hygiene of man, and on humane methods of limiting such dangers from 8 May 1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14894&lang=en>

424. Recommendation concerning Cattle 21 October 1988 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%2Doperation/biological_safety_and_use_of_animals/farming/Rec%20cattle%20E.asp#TopOfPage

425. Recommendation concerning fur animals 22 June 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/farming/Rec%20fur%20animals%20E%201999.asp

426. Recommendation concerning Pigs 2 December 2004) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%2Doperation/biological_safety_and_use_of_animals/farming/Rec%20pigs%20rev%20E%202004.asp

427. Recommendation № R (87) 17 on the transport of horses [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/transport/Rec%20R%20%2887%2917%20transport%20Horses.asp

428. Recommendation № R (88) 15 on the transport of pigs [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/transport/Rec%20R%20%2888%2915%20transport%20Pigs.asp

429. Recommendation № R (90) 1 on the transport of cattle [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co

operation/biological_safety_and_use_of_animals/transport/Rec%20R%20%2890%291%20transport%20Cattle.asp

430. Recommendation № R (90) 5 on the transport of sheep and goats [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/biological_safety_and_use_of_animals/transport/Rec%20R%20%2890%295%20transport%20SheepsGoats.asp

431. Recommendation № R (90) 6 on the transport of poultry [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/biological_safety_and_use_of_animals/transport/Rec%20R%20%2890%296%20transport%20Poultry.asp

432. Recommendations Adopted By The Standing Committee Of The European Convention For The Protection Of Animals Kept For Farming Purposes (T-AP) [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/biological_safety_and_use_of_animals/farming/A_texts_documents.asp

433. Regan T. Animal Rights, Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy / T. Regan. – Lanham, MD: Rowman& Littlefield Publishers, 2003. – 144 p.

434. Regan T. Defending Animal Rights / T. Regan. – University of Illinois Press, 2001 – 179 p.

435. Regan T. The case for animal rights //The animal ethics reader. – 2003. – P. 17-24;

436. Regan T. The struggle for animal rights. – International Society for Animal Rights, 1987. – 208 p.

437. Regan T. Animal rights and human obligations / T. Regan, P. Singer. – 1989. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://philpapers.org/rec/REGARA>

438. Regional 25th Commission for Asia, the Far East and the Oceania, Queenstown, New Zealand, 26-30 November 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rr-asia.oie.int/uploads/tx_oiefiles/2007_NZ.pdf

439. Regional Animal Welfare Strategies for implementation of OIE Standards [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/animal-welfare/implementation-of-the-standards-by-oie-member-countries/>

440. Regional Animal Welfare Strategy for Asia, the Far East and Oceania (1st ed.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rpawe.oie.int/fileadmin/doc/eng/RAWS/DAFF_RAWS_for_asia-fareast-oceania-strategy.pdf

441. Regional Animal Welfare Strategy for the Americas [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rpawe.oie.int/fileadmin/doc/eng/RAWS/RAWS_for_Americas.pdf

442. Regional Representation for Americas : Regional Conferences [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rr-americas.oie.int/index.php?id=277&L=0>

443. Regulation (EC) No 1/2005 of 22 December 2004 on the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EC and Regulation (EC) No 1255/97 Official Journal Of The European Union, L 3. – 05.01.2005. – P. 1-44.

444. Regulation (EC) No 1007/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on trade in seal products // OJ L 286, 31.10.2009, p. 36–39.

445. Regulation (EC) No 1255/97 of 25 June 1997 concerning Community criteria for staging points and amending the route plan referred to in the Annex to Directive 91/628/EEC // Official Journal of the European Union. – L 174. – 02.07.1997. – P. 1-6.

446. Regulation (EC) No 1523/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2007 banning the placing on the market and the import to, or export from, the Community of cat and dog fur, and products containing such fur (Text with EEA relevance) // OJ L 343, 27.12.2007, p. 1–4.

447. Regulation (EC) No 338/97 of 9 December 1996 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein // Official Journal of the European Union. – L 61. – 3.3.1997. – P. 1-69.

448. Regulation (EC) No 806/2003 of 14 April 2003 adapting to Decision 1999/468/EC the provisions relating to committees which assist the Commission in the exercise of its implementing powers laid down in Council instruments adopted in accordance with the consultation procedure // Official Journal of the European Union. – L 122. – 16.5.2003. – P. 1-35.

449. Regulation (EC) No 998/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the animal health requirements applicable to the non-commercial movement of pet animals and amending Council Directive 92/65/EEC // Official Journal of the European Union. – L 146. – 13.6.2003. – P. 1-9.

450. Regulation (EC) No 998/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the animal health requirements applicable to the non-commercial movement of pet animals and amending Council Directive 92/65/EEC / Non-commercial movements of pet animals [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Af83009>

451. Regulation (EC) № 1/2005 of 22 December 2004 on the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EC and Regulation (EC) No 1255/97 // Official Journal of the European Union. – L 3. – 05.01.2005. – P. 1-44.

452. Regulation (EC) № 1099/2009 of 24 September 2009 on the protection of animals at the time of killing [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:303:0001:0030:EN:PDF>

453. Regulation (EC) № 411/98 of 16 February 1998 on additional animal protection standards applicable to road vehicles used for the carriage of livestock on journeys exceeding eight hours // Official Journal of the European Union. – L 52. – 21.2.1998. – P. 8-11.

454. Regulation (EU) 2015/1775 of the European Parliament and of the Council of 6 October 2015 amending Regulation (EC) No 1007/2009 on trade in seal products and repealing Commission Regulation (EU) No 737/2010 // OJ L 262, 7.10.2015, p. 1–6.

455. Report : Dangers of over-population of domestic animals for the health an hygiene of man, and on humane methods of limiting such dangers from 20.04.1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=4529&lang=EN>

456. Report Of The 1st International Pan African Animal Welfare Alliance (Paawa) Conference (2-4 September, 2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/doc/en_document.php?numrec=4254803

457. Report of the meeting: Multilateral consultation of parties to the European Convention for the Protection of Pet Animals (ETS 125). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.felinewelfare.co.uk/coemcp.htm>

458. Report on the European Union Strategy for the Protection and Welfare of Animals 2012–2015 (2012/2043(INI)). European Parliament, Committee on Agriculture and Rural Development. Rapporteur: Marit Paulsen.

459. Requirements applicable to zoos // EU Zoos Directive Good Practices Document [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/environment/nature/pdf/EU_Zoos_Directive_Good_Practices.pdf

460. Resolution (68)23 of the Committee of Ministers of the Council of Europe concerning the protection of animals during international transport [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c92f5>

461. Resolution on education and training of persons working with laboratory animals (adopted by the Multilateral Consultation on 3 December 1993) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%2Doperation/biological_safety_and_use_of_animals/laboratory_animals/Res%20training.asp#TopOfPage

462. Resolution on surgical operations in pet animals and Resolution on the breeding of pet animals. Resolution on the Keeping of Wild Animals as Pet Animals.

463. Resolution on the accommodation and care of laboratory animals (adopted by the Multilateral Consultation on 30 May 1997) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%2Doperation/biological_safety_and_use_of_animals/laboratory_animals/Res%20accommodation.asp#TopOfPage

464. Resolution on the acquisition and transport of laboratory animals (adopted by the Multilateral Consultation on 30 May 1997) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/laboratory_animals/Res%20acquisition%20transport.asp#TopOfPage

465. Resolution on the interpretation of certain provisions and terms of the Convention (adopted by the Multilateral Consultation on 27 November 1992) http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%2Doperation/biological_safety_and_use_of_animals/laboratory_animals/Res%20interpretation.asp#TopOfPage

466. Resolution on the Keeping of Wild Animals as Pet Animals 1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008c37d>

467. Revision of Appendix A / Appendix A of the European convention for the protection of vertebrate animals used for experimental and other scientific purposes (ETS №.123) guidelines for accommodation and care of animals (article 5 of the Convention) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/biological_safety_and_use_of_animals/laboratory_animals/2006/Cons123%282006%293AppendixA_en.pdf

468. Reznikov A. G. Bioethical aspects of experiments on the animals / A. G. Reznikov // *Klinicheskaja khirurgiia*. — 2010. — No. 6. — P. 8–13.

469. Rojas H. Animal health policies and practices in the Americas: preliminary study / H. Rojas, L Stuardo, D. Benavides // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 549-565;

470. Rollin B. E. Animal welfare, animal rights and agriculture / B. E. Rollin // *Journal of animal science*. – 1990. – Iss. 68. – №. 10. – P. 3456-3461.

471. Rollin B. E. Farm animal welfare: social, bioethical and research issues / B. E. Rollin // *Iowa State Univ. Press*, 1995. – 168 p.

472. Ruhdel I. German animal welfare act in breach with Directive 2010/63/EU / I. Ruhdel, C. Maisack, K. Wagner // 2014. — Vol. 31, No. 2. — P. 219–222.

473. Rusche B. The 3rs and animal welfare - conflict or the way forward? / B. Rusche // *ALTEX : Alternativen zu Tierexperimenten*. — 2003. — Vol. 20, № 1. — P. 63–76.

474. Russell W. M. S. The principles of humane experimental technique / W. M. S. Russel, R. L. Burch. – London: Methuen & Co. Ltd, 1959 [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: http://altweb.jhsph.edu/publications/humane_exp/het-toc.htm.

475. Ryder R. D. *Animal Revolution: Changing Attitudes Toward Speciesism* / R. D. Ryder. – London : BergPublishers, 2000. – 224 p.

476. Sanders A. The Universal Declaration of Animal Welfare should be taken up on an international level [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libdemvoice.org/adrian-sanders-mp-writes-the-universal-declaration-of-animal-welfare-should-be-taken-up-on-an-international-level-36897.html>

477. Sandøe P. Assessing animal welfare: where does science end and philosophy begin? / P. Sandøe, H. B. Simonsen // *Animal welfare*. – 1992. – Iss. 1. – №. 4. – P. 257-267.

478. «Seal hunting» / Parliamentary Assembly Recommendation 1776 (2006) // Council of Europe [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/AS%282007%29Rec1776&Language=lanEnglish&Ver=final>

479. Seals // Delegation of the European Union to Canada [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/canada/eu_canada/trade_relation/seals/seals_en.htm

480. Shaw B. G. *Dogs' Protection Bill*. – London : National Publishing Company Limited. – 1919.

481. Shimshony A. Slaughter of animals for human consumption / A. Shimshony, M. M. Chaudry // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 693-710.

482. Singer P. *Animal liberation* : 2nd ed. – Random House, 1995. – 368 p.;

483. Singer P. *Ethics Into Action: Henry Spira and the Animal Rights Movement* / P. Singer. – Rowman and Littlefield Publishers Inc., 1999. – 192 p.

484. Singer P. *Practical ethics* / P. Singer. – Cambridge university press, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua>

485. Soriano J. A. I. Indicadores del bienestar animal y programas de enriquecimiento en especies de mamíferos en cautividad / J. A. I. Soriano. — Universitat de Barcelona, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://core.ac.uk/download/files/604/16210212.pdf>

486. Stafford K. J. The implementation of animal welfare standards by Member Countries of the World Organization for Animal Health (OIE): analysis of

an OIE questionnaire / K. J. Stafford, D. J. Mellor // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties ., 2009. - №28 (3). – P. 1143-1164.

487. Steiger A. Pet animals: housing, breeding and welfare / A. Steiger // Ethical Eye-Animal Welfare. – Council of Europe Publishing, 2006. – P. 111-133.

488. Stojanović N. Legal protection of animals during transport in Europe / N. Stojanović // Facta Universitatis. Series: Law and Politics, 2009. – Vol. 7. – № 1. – P. 65-78.

489. Strategies for sustainable animal agriculture in developing countries [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/3/a-t0582e.html>

490. Sunstein C. R. Animal rights: Current debates and new directions / C. R. Sunstein M. C. Nussbaum. – Oxford University Press, 2004. – 352 p.

491. Swiss Federal Act on Animal Protection of March 9, 1978 [Switzerland] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.animallaw.info/statute/switzerland-cruelty-swiss-federal-act-animal-protection-march-9-1978>.

492. Sykes K. Sealing animal welfare into the GATT exceptions: the international dimension of animal welfare in WTO disputes / K. Sykes // World Trade Review. — 2013. — Vol. 13, No. 03. — P. 471–498.

493. Terrestrial Animal Health Code [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/en/international-standard-setting/terrestrial-code/access-online/?htmfile=titre_1.7.htm

494. Terrestrial Animal Health Code 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.oie.int/en/international-standard-setting/terrestrial-code/access-online.

495. Terrestrial Animal Health Code: Section 7. Animal welfare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int>.

496. The Canadian Seal Hunting: No Management and No Plan : a technical note [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.greenpeace.org/>

497. The Criminal Code of Finland Retrieved July 23, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf>

498. The Edicts of King Asoka / an English rendering by Ven. S. Dhammika. – 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.accesstoinight.org/lib/authors/dhammika/wheel386.html>

499. The Meaning of Life from a Buddhist Perspective / translated and edited by J. Hopkins. – Wisdom Publications, Boston, 1993. – 111 p.

500. The OIE Regional Animal Welfare Strategy for Asia, the Far East and Oceania (RAWS) 2013-2015 (2nd ed.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rasia.oie.int/fileadmin/Regional_Representation/Programme/RAWS/Regional_Animal_Welfare_Strategy_Edition_2_2013-15.pdf

501. The OIE's objectives and achievements in animal welfare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://web.oie.int/eng/bien_etre/en_introduction.htm

502. The Pet Animals Act 1951 [United Kingdom] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.animallaw.info/nonus/statutes/stukuk1951c35.htm>;

503. The Prevention of Cruelty to Animals Act 1962 [Kenya] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/ken63702.pdf>

504. The protection and welfare of animals 2006-2010 : European Parliament resolution on a Community Action Plan on the Protection and Welfare of Animals 2006-2010 (2006/2046(INI)) // OJ. – C 308 E. – 16.12.2006. – P. 170.

505. The Second OIE Global Conference on Animal Welfare (Cairo, 20-22 October, 2008) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Conferences_Events/sites/A_AW2008/ANG_Final%20Recommendations.pdf

506. The second OIE Global Conference on Animal Welfare «Putting the OIE Standards to Work» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/en/for-the-media/press-releases/detail/article/2nd-oie-global-conference-on-animal-welfare-putting-the-oie-standards-to-work/>

507. The Terrestrial Animal Health Standards Commission [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/en/international-standard-setting/specialists-commissions-working-groups/code-commission-reports/>

508. The third OIE Global Conference on Animal Welfare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/eng/AW2012/intro.htm>

509. The third OIE Global Conference on Animal Welfare «Implementing the OIE Standards – addressing regional expectations» (Kuala-Lumpur, 6-8 November 2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Conferences_Events/docs/pdf/recommendations/kuala_aquatic/A_Recommendations_Animal_Welfare_conference.pdf

510. The third OIE Global Conference on Animal Welfare «Implementing the OIE Standards – addressing regional expectations» (Kuala-Lumpur, 6-8 November

2012) : recommendations [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Conferences_Events/docs/pdf/recommendations/kuala_aquatic/A_Recommendations_Animal_Welfare_conference.pdf

511. The Voice of the Environment / UNEP Official Site [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unep.org/About/>

512. The Welfare of animals kept for Beef Production / Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/food/fs/sc/scah/out54_en.pdf

513. The World Assembly of Delegates [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/en/about-us/wo/world-assembly/>

514. The World Organisation for Animal Health (OIE): About us [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/about-us>.

515. The World Organisation for Animal Health (OIE): official web-site [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oie.int/>

516. Thiermann A. B. Animal welfare and international trade / A. B. Thiermann, S. Babcock // *Revue scientifique et technique* (International Office of Epizootics). – 2005. – Iss. 24 (2). – P. 747-755.

517. Tierschutzgesetz 1972 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/tierschg/gesamt.pdf>

518. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, as signed in Amsterdam on 2 October 1997 : Protocol on protection and welfare of animals [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_of_amsterdam/treaty_of_amsterdam_en.pdf

519. UNESCO – Universal Declaration of Animal Rights 17.10.1978 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.esdaw.eu/unesco.html>

520. Universal Declaration on Animal Welfare 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.animalsmatter.org/downloads/UDAW_Text_2005.pdf

521. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001798/179844e.pdf>

522. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights / UNESCO: Official web-site. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION

523. Vapnek J. Legislative and regulatory options for animal welfare / J. Vapnek, M. Chapman. – Food and Agriculture Organization of the UN. – Rome, 2010. – 97 p.
524. Veissier I. European approaches to ensure good animal welfare / I. Veissier, A. Butterworth, B. Bock, E. Roe // *Applied Animal Behaviour Science*. — 2008. — Vol. 113, No. 4. — P. 279–297.
525. Voltaire *The Philosophical Dictionary. Animals* / Selected and translated by H. I. Woolf. – NewYork, 1924 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://history.hanover.edu/texts/voltaire/volanima.html>
526. Von Borell E. Legal requirements and assessment of stress and welfare during transportation and pre-slaughter handling of pigs / E. Von Borell, D. Schäffer // *Livestock Production Science*. – 2005. – Iss. 97. – №. 2. – P. 81-87.
527. Von Holstein P. Protection of Animals by Means of International Law. With Special Reference to the Convention for the Protection of Animals during International Transport // *The International and Comparative Law Quarterly*. 1969. Vol. 18. № 3. P. 771-775.
528. Webster A. J. Farm animal welfare: the five freedoms and the free market / A. J. Webster // *Veterinary journal* (London, England : 1997). — 2001. — Vol. 161, No. 3. — P. 229–237.
529. Wenzlawowicz M. von Animal welfare in the slaughterhouse / M. von Wenzlawowicz, K. von Holleben, A. Briese, L. Heuiking // *Berliner und Munchener tierarztliche Wochenschrift*. — 1994. — Vol. 107, No. 7. — P. 237–244.
530. What is the Gateway to Farm Animal Welfare? / Gateway to Farm Animal Welfare, FAO [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-abthegat/awwhaistgate/en/>
531. What we stand for / The WTO Official Site. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wto.org>.
532. White S. Legislating for Animal Welfare: Making the Interests of Animals Count / S. White // *Alternative Law Journal*. – 2003. – Iss. 28. – P. 277.
533. Whiting T. Understanding Animal Welfare: The Science in its Cultural Context / T. Whiting // *The Canadian Veterinary Journal*. – 2011. – Iss. 52. – №. 6. – P. 662.

534. Why animal welfare? / Gateway to Farm Animal Welfare / FAO official web-site [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-abthegat/aw-whaistgate/en/>
535. Wiepkema P. R., Stress and animal welfare / P. R. Wiepkema, J. M. Koolhaas // *Animal Welfare*. – 1993. – Iss. 2. – №. 3. – P. 195-218.
536. Wild animals in circuses // European Forum for Animal Welfare Councils [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eurofawc.com/home/62>
537. Wild Pets in the European Union / Endcap report [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://endcap.eu/wp-content/uploads/2013/02/Report-Wild-Pets-in-the-European-Union.pdf>
538. Wilkins D. B. Animal welfare: The role of non-governmental organisations / D. B. Wilkins, C. Houseman, R. Allan, M. C. Appleby, D. Peeling, P. Stevenson // *Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris)*, 2005. – Vol. 24 (2). – P. 625-638.
539. Wilson P. Relationship between criminal behaviour and mental illness in young adults: Conduct disorder, cruelty to animals and young adult serious violence / P. Wilson, G. Norris // *Psychiatry, Psychology and Law*. – 2003. – Iss. 10. – №. 1. – P. 239-243.
540. Wise S. M. The Evolution of Animal Law since 1950. – *The State of the Animals II*, 2003. – P. 99-105.
541. World Society for the Protection of Animals: Universal Declaration on Animal Welfare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wsipa-international.org/wspaswork/udaw/Default.aspx>
542. World Society for the Protection of Animals: Who We Are [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wsipa-international.org/whoarewe/Default.aspx>
543. Würbel H. Ethology applied to animal ethics / H. Würbel // *Applied Animal Behaviour Science*. – 2009. – Iss. 118. – №. 3. – P. 118-127.
544. Zákon č. 162/1993 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon České národní rady č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání [Электронный ресурс]. – Режим доступа: aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=2687

545. Zákon č. 193/1994 Sb., kterým se doplňuje zákon České národní rady č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání, ve znění zákona č. 162/1993 Sb. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eagri.cz/public>.

546. Zákon č. 312/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 634/2004 Sb., o správních poplatcích, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eagri.cz/public>.

547. Zákon č. 413/2005 Sb., o změně zákonů v souvislosti s přijetím zákona o ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eagri.cz/public>.

548. Zákon č. 77/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání, ve znění pozdějších předpisů [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eagri.cz/public>.

549. Zákon č. 77/2006 Sb., kterým se mění zákon č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání, ve znění pozdějších předpisů [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eagri.cz/public>.

550. Zákon České národní rady č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eagri.cz/public>.